

หอสมุดแห่งชาติ

ตำราภาษาไทย

พระยาโบราณราชธานินทร์

พิมพ์โดยเป็นอนัสสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นาย **ส. ฝั้น สุพรรณสาร ข.ช.ช.บ.**
มหาบัณฑิตมหาวิทยาลัยศรีอยุธยา
๓๐ ตุลาคม ๒๕๐๓

ส
D5
589
พ11995
2503

พระยาโบราณราชธานินทร์

พิมพ์แจกเป็นอนลสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายพิน สุพรรณสาร ข.ช.ช.

ณ เมฆปนสเทณวัดมกุฏกษัตริยาราม

๓๐ ตุลาคม ๒๕๐๓

นายพัน ^{ผู้} สัพรรณสาร ท. ช., ขบ.
ชาติ ^{ผู้} วันที่ ๗ ธันวาคม ๒๔๔๐
มตะ ^{ผู้} วันที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๐๓

ประวัติและคำอาลัยจากลูก

พ่อของผมเป็นบุตร นางท่วน และหมื่นชำนาญคุณสัทธา (ไร่)
นายกรมช่างต้นในรัชกาลที่ ๕ พ่อเกิดเมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม ๒๔๔๐
ที่ตำบลสองห้อง อำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ่อเล่า
ให้ผมฟังว่า เมื่อเป็นเด็ก ไปเอาไปฝากไว้กับท่านพระครูให้ วัดไทร-
นิโครธาราม จังหวัดอ่างทอง เพื่อเรียนหนังสือไทยและภาษาบาลี
พออ่านหนังสือออกก็ไปเข้าโรงเรียนวัดอ่างทอง โดยมีครูทวนเป็นผู้
สอน จนกระทั่งจบชั้นมูล ซึ่งชั้นมูลสมัยนั้นเทียบได้ถึงชั้น มัธยม ๓
ในสมัยนี้ และในสมัยนั้นเมื่อสอบไล่ชั้นมูลแล้วพ่อเข้ารับราชการได้
พ่อจึงลาออกจากโรงเรียน ไปเข้าทำงานเป็นเสมียนฝึกหัดอยู่อำเภอ
โคกสำโรง จังหวัดลพบุรี ต่อมาถูกเกณฑ์เป็นทหาร เข้าสังกัดมณฑล
ทหารราบ กองร้อยที่ ๔ ที่หัวแหลม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
เป็นทหารอยู่ ๒ เดือนได้รบยศเป็นสิบตรี เมื่อปลดประจำการเป็นทหาร
กองหนุนแล้ว กลับมาอุปสมบทจำพรรษาอยู่วัดไทร ณ จังหวัดอ่างทอง
อีก ๑ พรรษา เมื่อลาสิกขาบทมาแล้ว ได้แต่งงานกับแม่เชม—แม่
ของผม ซึ่งเป็นบุตร นายพรม ยี่ระวงษ์ ผู้ใหญ่บ้านตำบลสวนพริก
อำเภอกรุงเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และได้มาอยู่กับแม่ที่
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ่อก็ได้เข้าทำงานเป็นคนการที่ห่อหะเขียน

จังหวัดนั้น เริ่มรับราชการเมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๔๖๕ ซึ่งเป็นปีที่ผมเกิด พ่อได้รับพระราชทานเงินเดือน ๒๐ บาท ซึ่งต้องนับว่าพ่อของผมเริ่มต้นชีวิตด้วยอัตราเงินเดือนที่ต่ำที่สุดในบรรดาเงินเดือนทั้งหลายในประเทศไทย พ่อถึงวันที่ ๑ มกราคม ในปีเดียวกันนั้นก็ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นช่างเขียนชั้น ๒ และอีก ๑ ปีต่อมาได้เป็นช่างเขียนชั้นหนึ่ง เมื่อถึงวันที่ ๑ มีนาคม ๒๔๖๗ จึงได้เป็นพนักงานรังวัด ได้รับเงินเดือน ๓๕ บาท

พ่อเล่าให้ผมฟังว่า เมื่อทำงานอยู่ที่หอทะเบียน ได้คุ้นเคยกับพวกทนายความที่ศาลจังหวัดพระนครหรืออยุธยาหลายคน เช่น คุณลุงเจียน ธารวาทิ และมหาปลั่ง คล้ายสังข์ ฯลฯ ท่านทนายความเหล่านั้นล้วนมีรายได้นิดๆ และมีชื่อเสียง พ่อเห็นว่าการทนายความไม่ใช่งานยากเย็นอะไรนัก ทั้งไม่ใช่งานหนัก และเป็นงานอิสระถูกกับอุปนิสัยของผม พ่อจึงลาออกจากราชการเมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน ๒๔๖๘ ขณะนั้นได้รับเงินเดือน ๔๕ บาท และได้เข้าสมัครสอบเป็นทนายความชั้น ๒ ที่ศาลจังหวัดพระนครหรืออยุธยาในทันที

ในขณะนั้นพ่อได้สมรสกับคุณแม่อำพัน บุตรคุณตาท่านชนเชื้อวพยุทธการ (ชก อุปโชติ) เจ้าพนักงานที่ดินจังหวัดอ่างทองสมัยนั้น และได้ย้ายจากบ้านสวนพริกมาอยู่บ้านหน้าวัดนางปลื้ม อำเภอกรุงเก่าตั้งแต่นั้นมา

ชีวิตการเป็นทนายความของพ่อในตอนนั้น พ่อได้รับความช่วยเหลือ

เหลือและสนับสนุนจากข้าราชการในหออทะเยียนเป็นอย่างมาก พ่อว่า
ยังไม่เคยดื่มบุญคุณของคนเหล่านั้นเลย ในไม่ช้าพ่อก็มีชื่อเสียงและมี
ฐานะดีขึ้นเป็นลำดับ ทนายรุ่นเก่าเล่าให้ผมฟังว่า พ่อเป็นคนรักความ
ยุติธรรมอย่างยิ่ง ลูกความของพ่อถ้าไม่ได้รับความเป็นธรรม ถึง
แม้ว่าจะไม่มีค่าจ้างให้เลย พ่อก็รับช่วยเหลือและทำงานให้อย่างดีที่สุด
เมื่อผมจะเป็นทนายความ (ตามคำสั่งของพ่อ) พ่อเคยให้คดีว่า
อาชีพทนายความนั้นถึงแม้จะเก่งกล้าสามารถเพียงใด ถ้าหากความ
สุจริตเสียแล้ว ย่อมไปไม่รอด พ่อให้ผมจดคติสั้น ๆ ไว้ที่ฝาว่า
“ชื้อกินไม่หมด-คตกินไม่พอ” ซึ่งผมก็ได้ยึดถือคตินี้ใช้หากินมา
ไต่จนทุกวันนี้

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ พ่อริเริ่มเล่นการเมืองกับเขาบ้าง
โดยได้สมัครเป็นสมาชิกสภาเทศบาลเมืองนครศรีอยุธยา ซึ่งเริ่มมีขึ้น
ในชั้นนี้ ได้รับเลือกและได้รับแต่งตั้งจากข้าหลวงประจำจังหวัดให้เป็น
นายกเทศมนตรีคนแรกของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ่อเป็นผู้ริเริ่ม
สร้างประโยชน์ใช้ในเกาะเมืองเป็นผลสำเร็จในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ พ่อเล่า
ว่า สมาชิกฝ่ายค้านได้ค้านกันอย่างแข็งแรง จนสภาลงมติไม่ยอมให้
สร้าง โดยเห็นว่าเป็นการเปลืองเงินโดยเปล่าประโยชน์ เพราะ
ทรงศรีอยุธยามีน้ำล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน ราษฎรทั้งตำบลอย่าขายลงมา
ไม่เคยได้รับความเดือดร้อนเรื่องน้ำเลย แต่คุณหลวงบริหารชนบท
ข้าหลวงประจำจังหวัดสมัยนั้นเห็นด้วยกับพ่อ จึงสนับสนุนพ่อต่อไป

กษัตริย์ทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ราชทูตในเกาะเมืองจึงได้ให้นำประยา
ทงแทนมาทอนทวน

ต่อมาได้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกันอีก พ้องให้
สมัครกับเขาค่วย ในครั้งแรกผิดหวัง แต่ในครั้งต่อมาเมื่อ พ. ศ. ๒๔๘๑
พ้องประสบความสำเร็จ ได้รับเลือกจากประชาชนเป็นผู้แทนราษฎร
ประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และในสมัยต่อ ๆ มาพ้องได้รับเลือก
อีก ๓ ครั้ง พ้องจึงเป็นผู้แทนราษฎรอยุธยาติดต่อกันอยู่เป็นเวลาถึง ๑๕ ปี
๕ เดือน กับ ๓ วัน บางครั้งเมื่อมีการปฏิวัติรัฐประหาร พ้องก็ถูก
ตำรวจเขาจับมาจำเขาค่วยไปคุมไว้ที่สถานีตำรวจ เมื่อสอบสวนแล้วก็ถูก
ปล่อยกลับมา

ในปี พ. ศ. ๒๔๘๔ พ้องสอบได้ปริญญาตรีธรรมศาสตร์บัณฑิต

ในระหว่างพ้องเป็นผู้แทนราษฎรอยุธยา พ้องได้รับแต่งตั้งให้เป็น
รองประธานสภาผู้แทนราษฎร ๒ ครั้ง ครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๗ สิงหาคม
๒๔๘๗ ครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๔๘๘ และได้รับแต่งตั้ง
ให้เป็นกรรมาธิการสามัญชุดที่ ๑ และเป็นกรรมาธิการสามัญและวิสามัญ
พิจารณาร่าง พ. ร. บ. ต่าง ๆ นับถึงวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๔๘๘ รวม
๑๖๐ ครั้ง ได้ทรงกระทำตามรัฐบาลในเรื่องต่าง ๆ รวม ๑๘ เรื่อง.

เมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๔๘๑ ได้มีประกาศพระบรมราชโอง
การโปรดเกล้าฯ ตั้งให้พ้องเป็นรัฐมนตรีในคณะรัฐมนตรีของจอมพล
แปลก พิบูลสงคราม และต่อมาคณะรัฐมนตรีได้มีมติให้พ้องเป็นรัฐมนตรี

ตั้งราชการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ และเป็นรัฐมนตรีตั้ง
ราชการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมเมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน
พ.ศ. ๒๔๙๑

ถึงวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๔๙๒ ได้มีพระบรมราชโองการโปรด
เกล้าฯ ตั้งให้พ่อดีเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรธิการ ได้
ดำรงตำแหน่งน้อย ๒ ปี ๕ เดือนกับ ๒ วัน จึงพ้นตำแหน่งพร้อมกับ
คณะรัฐมนตรีอื่น ๆ เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๔๙๔ ตำแหน่ง
รัฐมนตรีช่วยว่าการเกษตร นับเป็นตำแหน่งสูงสุดในชีวิตของพ่อดี
พ่อดีมีความพอใจในตำแหน่งอย่างมาก เพราะพ่อดีมีความชำนาญเรื่อง
การเกษตรอยู่แล้ว พ่อได้มีโอกาสช่วยเหลือพี่น้องชาวนาในจังหวัด
พระนครศรีอยุธยา และจังหวัดอื่นอย่างมาก พ่อได้ดำเนินการสร้าง
ประตุน้ำและขุดคลองระบายน้ำ ลอกคลองที่คนเขินหลายแห่ง พ่อ
จำได้ก็มีประตูน้ำไม้ตรา อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ซึ่งผมคิดว่าชาวอยุธยาพอจะทราบกันดีอยู่แล้ว

นอกจากราชการในตำแหน่งที่รัฐมนตรีช่วยว่าการแล้ว พ่อยังได้
รับแต่งตั้งเป็นรองประธานกรรมการในคณะกรรมการต่าง ๆ คือ คณะ
กรรมการควบคุมการใช้จ่ายเงินทุนหมุนเวียนช่วยเหลือชาวนา, คณะ
กรรมการอำนวยการงานเกษตรกลาง บางเขน, คณะกรรมการอำนวยการ
สหภาพปลา กรุงเทพฯ ฯ นอกจากนั้นพ่อยังได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการ
ประจำสาขาเศรษฐกิจการเกษตร เมื่อวันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๔๙๓

อีกด้วย ซึ่งการแต่งตั้ง^๕ เป็นการแต่งตั้งโดยคณะสมัชชาและคณะภูมิ
พิเศษเฉพาะตัวของพ่อ เพราะปรากฏอยู่ในหนังสือของรัฐมนตรีว่าการ
(คุณพระช่วงเกษตรศิลปการ) ถึงเลขาธิการสภาเศรษฐกิจกล่าวถึง
พ่อ ซึ่งผมขอคัดมาลงไว้ ณ ที่นี้ด้วย ว่า—

“นายพัน สุพรรณสาร ซึ่งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วย
ว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในเวลานี้ เคยเป็นกรรมการร่วม
อยู่ในคณะกรรมการเศรษฐกิจ เคยผ่านงานในกระทรวงพาณิชย์
และกระทรวงอุตสาหกรรม ทั้งเคยปฏิบัติงานในวงการค้าและการ
ธนาคาร ซึ่งกิจการต่าง ๆ เหล่านี้ มีความสัมพันธ์กับงานของ
คณะกรรมการสาขาเศรษฐกิจการเกษตรอยู่มาก สมควรแต่งตั้ง^๕
ให้เป็นกรรมการประจำสาขาเศรษฐกิจการเกษตร เพื่อจะได้
ประโยชน์ในการให้ความคิดเห็น และประสานงานระหว่างกรมกอง
ต่าง ๆ ในสังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์...”

เมื่อพ่ออยู่ในตำแหน่งรัฐมนตรี พ่อได้มีโอกาสรับพระราชทาน
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม
๒๔๙๒ กับได้เหรียญตราอื่น ๆ อีกหลายชนิด เท่าที่ผมรู้จักก็มี
เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญกับเหรียญช่วยราชการเขตภายใน

พ่อของผมมีบุตร ๔ คน คือ

๑. ผม—นายสมนึก สุพรรณสาร เป็นทนายความอยู่จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา

๒. นายอัมพร สุพรรณสาร ทำงานที่ธนาคารสหธนาคาร
กรุงเทพ

๓. นางสาวประภา สุพรรณสาร ทำงานที่ COMMONWEALTH
SERVICES INC.

๔. ท.ญ. จิราภรณ์ สุพรรณสาร กำลังศึกษาอยู่ ร.ร. มาแตร์
เกอ

พ่อยังมีน้องชายอีกคนหนึ่งพี่รักมาก คือ พ.อ. อ. วงศ์ สุพรรณ-
สาร รับราชการในกองทัพอากาศกองเมือง

ในวัยปลายชีวิตของพ่อ เมื่อออกจากราชการแล้ว พ่อทำการ
ค้าขายกับเพื่อนฝูงชาวจีนอยู่ในทรวงวาท แต่พ่อมีโรคประจำตัวอยู่คือ
นิ่วในไตเป็นก้อนกระจุก พ่อรักษาอยู่ในเมืองไทยหลายครั้งไม่หาย พ่อจึง
เดินทางไปรักษา ณ ประเทศอังกฤษ เมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน ๒๔๙๖
และถือโอกาสไปดูการค้า และฝึกฝนภาษาอังกฤษไปด้วย พ่อไปอยู่ใน
ลอนดอน ๖ เดือนไม่ชอบใจอากาศชื้นแฉะของอังกฤษ เพราะทำให้
เป็นหวัดอยู่ตลอดเวลาจึงกลับบ้าน ตามปรกติพ่อชอบไปพักผ่อนที่
บ้านพักตากอากาศบนภูเขา ศรีราชาเป็นประจำ ระยะหลังพ่อเริ่มเป็นโรค
ความดันโลหิตสูง วันนั้นเป็นวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ คกนี้ พ่อกลับมา
จากตากอากาศด้วยใบหน้าอันแสดงถึงความเจ็บปวด พ่อเล่าว่า พ่อ
รับประทานยาลดความดัน ความดันจึงลดต่ำลงมากในทันที ทำให้เส้น
โลหิตฝอยคับ แต่คุณหมอ ท.ร. ทวี คุมราควิน แก้ไขไว้ได้ทัน

จึงไม่เป็นอันตายถึงชีวิต ทั้งแต่นั้นมาพ่อก็ต้องล้มป่วย ไม่สามารถจะ
ไปไหนมาไหนได้ คุณหมอบ.ร. ทวี ได้ควบคุมรักษาอย่างใกล้ชิด
จนการค่อยดีขึ้นเป็นลำดับ แต่โรคหัวใจวายเป็นโรคที่รักษาให้หายได้
ยากสำหรับผู้ป่วยในวัยนี้ พ่อจึงไม่สามารถเอาชนะพรหมลิขิตไปได้
ในวันที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๐๓ เวลาประมาณ ๒๓.๐๐ น. พ่อก็
จากลูกทุกคนไปโดยสงบ ด้วยใบหน้าที่อิ่มเอิบแจ่มใส ไร้แว่นตา
ประทุงคนหนักบ่น และวันนั้น ลครชีวิตอันโลกโศกโศกพิการ ซึ่งพ่อ
ผสมแสงเป็นพระเอกก็ขี้นกลางลง หลังจากได้แสงมาแล้วเป็นเวลา
ถึง ๖๕ ปี ถึงแม้ว่าผมจะยึดมั่นในสัจธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ที่ว่า ความเกิดแก่เจ็บตายเป็นของธรรมดา สัตว์โลกย่อมหนีไม่พ้น
และถึงแม้ว่าพวกเราทุกคนคืออยู่แล้ว พ่อจะต้องจากพวกเราไปใน
ระยะเวลาอันไม่ช้านี้ เมื่อเวลานั้นมาถึง พวกเราก็ไม่สามารถจะสกัด
กั้นความเศร้าสลดลงเสียได้

ผมจำได้ว่า เมื่อวันเสาร์ก่อน ผมมาเยี่ยมพ่อ พ่อยังคุย
ประวัติและงานของอิตาเลซซิติให้ผมฟังอยู่จน ๕ทุ่ม ตลอดเวลาช่วย
พ่อสนใจที่จะคุยกับผมถึงเรื่องการเมืองในต่างประเทศ โดยเฉพาะใน
อังกฤษ และทำนายเหตุการณ์ได้อย่างถูกต้อง ซึ่งผมเองไม่มีความรู้
และไม่ใส่ใจสนใจเลย ดังนั้น ก่อนที่จะขึ้นไปคุยกับพ่อ ผมต้องไปนั่ง
อ่านหนังสือพิมพ์เสีย ๓-๔ ฉบับก่อนจึงจะคุยกับพ่อได้เรื่อง ผมไม่
นึกเลยว่าการคุยวันนั้น จะเป็นการคุยครั้งสุดท้ายระหว่างผมกับพ่อ

คุณหมอทวี ทุมราศวิน ศาสตราจารย์แห่ง ร.พ. จุฬาลงกรณ์
เป็นผู้ให้ความกรุณาแก่พ่อผมอย่างมาก ท่านรักษาพ่อผมด้วยความ
เต็มใจ ถึงแม้ว่าพ่อผมมีอาการเรื้อรังหายยากไปหน่อยและไม่ใคร่
จะปฏิบัติตามคำสั่งของหมอ ท่านก็ได้พยายามให้เป็นที่ระคายเคืองใจ
เลย เวลาพ่อผมไม่สบายมากในตอนที ๓ หรือที ๔ ผมโทรศัพท์เรียก
ท่านก็มาถึงด้วยควงหมอนขึ้นมแบ้มแถมใส่เสื้อมือ พระคุณและความ
กรุณาของหมอปวดผมจะไม่ลืมเลย และขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ ที่
นี้ด้วย

เมื่อพ่อสิ้นแล้ว คุณแม่ได้ตั้งศพไว้บำเพ็ญกุศลที่บ้าน ได้มี
เพื่อนฝูงของพ่อ สมาคม สโมสร ห้างร้านต่าง ๆ ได้กรุณามาเป็น
เจ้าภาพสวดพระอภิธรรมให้คุณพ่อทุกวันเสาร์ ติดต่อกันไปจนครบ
๓๐๐ วัน ตามบัญชีรายชื่อข้างท้ายนี้ และโดยเฉพาะคุณเลียง ไชยภาค
อธิการบดี ส.ส. อุบล ได้กรุณาเขียนคำอาลัยให้พ่อของผม คุณวิเชียร กุณวชิร
ณ อุบลฯ รองปลัดกระทรวงเกษตรราธิการ และท่านชนธราพิพัฒน์
(คุณแสง เข้มศรี) ได้กรุณาต้นเรื่องราวประวัติของพ่อให้ผม ตลอดจน
ท่านผู้เขียนทายาทของท่านเจ้าคุณโบราณราชธานินทร์ ได้กรุณา
อนุญาตให้พิมพ์ “ตำนานกรุงเก่า” ด้วยความเต็มใจ ท่านทั้งหลาย
เหล่านี้ ได้มีเจตนาดีและเสียสละให้กับพ่อของผม จึงขอได้รับความ
ขอบพระคุณจากผม นื่อง และคุณแม่ของผม ขออานสงฆ์แห่งการ
บำเพ็ญกุศล และการเสียสละของท่านทั้งหลายเหล่านี้ จงบันทึกลง

ให้ท่านประสบแต่ความสุขเกษมสำราญ ประสพแต่ความสำเร็จในสิ่ง
ที่ท่านปรารถนาทุกประการ

และขอศุภขุญราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งบรรดาลูกหลาน
ญาติมิตร ได้รวมใจกันเป็นเอกฉันท์บำเพ็ญอุทิศส่วนกุศลให้พ่อในครอง
ตลอดจนอันสงฆ์ที่ท่านทั้งหลายได้รับความพอใจจาก “กำนาน-
กรงเก่า” ซึ่งท่านจะได้อ่านต่อไปนี้เป็นพลว้รับอำนวยให้เกิด
อิริยบถมณูญผลแก่พ่อของผมนายพัน สุพรรณสาร ในสมัยปรายภพ
จงทุกประการ เทอญ

ลมนึก สุพรรณสาร

ณ ๕๕ หน้าวัดนางปลื้ม อโยธยา.

วันที่

- ๒๔ ก. ก. ๒๕๐๓
 ๒๕ ก. ก. ๒๕๐๓
 ๒๖ ก. ก. ๒๕๐๓
 ๒๗ ก. ก. ๒๕๐๓
 ๒๘ ก. ก. ๒๕๐๓
 ๒๙ ก. ก. ๒๕๐๓
 ๓๐ ก. ก. ๒๕๐๓
 ๖ ส. ก. ๒๕๐๓
 ๑๓ ส. ก. ๒๕๐๓
 ๒๐ ส. ก. ๒๕๐๓
 ๒๗ ส. ก. ๒๕๐๓
 ๓ ก. บ. ๒๕๐๓
 ๑๐ ก. บ. ๒๕๐๓
 ๑๗ ก. บ. ๒๕๐๓
 ๒๔ ก. บ. ๒๕๐๓
 ๑ ก. ก. ๒๕๐๓
 ๘ ก. ก. ๒๕๐๓
 ๒๒ ก. ก. ๒๕๐๓
 ๒๓ ก. ก. ๒๕๐๓

เจ้าภาพสวดพระอภิธรรม

ครอบครัว

คุณถมปา วัฒนดี

คุณอนันต์ โพธิพันธ์

คุณประเสริฐ เจริญศักดิ์ ทนายความ

คุณสุวรรณ วิชัยสิทธิ์

คุณสง่า วรรณสิทธิ์

คุณชัชและคุณกฤณา เสือทิวังค์

คณะกรรมการสมาคมพ่อค้าไทย

คุณประทุม สุตังกรกาญจน์

ท่านอธิบดีฯ ศรีวิจารณ์

ญาติจากกองทัพอากาศ

คุณโยธิน เกษมทรัพย์

หอการค้าไทย

คุณเจริญ ตะเคียนงาม

คุณหมอเจม ไชยารุณ

พ.อ. วุฒิ บัณฑิตชัย

คุณจรูญ ราษฎร์

รวมญาติทั้งหมด

คุณชัช เสือทิวังค์ ผู้จัดการ Lido. Club

นายพน สุพรรณสาร
 กำลังทำปฏิกิริยาทางเคมีในห้องทดลอง
 ส. ๕
 เมษายน ๒๔๘๓

คำว่า “ ฟพน ”

“ เลี้ยง ไชยกาล ”

เนืองจาก ท่านอธิการฐิมนทรวพน สุพรรณสาร เป็นบุคคลที่มี
คุณธรรมสูงในใจ มีบุคลิกลักษณะเป็นที่น่าเคารพและมีคุณ
ความที่หลากหลาย อย่าง จนพล ฯ จอมพล ป. พิบูลสงครามนิยมใช้คำว่า
“ ฟพน ” จนติดปาก โดยเหตุผลอันเดียวกัน ข้าพเจ้ารวมทั้งบรรดา
มิตรสหายซึ่งเป็นฐิมนทรวในขณะทำงานร่วมกัน ก็เรียกท่านฐิมนทรว
พน สุพรรณสารว่า “ ฟพน ” โดยทั่วกัน

อะไรทำให้เราพิจารณากันว่า พล ฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม
และพวกฐิมนทรวทั้งหลาย นิยมเรียก “ ฟพน ? ฟพนมีคุณธรรม
อันใด หรือมีลักษณะอันเหมาะสมอย่างไร ?

ข้อเท็จจริงประการแรกนั้น แน่นนอน มิใช่สาเหตุมาจากเรื่อง
“ อายุ ” เพราะความมีอายุนั้นมากกว่า อย่างเคียวเท่านั้น ยังไม่ใช่
สาเหตุที่จะให้ผู้อื่นเรียก “ ฟ ” ได้เสมอไป ชุมชนที่มีสังคมเป็น
หมู่เหล่าหรือหน่วย หรือโดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงการเมืองนั้น มัก

นิยมเรียกผู้ที่มีลักษณะเป็นหัวหน้าคน หรือเป็นต้นขดของคนที่หลาย
ว่า “พี่” โดยมีทั้งคำนึงถึงอายุเป็นหลักเกณฑ์

“พพน” ที่ข้าพเจ้าเริ่มรู้จักมา ก่อนสมัยการปกครองระบอบ
ประชาธิปไตย มีประวัติเป็นคล้ายหัวหน้าคน คือเป็นผู้มีความ
โอ้อวดหรือลุ่มหลงปราณีประนอม และมีใจเผื่อแผ่ต่อมิตรสหาย
ทั้งหลาย ทั้งเป็นเสมอตันเสมอปลาย

ข้าพเจ้าได้มาเห็นชัดแจ้ง เมื่อได้มาร่วมงานทางการเมืองด้วย
กัน, ข้าพเจ้าเป็นคนมีนิสัยชอบศึกษาชีวิตของผู้ร่วมงาน และของ
บุคคลสำคัญเสมอมามิได้ขาด

พพน มีคุณวุฒิพิเศษที่ข้าพเจ้านิยมรักและนับถืออยู่หลายประการ
คือมีความ پاکเพียร, มีความวินัยบังคับและแน่นอน ทั้งรวบคอย
นับว่าเป็นผู้ควรแก่ความเป็นที่พึ่งของบรรดามิตรสหาย ในวงของกิจการ
“พพน” เมื่อเริ่มตั้งพรรคประชาชนด้วยกัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐
ก็เป็นที่ปรึกษาคนสำคัญที่สุดของพรรค จึงได้รับการยกย่องไว้วางใจให้
เป็น ‘รองหัวหน้าพรรค’ โดยตลอดมาจนถกอำนาจบ้านเมืองส่งบังคับ
ให้เลิกพรรคมิใหม่ต่อไปเมื่อปลาย พ.ศ. ๒๔๕๔

เมื่อได้รับเกียรติยศ โดยพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้
เป็นรัฐมนตรีในกระทรวงพาณิชย์ และต่อมากระทรวงเกษตร พพนก็
เป็นที่ปรึกษาสำคัญในที่ประชุมคณะรัฐมนตรี

ความประพฤติส่วนตัวของ^{ผู้}พพน นับแต่ไหนแต่ไรมา ปรากฏ
ว่าปราศจากมลทินในหน้าที่ราชการ จึงเป็นที่รักเคารพในพรรคและ
สมาชิกของพรรคทุกพรรค ในคณะรัฐบาลสมัย พ. ศ. ๒๔๕๔-๒๔๕๕
เขาจึงเป็นนักการเมืองผู้รักษาเกียรติและศักดิ์ศรีแก่ตน, หมู่คณะและ
ตระกูลของ “สุพรรณสาร” ได้เป็นอย่างดียิ่ง

ทุกวันนี้ ถึงเราหมดภาระในกิจการทางการเมืองอย่างสิ้นเชิง
แล้ว แต่เราก็มีกิจการอื่นร่วมกันต่อไป คือ “อาชีพทางอรรถคดี”

เนื่องจากพพนเป็นที่รักเคารพในบรรดาพ่อค้าประชาชน ข้าพเจ้า
ก็ได้^{ผู้}พพน ในการส่งเสริมงานการในสำนักทนายความตลอดมา

การที่เรายังคงคำติดต่อกันมาโดยตลอด และสนิทสนมยิ่งขึ้น
ทั้งแต่กันจนเขเช่นนี้ ย่อมพิสูจน์ได้ในตัวว่า ^{ผู้}พพนมีคุณธรรมความดี
สำหรับมีมิตรภาพอย่างพร้อมบริบูรณ์

“^{ผู้}พพน” จากข้าพเจ้าและบรรดาญาติมิตรไปโดยไม่มีความกลัว
ข้าพเจ้าเศร้าสลดใจด้วยความอาลัยระลึกถึง ยากที่จะข่มใจให้ลืม
เสียได้

ขออำนาจคุณพระรัตนไตรและสิ่งศักดิ์สิทธิ์, ด้วยคุณธรรม
ความดีของ^{ผู้}พพนที่ได้ประกอบมาอันเป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมือง และ
แก่มิตรสหาย

ขอให้วิญญาณของ^{ผู้}พพน จงสถิตในปรโลกอันสงบ และขอ
ขอให้บุตรหลานของ^{ผู้}พพน จงเจริญก้าวหน้าด้วย อายุ วรรณะ สุขะ

ณ

พล: กษัตริย์วิทยการอันรุ่งเรือง เพื่อสร้างเกียรติคุณสืบเนื่องจาก
ผู้
พพน แห่งสุพรรณสาร ให้ไพบุลย์และไพศาลนทลชคกาล เทอญ.

เลียง ขัยกาล

(เลียง ไชยกาล)

๒๓๔ ถบนพระราม ๕ พระนคร

หอการค้าไทย THAI CHAMBER OF COMMERCE

Telephone 23351
Cable Address:
"CHAMBER BANGKOK"
Codes:
Bentley's
A. B. C. 6th Edition
ACME

๔๕ ถนนราชบุรี
พระนคร.

150 Rajabpiti Road,
BANGKOK, THAILAND.

ที่ ๑๖๔/๒๕๐๓

๓๑ สิงหาคม ๒๕๐๓

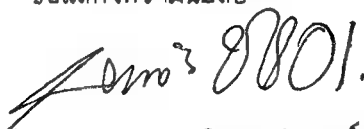
เรื่อง ขอมอบเงินสมทบในการบำเพ็ญกุศล

เรียน ผู้ดำเนินการในครอบครัวของคุณพัน สุพรรณสาร

คณะกรรมการหอการค้าไทยมีความสลดใจที่ทราบข่าวการมรณกรรม
ของคุณพัน สุพรรณสาร เป็นอย่างยิ่ง จึงขอแสดงความเสียใจมา ณ โอกาสนี้ด้วย

จากการประชุมคณะกรรมการหอการค้าไทยเมื่อวันที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๐๓
เห็นว่า กิจกรรมของหอการค้าที่สามารถดำเนินการมาได้แต่จนเป็นสถาบันที่มั่นคงอยู่จน
ปัจจุบันนี้ นั้น คุณพัน สุพรรณสาร เป็นท่านหนึ่งที่มีความสำคัญและมีพระคุณให้ความอุป-
การะช่วยเหลือและส่งเสริมกิจการสำคัญ ๆ เป็นประโยชน์อย่างมากมายแก่หอการค้า
มาในสมัยหนึ่งด้วย เมื่อมาถึงแก่กรรมลง คณะกรรมการจึงมีความอาลัยในตัวตน
อย่างสูงยิ่ง และเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่หอการค้าจะมีส่วนร่วมระลึกถึงบุญคุณของ
ท่านผู้วายชนม์ซึ่งเคยมีความปรารถนาดีต่อหอการค้าในครั้งสุดท้ายนี้ด้วย ที่ประชุมจึง
มีมติให้จ่ายเงินจำนวน ๕,๐๐๐ บาท (ห้าพันบาทถ้วน) มาสมทบในการบำเพ็ญกุศลศพ
ของท่านตามใช้ธนาคารมณฑล จำกัด เลขที่ ๐๒๔๓๓๑๑ แนนมาพร้อมกันหนังสือแล้ว.

ขอแสดงความนับถือ

(นายบรรเจ็ด ชลวิจารณ์)

ประธานกรรมการหอการค้าไทย

คำนำของผู้แต่ง

ตำนานกรุงเก่านี้ พึ่งมีความคิดเรียบเรียงขึ้นตามที่นึกได้ในระหว่างเวลาว่างราชการกระทำพระที่นั่งสรรเพชญ์ ซึ่งเป็นเวลากำถึงฤดูหกลีเวลาน้อย ไม่พอที่จะตรวจสอบกับตำราทั้งหมดทำให้ละเอียดได้ทั้งการพิมพ์ก็เร่งรีบให้แล้วเร็วทันวันงานพระราชพิธีชิงมงคล และการที่ทำได้โดยรีบร้อนเช่นนี้ ก็ย่อมจะมีผิดพลาดเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นถ้าหนังสือฉบับนี้จะมีที่คลาดเคลื่อนประการใด ขอท่านผู้อ่านที่หลายจงโปรดให้อภัยแก่ผู้เรียบเรียง และขอให้เป็นที่เข้าใจไว้ว่าถ้าจะมีที่ผิด ก็เป็นด้วยความพลั้งเผลอและตรวจตราไม่ละเอียด หรือความเข้าใจผิดของผู้เรียบเรียง แต่ไม่ใช่เป็นด้วยผู้เรียบเรียงทั้งใจจะให้ท่านทั้งหลาย เข้าใจผิดกับความจริง

อนึ่ง ตามโบราณสถานแต่ก่อนมา เป็นที่รกรกแล้วไปด้วยต้นไม้และเครือเขาเถาวัลย์ปกคลุม ยิ่งในพระราชวังปลูกกล้วยพระที่นั่งทำหนัสน้อยใหญ่และสถานต่าง ๆ ก็จมอยู่ในโคกและเนินสูง เหลือที่จะเห็นให้ทั่วถึงได้ มาในรัตนโกสินทร ศก ๑๒๖ นี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้จัดพระราชวังเป็นที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ในพระราชพิธีชิงมงคล ซึ่งได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกมาได้ ๕๐ ปี เท่ากับรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ที่ ๒ ซึ่งเสวยราชสมบัติในกรุงเทพมหานครด้วยขุขยา ซึ่งเป็นเวลานับว่ากว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่นนั้น โบราณสถานซึ่งจมกินและ

รกชัฏมากกว่าร้อยปี ก็ผุดขึ้นเห็นรูปทรงกลดกลายและเตียนสะอาดด้วย
อำนาจพระขรรค์ เพราะฉะนั้นผู้เรียบเรียงตำนานนี้ ขอชักชวนท่าน
ทั้งหลายบรรดาที่ไ้มาชมพระบรมโพธิสมภาร จงอธิษฐานน้ำใจถวาย
พระพรไชยมงคล ขอให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระเจริญ
พระชนมายุยืนนาน จงเสด็จดำรงอยู่ในศิริราชสมบัติโดยทรงพระเกษม
สำราญ นิราศสรรพโรคพิบัติอยู่ทั่ววันตรายทั้งปวง เทอญ.

โบราณกาลกรุงเก่า
วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน วันโกสินทร ค่ำ ๑๒๖
พระยาโบราณบุรานุรักษ์

ตำนานกรุงเก่า

ตอน ๑ ประวัติกรุงเก่า

พระราชพงศาวดารสังเขป

เมืองหนึ่งซึ่งอยู่เหนือจากกรุงเทพมหานครขึ้นไปเรียกกันว่ากรุงเก่าในเวลานั้น ไซ้จะไค้เป็นเมืองหลวงของประเทศสยามเฉพาะแต่ครั้งกษัตริย์พระรามาธิบดี (อู่ทอง) เสด็จมาสร้างเป็นพระนครชนบทหนองโสนเป็นคราวแรกก็หาไม่ ตามตำนานโบราณมีพระราชพงศาวดารเห็นเป็นต้น กล่าวความชัดเจนว่า เมืองนี้ก่อนแต่ศักราช ๓๐๐ ปีขึ้นไป ก็เคยไค้เป็นเมืองหลวงของประเทศสยาม ชื่อว่า กรุงศรีอยุธยา มีกษัตริย์ทรงปกครองสืบต่อมาเป็นหลายพระองค์ แต่ความในพระราชพงศาวดารฉบับนั้น บอกพร้อมไม่มีใครจะติดต่อกันได้ ลงท้ายชื่อกรุงศรีอยุธยาสูญหายไปเป็นเมือง เรียกว่าเมืองเสนาราชนคร จึงเห็นว่าจะจะเป็นตัวกรุงศรีอยุธยาเสียหมดอย่าง เมืองอันมีอำนาจเข้มแข็งก็ปกแผ่ลงมาไค้ไปเป็นเมืองชน จึงไค้ลิดจากกรุงลงเป็นเมืองไป

ครั้นเมื่อจุลศักราช ๗๑๒ ปี พระเจ้าอู่ทองเป็นกษัตริย์ในพระราชวงศ์เชียงราย ซึ่งเสวยราชสมบัติในเมืองเทพนคร เมืองนี้ทะลุ

ใกล้กับเมืองทมิฬานาจะเป็นที่คับแคบ ซึ่งพระเจ้าอู่ทองจะขยาย
เขตแดนออกไปอีกไม่ได้ หรือกลัวเมืองอนจะมาก่ออันตรายได้ง่ายใน
อย่างใด จึงได้เสด็จลงมาทรงสร้างเมืองหลวงขึ้นที่ตำบลหนองโสน
ข้างตะวันตกของศรีอยุธยา ซึ่งไม่ไปคงที่ทรงเดิมนั้นก็ทรงเห็นว่า
กรุงศรีอยุธยาได้แม่น้ำแต่ด้านเดียว ที่ที่สร้างกรุงใหม่ได้แม่น้ำถึง ๓ ด้าน
เมื่อสร้างกรุงแล้วจึงขนานนามพระนครใหม่ว่า กรุงเทพมหานคร
ทวารวดีศรีอยุธยา ต่อมาเรียกว่ากรุงเทพทวารวดีบ้าง กรุงศรีอยุธยา
บ้าง แต่ชื่อศรีอยุธยาเป็นพื้นนิยมใช้เรียกกันมาก ตลอดถึงต่างประเทศ
และพม่า มอญ เขมร ลาว ก็เรียกเมืองไทยว่า กรุงศรีอยุธยา แต่ฝรั่ง
ใช้คำหัวนี้เรียกว่า อยุธยา ก็เพราะกลัวชื่อศรีอยุธยาเคยเป็นชื่อเมือง-
หลวงของประเทศสยามมาช้านานแล้ว พระเจ้าอู่ทองเสด็จมาครอง
ราชสมบัติในกรุงเทพทวารวดี เสด็จพระบรมนามาภิไธยขึ้นเป็นสมเด็จพระ
พระรามธิบดี คือประกาศแสดงความอิสรภาพของประเทศเป็นเอกราช
เมื่อสุกสันรัชกาลของสมเด็จพระรามธิบดี (อู่ทอง) แล้ว ก็มีสมเด็จพระ
พระเจ้าแผ่นดิน ได้เสวยราชสมบัติสืบต่อมา ยกสืบแต่ชนวรรณาธิราช
ซึ่งไม่นับเข้าในลำดับกษัตริย์ในพระราชพงศาวดารได้ ๑๕ พระองค์ ถึง
แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ในระหว่าง ๑๕ รัชกาลนี้ บางแผ่นดิน
ก็ได้มีการยกทัพไปปราบปรามหัวเมืองและประเทศที่ใกล้เคียง คือ
หัวเมืองเหนือและ ลาว เขมร มลายู หลายครั้ง อนึ่งในสมัยแผ่นดิน
สมเด็จพระมหาจักรพรรดินี้ กษัตริย์กรุงหงสาวดีทรงพระนามตะเบง

ช่วยตี พงศาการมอญเรียกพระเจ้ามิ่งส่วย หรือถกกันหนึ่งว่ามิ่งส่วย
 ทั้งก่อนการสงครามยกทัพ พม่า มอญ เข้ามาตีกรุงเทพทวารวดี ถึง ๒
 ครั้งก็หาได้ไม่ ภายหลังกษัตริย์พระเจ้าตะเบงชเวตตี้สวญไปแล้ว
 ยะเริงของเชื้อพระวงศ์โคไยเป็นพระเจ้ากรุงหงสาวดี ในพงศาการมอญ
 เรียกพระเจ้าฝรั่งมังศรี หรือถกกันหนึ่งเรียกพระเจ้าชนะสิบทิศ เพราะ
 เป็นผู้มีความมาก ยกทัพพม่ามอญมาตีกรุงเทพทวารวดีอีก ๒ ครั้ง
 ครั้งหลังก็ได้ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช เมื่อจุลศักราช ๙๑๘
 พระเจ้าหงสาวดีจึงตั้งให้พระมหาธรรมราชาธิราชของราชสมบัติ ทรง
 พระนามสมเด็จพระสรรเพชญ์ นับเป็นพระองค์ที่ ๑ ในพระนาม
 ครั้นนั้นกรุงเทพทวารวดีก็ตกไปอยู่ในอำนาจกรุงหงสาวดี มาจนถึง
 จุลศักราช ๙๒๗ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าได้ทรงพระอศุสาหะเริ่มก่อ
 เขาประเทศสยามออกพ้นจากอำนาจกรุงหงสาวดี กลับตั้งขึ้นเป็นเอกราช
 และมีอำนาจใหญ่ ได้ทำสงครามกับมอญพม่า มีชัยได้แผ่นดินมอญ
 มาเป็นเมืองขึ้น ล่วงมาไ้ ๑๕ แผ่นดิน ในระหว่างนั้นก็แต่ในรัชกาล
 สมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงแต่งกองทัพ ไปตีเมืองพม่ากับเมือง
 เชียงใหม่ ถึงในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาพระองค์ที่ ๓ นับตาม
 ลำดับกษัตริย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๓๓ พระนามเดิมเจ้าฟ้าเอกทัศน์
 กรมขุนอนุรักษ์มนตรี เมื่อเสวยราชสมบัติแล้วมีพระนามพิเศษอีกอย่าง
 หนึ่งเรียกว่า พระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ ทอดพระนาม
 ทั้งนี้ ก็เป็นด้วยเหตุที่โปรดประทับอยู่ในพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์

คนทั้งหลายจึงได้เรียกตามนามพระที่นั่ง ในครั้งนั้นข้างฝ่ายพม่า มังลอง
ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน มีชื่อใหม่ว่าพระเจ้าอลองพญา ยกทัพมาตี
กรุงเทพทวารวดีครั้งที่ ๑ ไม่ได้ เลิกทัพกลับไปตั้งมั่นในกลางทาง
ภายหลังมังระราชบุตรผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินพม่า จึงแต่งตั้งมังมทานรธา
กษัตริย์เมียวเป็นแม่ทัพยกเข้ามาตีกรุงอีกครั้งหนึ่ง พระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่ง
สุริยาศน์อมรินทร์เสวยราชสมบัติได้ ๕ พรรษา เมื่อจุลศักราช ๑๑๒๕ ปี
กรุงเทพทวารวดีก็เสียแก่กองทัพพม่าเข้าศึก พม่าเก็บบริบททรัพย์สิน
และเครื่องสาตราวุธ แล้วเอาไฟเผาพระราชวังและวัดวาอารามบ้านเรือน
ข้าราชการราษฎรเป็นอันตราย กวาดต้อนพระราชวงศานุวงศ์ครอบครัว
ข้าราชการราษฎรไปเมืองอังวะประมาณสามหมื่นเศษ แต่ที่แตกหนี
เที่ยวเร้นซ่อนตามป่าดงและหัวเมืองต่าง ๆ ทั้งอดอยากล้มตายเสียก็มาก
แม่ทัพพม่าจึงให้พระนายกองอยู่รักษากรุง สำหรับรวบรวมผู้คนซึ่ง
ยังแตกฉานซ่านเซ็นอยู่ในที่ต่าง ๆ พระนายกองทั้งค่ายอยู่ที่โพสามต้น
พระนายกองคนหนึ่งเป็นมอญเก่าอยู่ในกรุง มีความชอบที่เขาช่วยอาสาพม่า
ไปตีค่ายบางระจันแตกและคงจะทำการรบพุ่งในทอนแข็งแรงจนพม่าไวใจ
จึงตั้งให้เป็นทูลกระหม่อม คำไทยเรียกว่าพระนายกอง

กิตติยาขุกรุงเทพทวารวดีแต่แรก ที่สมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง)
ทรงตั้งเป็นเอกราชมาจนเสียกรุงแก่พระเจ้าบุเรงนองกรุงหงสาวดี ใน
แผ่นดินพระมหินทราธิราช นับได้ ๒๐๖ ปี ตกไปอยู่ในอำนาจ
กรุงหงสาวดี ๕ ปี เมื่อจุลศักราช ๕๒๑ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า

ได้ทรงก่อกำเนิดจากอำนาจของหงสาวดี กลับเป็นเอกราชมาจนเสียกรุง
 แก่พม่าซ้ำอีก ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์
 ปีได้ ๒๐๒ ปี รวมอายุกรุงเทพทวารวดีแต่แรกสร้างจนเสียแก่พม่า
 ยี่สามมีตร ๓ ยุคได้ ๔๑๗ ปี

พระนามสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงเทพมหานคร

กษัตริย์ ที่	พระนาม	เสวยราชย์ ศักราช	อยู่ใน ราชสมบัติ	สิ้นรัชกาล ศักราช
๑	พระราชวงศ์เชียงราย สมเด็จพระรามาธิบดี พระ- องค์ที่ ๑ พระเจ้าอุไทย	๗๑๒	๒๐ ปี	๗๓๓
๒	สมเด็จพระรามาเมศวร (ครอง ที่ ๑)	๗๓๓	๒ ปี ๓ เดือน	๗๓๕
๓	พระราชวงศ์สุพรรณ สมเด็จพระบรมราชาธิราช พระองค์ที่ ๑ พระเจ้าพุทธนิ- เดช นัยหน้าว่ามหาเดช ก็ เรียก (ขุนหลวงพัว)	๗๓๕	๑๓ ปี	๗๔๘
๔	สมเด็จพระเจ้าทองจันทร์ พระเจ้าทองคั่น ก็เรียก	๗๔๘	๗ วัน	๗๔๘
๕	พระราชวงศ์เชียงราย สมเด็จพระรามาเมศวร (ครอง ที่ ๒)	๗๔๘	๖ ปี	๗๕๔
๕	สมเด็จพระเจ้าบรมราชาธิราช (พระยาแก้ว)	๗๕๕	๑๔ ปีเศษ	๗๖๙
๖	พระราชวงศ์สุพรรณ สมเด็จพระอินทราชา พระ-			

กษัตริย์ ที่	พระนาม	เสวยราชย์ ศักราช	อยู่ใน ราชสมบัติ	สุตวรรษกาล ศักราช
๑	องค์ที่ ๑ อภิพระนามหนึ่ง เรียก พระมหานครินทราชา- ธิราช	๓๖๓	๑๓ ปีเศษ	๓๘๐
๒	สมเด็จพระบรมราชาธิราช พระองค์ที่ ๒ (เจ้าสาม- พระยา)	๓๘๐	๑๖ ปีเศษ	๓๙๖
๓	สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	๓๙๖	๑๖ ปี	๔๑๒
๔	สมเด็จพระอินทราชา พระ- องค์ที่ ๒	๔๑๒	๒๒ ปี	๔๓๔
๕	สมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ ที่ ๒	๔๓๔	๔๑ ปี	๔๗๕
๖	สมเด็จพระบรมราชามหาพทุ- ธจักร	๔๗๕	๕ ปี	๔๘๐
๗	สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๔๘๐	๕ เดือน	๔๘๖
๘	สมเด็จพระไชยราชาธิราช	๔๘๖	๑๔ ปี	๕๐๐
๙	สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๕๐๐	๒๒ ปีครึ่ง	๕๒๒
๑๐	สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (ครองที่ ๑)	๕๒๒	๒๔ ปี	๕๔๖
๑๑	สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๕๔๖	๒ ปี	๕๔๘
๑๒	สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (ครองที่ ๒)	๕๔๘	๑ ปี	๕๔๙
๑๓	สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๕๔๙	๑๖ ปี	๕๖๕

กษัตริย์ ที่	พระนาม	เสวยราชย์ ศักราช	อยู่ใน ราชสมบัติ	สุตรัชกาล ศักราช
	พระราชนวศัลโยทัย			
๑๗	สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ- องค์ที่ ๑ (พระมหาธรรม- ราชา)	๕๓๘	๒๒ ปี	๕๔๐
๑๘	สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ- องค์ที่ ๒ คือ สมเด็จพระ- นเรศวรมหาราช	๕๔๐	๑๕ ปี	๕๕๕
๑๙	สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ- องค์ที่ ๓ คือ สมเด็จพระ- เอกาทศธรรมหาราช	๕๕๕	๘ ปี	๕๖๓
๒๐	สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ- องค์ที่ ๔ (เจ้าฟ้าศรีเสว- ภาคย์)	๕๖๓	๓ ปี ๒ เดือน	๕๖๕
	พระราชนวศัลยธรรม			
๒๑	สมเด็จพระบรมราชาพระองค์ ที่ ๑ อีกนัยหนึ่งเรียกว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงธรรม อย่างหนึ่งเรียกว่า พระเจ้าทรงธรรม (พระ- พิมลธรรม)	๕๖๕	๒๕ ปีเศษ	๕๙๕
๒๒	สมเด็จพระบรมราชา พระ- องค์ที่ ๒ คือ พระเชษฐาธิราช	๕๙๕	๑ ปี ๗ เดือน	๕๙๗
๒๓	สมเด็จพระเอกาทศวงศ์	๕๙๗	๖ เดือน	๖๐๒

กษัตริย์ ที่	พระนาม	เสวยราชย์ ศักราช	อยู่ใน ราชสมบัติ	สุริยกาล ศักราช
๒๔	พระราชวงศ์ปราสาททอง สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ- องค์ที่ ๕ ถิ่นหนึ่งเรียกว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราช คือ พระเจ้าปราสาททอง	๒๒๖	๒๖ ปี	๒๐๑๗
๒๕	สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ- องค์ที่ ๖ (เจ้าฟ้าไชย)	๒๒๖	๕ เดือน	๒๐๑๘
๒๖	สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ- องค์ที่ ๗ (พระศรีสุธรรม- ราชา)	๒๒๖	๒ เดือน ๒๐ วัน	๒๐๑๘
๒๗	สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระ- องค์ที่ ๘ คือ สมเด็จพระ- นารายณ์มหาราชเอกราช	๒๒๖	๒๖ ปี	๒๐๑๘
	พระราชวงศ์บ้านพลพหลวง (แทรก)			
๒๘	สมเด็จพระนารายณ์มหาราช อีก พระนามหนึ่งเรียก พระรา- ชาธิเบศร์ (พระเพทราชา)	๒๒๖	๑๕ ปีเศษ	๒๐๑๘
๒๙	พระราชวงศ์ปราสาททอง สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ- องค์ที่ ๙ ถิ่นพระนามหนึ่ง			

กษัตริย์ ที่	พระนาม	เสวยราชย์ ศักราช	อยู่ใน ราชสมบัติ	สุตริษัฎ ศักราช
๓๐	เรียก พระสุริยเรนทรธิบดี คือ พระพุทธเจ้าเสด็จ สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ- องค์ที่ ๘ สมเด็จพระภูมินท- ราชา หรือ ขุนหลวงท่งเบ็ด ก็เรียก คือ พระเจ้าอยู่หัว ท้ายสระ	๑๐๕๘	๘ ปี	๓๓๖๗
๓๑	สมเด็จพระบรมราชาธิราช พระองค์ที่ ๓ เมื่อสวรรคต แล้วเรียก พระเจ้าอยู่หัว บรมโกศ	๑๓๖๗	๒๖ ปี	๓๐๕๔
๓๒	สมเด็จพระบรมราชาธิราช- พระองค์ที่ ๔ อีกพระนาม หนึ่งเรียก พระมหาอุทุมพ- มหาพรวิจิตรราช พระนาม เดิม เจ้าฟ้าดิลกมะเดื่อ กรม ขุนพรพินิจ เมื่อทรงผนวช เรียกกันว่า ขุนหลวงหวาด	๑๐๕๕	๒๖ ปีเศษ	๓๑๒๐
๓๓	สมเด็จพระบรมราชา พระ- องค์ที่ ๕ พระนามเดิม เจ้าฟ้าเอกทัศ กรมขุนอน- รักษ์มนตรี อีกพระนามหนึ่ง เรียก พระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่ง สุริยาศน์อมรินทร์	๑๑๒๐	๑๐ วัน	๓๑๒๐
		๑๑๒๐	๘ ปี	วันศุกร์ ๕ ปี ๒ ๓๑๒๕

ต้นเหตุที่กรุงทวารวดีจะหมดกำลัง

เหตุที่กรุงเทพมหานครจะเสื่อมถอยหมดกำลังลงนั้น เริ่มต้น
 เกิดมาตั้งแต่พระเจ้าทรงธรรมแย่งราชสมบัติ พระศรีเสาวภาคย์ เมื่อ
 จุลศักราช ๕๖๔ ปี ครั้นนั้นก็มาขุนนางเก่าเสียมาก มาแผ่นดินพระเจ้า
 ปราสาททองมาขุนนางพวกพระเชษฐาธิราช แต่เห็นน้อย ครั้นถึง
 แผ่นดินพระนารายณ์ มาขุนนางที่เป็นพวกเจ้าฟ้าไชยและพระศรีสุธรรม-
 ราชาเห็นจะเกือบหมด จนต้องใช้ขุนนางแขก ขุนนางลาว ขุนนางฝรั่ง
 มีพระยารามเกโซ พระยาราชวังสร พระยาสีหราชเดโช เจ้าพระยา
 วิชาเอนทร์ เป็นต้น แผ่นดินพระเพทราชา มาขุนนาง แผ่นดิน พระ
 นารายณ์หย่อยมาจนถึงไปตีเมืองนครศรีธรรมราช เมืองนครราชสีมา
 เห็นจะเรียกว่าเกือบหมดได้ แผ่นดินพระพุทธเจ้าเสือเห็นจะฆ่ามาก
 เพราะคนนิยมเจ้าพระขวัญกับพวกเจ้าพระพิไชยสุรินทร์ ก็น่าจะเป็น
 ขุนนางอยู่ไม่กี่ แผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ เพราะหัดไม่ต้องฆ่า
 ใคร แผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อจุลศักราช ๑๐๕๔ ข้าราชการ
 วงหลวงเห็นจะตายเกือบหมด คึกคึกในระหว่าง ๑๓๐ ปี ฆ่าเททองกันเสีย
 ถึง ๗ ครั้ง เช่น ๑๕ ปีฆ่ากันครั้งหนึ่ง หรือถ้ารอกตายก็กลายเป็นไพร่
 หลวงและตระพุนหม้ายข้าง ถ้าจะนับพวกที่รอกตายก็ต้องว่าผู้ก็กลายเป็น
 ไพร่ ไพร่กลายเป็นผู้ก็ในระหว่างนั้น ๗ ครั้ง เมื่อเป็นเช่นนั้นมาใน
 ตอนหลัง บ้านเมืองจะมีกำลังอย่างไรได้ และเมื่อขุนหลวงหาตัวได้
 ราชสมบัติ ก็ยังสำเร็จโทษเจ้าเสียอีก ๓ กรม ข้าราชการหลวงหาตัวเอง

กับพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ ก็ไม่ปรองดองกัน จึง
 พาให้การปกครองบ้านเมืองแปรปรวนวุ่นวายไป เพราะฉะนั้นเมื่อศึกพม่า
 มาตีพระนคร จึงไม่มีท้าวราชการที่สามารถเป็นแม่ทัพนำกองนำพล
 เข้าต่อสู้ข้าศึก ท้าวพระยาเสนาบดีคนใดเป็นแม่ทัพก็ไม่ไฉยพุง เช่น
 พระยาอมราชเป็นแม่ทัพก็ถอยหนีเมืองนนทบุรี พม่าตีเมืองธนบุรีได้
 กายันลูกค่างกษัตริย์ราชวงศ์สุพรรณภูมิหนีเข้ามา พระยาอมราช
 ยังไม่ทันรบ ก็พลอยเลิกทัพหนีไปด้วย พระยาพระคลังเป็นแม่ทัพ
 ถอยพลลงหมิ่นหนึ่ง ยกออกไปตีค่ายพม่าที่วัดป่าฝ้ายปากน้ำประสาธน์
 พม่ายิงปืนมาต้องพลทัพไทยล้มลงสหัสห้าคน กองทัพทั้งนั้นถอยมาสน
 อยู่มา ๒-๓ วัน รัชสั่งให้พระยาพระคลังยกออกไปตีค่ายปากน้ำประสาธน์
 อีกยังไม่ทันไฉยพุง พม่าแต่งกลหลอกให้เข้าใกล้ แล้วออกไปยิงแทง
 พลทัพไทยตายลง กองทัพใหญ่ก็พลอยแตกพ่ายเข้าพระนคร ครึ่งหนึ่ง
 ไปรคให้ท้าวพระยาอาสาหกละห้า ยกทัพเรือข้ามไปตีค่ายพม่าวัดการ้อง
 พม่ายิงปืนมาถนัดนายเรือ ซึ่งเห็นจะเมื่อยันรำกาย ๒ มือเป็นเข้าอยู่หน้า
 เรือตกน้ำลงคนหนึ่ง ทัพเรือก็เลิกถอยเข้าพระนคร เมื่อทัพพม่ายก
 เข้าในพระราชอาณาจักรเขต เกณฑ์ให้พระยาพิศณุโลกยกเอากองทัพมา
 ตั้งทัพเขาทอง พม่าจวนจะถึงกรุง พระยาพิศณุโลกยกให้พระยา
 พลเทพกรวยทูล ขอกกราบถวายบังคมลาขึ้นไปปลงศพมารดา ให้
 หลวงโกษามหาคไทยหลวงเทพเสนาคุมกองทัพอยู่แทน ก็ไปรค
 พระราชทานพระราชานุญาตให้ไปตามขอ นำพระทัยพระเจ้าอยู่หัว

พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ มีพระกรุณาเยือกเย็นอยู่เป็นพนเสมอคงน
จะไ้ปรากฏว่าผู้ไม่ปลงใจในการต่อสู้ข้าศึก ท้องรับพระราชอาญาข้าง
ก็หาไม่ไ้ ก็เป็นกรรมคายอยู่เองที่ใครจะอยากรบ เหตุการณ์ที่เ็นมา
แต่ต้นจนเสียเมืองก็สมกับพงศาวดารกล่าวว่ ชะตากองรวรารวดีถึง
กาลขาด

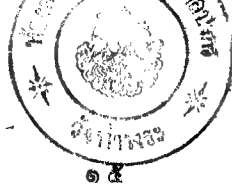
ขุนหลวงตากดงตัว

ในขณะเมื่อกองทัพพม่าเข้าศึก ยกเข้ามาตีพระราชอาณาจักร
นั้น เจ้าตากพระนามเดิมชื่อสินในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยาศน์
อมรินทร์ ทรงโปรดให้เป็นเจ้าเมืองตาก ในเวลานั้นเข้ามาอยู่ในกรุง
จึงโปรดเกล้าให้เ็นทัพพระยากำแพงเพชร และให้เป็นนายกองทัพเรือ
ยกออกไปตั้งคอยสกัดตีทัพพม่าซึ่งจะมาทางทุ่งวัดใหญ่ นอกพระนคร
ด้านตะวันออก พระยากำแพงเพชรทั้งค่ายอยู่ที่วัดพิไชยวัดกกด้วย และ
เห็นว่ากรุงจะเสียแก่พม่า ไม่มีช่องทางอื่นใดซึ่งจะป้องกันเขาไว้ไ้แล้ว
จึงไ้คิดหลักหน้ที่ฝักกองทัพพม่า ซึ่งตั้งที่มกรงออกไปทางบ้าน
หันทรายบ้านเข้าเมา ไปจนถึงแขวงเมืองระยองก็ตั้งตัวขึ้นเ็นเจ้า เพราะ
จะให้เ็นที่คนนิยมนับถือและเกรงกลัวอำนาจ เรียกว่าเจ้าตาก หา
เรียกเจ้ากำแพงเพชรไม่ แล้วยกไปตีเมืองจันทบุรีไ้ คงมีนรวบรวม
พลเสบียงอาหารต่อเรือรบเรือไล่ไว้พร้อม เมื่อรู้ว่ากรุงเสียแก่พม่า
แล้ว ก็ยกทัพเรือเข้ามาตีพม่าที่ตรงรักษาเมืองธนบุรีและค่ายโพสามต้น
กรุงเก่าแตก แล้วก็มีไ้ตั้งอยู่ที่กรุงเก่า พวพลกวาดครอบครองราชฐาน

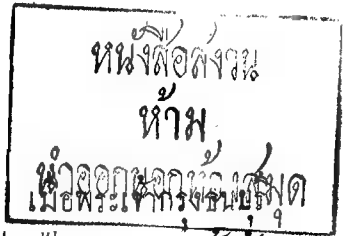
กับทั้งพระราชวงศ์และข้าราชการกรุงเก่า ซึ่งยังเหลือตกค้างอยู่ก็คาย
 โปสามต้นไปตั้งเมืองธนบุรี ยกขึ้นเป็นกรุงธนบุรี สร้างพระราชวัง
 ขนทปากคลองบางกอกใหญ่ คือที่โรงเรียนนายร้อยทหารเรือในปัจจุบัน
 นี้ เจ้าตากเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ ณ กรุงธนบุรี เมื่อจุลศักราช
 ๑๑๓๐ ทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชา นับตามลำดับพระนามเป็น
 พระองค์ที่ ๕

ขุนหลวงตากไม่อยู่กรุงเก่า

เหตุที่พระเจ้ากรุงธนบุรี ไม่ตั้งอยู่ที่กรุงเก่านี้ ก็นักด้วยกรุงเก่าเป็น
 เมืองใหญ่กว้าง ทั้งพระราชวังก็มีปราสาทสูงใหญ่ถึง ๕ องค์ และ
 วิชาดารามก็ล้วนแต่ใหญ่โต เมื่อบ้านเมืองถูกพม่าเข้าศึกและพวก
 ทหารก็ เขาไฟจุดเผาเป็นอันตรายเป็นหลายจนเกือบหมดสิ้น พระเจ้ากรุง-
 ธนบุรีจึงรวบรวมกำลังตั้งพระองค์ขึ้นใหม่ ๆ จะเอากำลังวังชาทหารอน
 ไหนไปซ่อมแซมบ้านเมืองที่ใหญ่โต ซึ่งทำลายแล้วให้กลับคืนคงคืน
 เป็นพระนครราชธานีได้เล่า ประการหนึ่งถ้ามีชาศึกศัตรูเข้ามา รพ
 ทั้จะรักษาหนาทเข่งเทินป้องกันก็มีไม่พอ คงจะทรงเห็นว่าสไปตั้งอยู่ที่
 เมืองธนบุรีส้างขึ้นเป็นเมืองใหม่ไม่ได้ ด้วยว่ามีการลงน้อยก็ทำเมือง
 แต่เล็ก อีกประการหนึ่งถ้าจะมีชาศึกมาตีเมือง ถ้าจะพลากพล้งลง
 ประการใด กองทัพเรือก็มีอยู่เป็นกำลัง และทั้งพระเจ้ากรุงธนบุรีเอง
 ก็ทรงชำนาญในการทัพเรือ จะไ้พาทัพเรือออกทะเลไปเที่ยวหาที่ถ่ม
 ไ้ง่าย เห็นจะไม่ใช่แต่เฉพาะเรื่องที่ว่าทรงนี้มีตรัสว่า พระเจ้า-

ฉบับพระบรมราชโองการ

๑๕

แผ่นดินกรุงเก่าทรงชัยได้มีให้ยุบแต่เรื่องเคียว
 ครอบราชสมบัติมานานมา ก็ยังเกิดเลียบพระวิตพื้นเพอนไป ในครั้งนั้น
 ทรงโปรดให้ พระวิจิตณรงค์ขึ้นปกครองเงินราษฎรที่กรุงเก่า ราษฎร
 ร้อนรนหนักเข้าจึงนายบุญนาคผู้เป็นหัวหน้าอยู่บ้านแม่ลา ซึ่งในเวลานั้น
 เป็นท้องที่อำเภอนครหลวงแขวงกรุงเก่า เป็นหัวหน้าชักชวนชาวบ้าน
 เข้าเป็นพรรคพวก ยกลงมาจับพระวิจิตณรงค์กับกรมการฆ่าเสีย
 ทลายนาย พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดให้พระยาสุรศักดิ์ขึ้นไปจับพวกบ้าน
 แม่ลา พระยาสุรศักดิ์กลับไปเข้าเป็นพวกนายบุญนาคยกไพร่พลลงมา
 จับพระเจ้ากรุงธนบุรี และให้เนรเทศพระเจ้ากรุงธนบุรีออกเสียจากราช-
 สมบัติ

ตั้งผู้รักษากรุง

ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จเถลิงถวัลย
 ราชสมบัติปราบดาภิเษก จึงทรงโปรดตั้งนายบุญนาคบ้านแม่ลา เป็น
 เจ้าพระยาไชยวิชิตสถิตินสงครามผู้รักษากรุง ยกกรุงเก่าเป็นเมืองจัตวา
 ภายหลังโปรดให้เจ้าพระยาไชยวิชิต เป็นเจ้าพระยาพลเทพ และ
 ทำหน้าที่ผู้รักษากรุง แต่นั่นก็กลดลงคงเป็นแต่พระยามาจนถึงรัชกาลที่ ๓
 ทรงโปรดให้เปลี่ยนสร้อยชื่อผู้รักษากรุง เป็นพระยาไชยวิชิตสถิติน-
 สาทรามหาประเทศราชสุรชาติเสนายักษ์ ครั้นมาในรัชกาลที่ ๔ โปรด
 ให้เปลี่ยนนามผู้รักษากรุงเป็นพิเศษ ๒ ชื่อ คือเจ้าพระยามหาจักรีบรมม-
 พโลปถัมภ์ (เทพทวารวดี) ศรีรัตนธาดา มหาประเทศาธิปัตย์

อภัยพิริยปรวกรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการกรุงเก่ากับพระยาสิงหราช-
 ฤทธิไกรยุตินัยเนติธาดา มหาปเทศาธิบดีอภัยพิริยปรวกรมพาหุ (สุต)
 อิกนัยหนึ่ง (ยัว) ผู้รักษากรุงที่ต่อพระยาสิงหราชฤทธิไกรลงมา ก็
 คงเป็นที่พระยาไชยวิชิต แต่สรวัยชื้อเป็นสิทธิศักดิ์ตามหานคราธิการ
 มาในรัชกาลปัจจุบันนี้ ชื้อผู้รักษากรุงคนเดิม เป็นพระยาไชยวิชิต
 สิทธิสาตรา มหาปเทศาธิบดี ครั้นเมื่อไปรคเกล้าฯ ให้พระยาไชยวิชิต
 (สิงห์โต) เป็นพระยาเพชรพิไชยรัษฎการอยู่ณกรุงเทพฯ แล้ว
 ไปรคเกล้าฯ ให้พระยาเพชรภู (นาค) เป็นผู้รักษากรุง แรกกลับ
 เปลี่ยนสรวัยชื้อเป็นพระยาไชยวิชิต สิทธิศักดิ์ หานคราธิการ เหมือน
 ชื้อพระยาไชยวิชิตในรัชกาลที่ ๔

ตั้งมณฑลเทศาภิบาล

ครั้นต่อมาในก่อนมกราคมวันโกสินทรศก ๑๑๔ ทรงโปรดให้
 จัดการเทศาภิบาล คือ รวมกรุงเก่า เมืองอ่างทอง ๑ เมืองลพบุรี ๑
 เมืองสระบุรี ๑ เมืองพระพุทธบาท ๑ เมืองสิงห์ ๑ เมืองพรหมบุรี ๑
 เมืองอินทบุรี ๑ รวม ๘ เมืองเป็นมณฑล เรียกว่ามณฑลกรุงเก่า
 ตั้งท้าวการมณฑลที่เพนียดวันที มีนาคม ๑๑๕ ย้ายมาตั้งทวงจันทร์
 กรุงเก่า ไปรคเกล้าฯ ให้พระเจ้าองค์ยาเธอ กรมหมื่นมรพยศิริพัฒน์
 ครั้นยังไม่ได้ดำรงพระยศเป็นต่างกรม เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จ
 ราชการมณฑล มาในศก ๑๑๕ โปรดให้ยกเมืองพระพุทธบาท

เป็นอำเภอชนเมืองสระบุรี ยกเมืองพรหมบุรีเมืองอินทรีบุรี เป็นอำเภอ
 ชนเมืองสิงห์ จึงคงมีเมืองใหญ่ในมณฑลนี้แต่ ๕ ครั้นรัตนโกสินทร
 ศก ๑๓๖ พระยาไชยวิชิต (นาค) กราบถวายบังคมลาออกจากหน้าที่
 ราชการโดยทูลพลภาพ จึงโปรดเกล้าฯ ให้หลวงอนุรักษ์เบศร์ (พร)
 ข้าหลวงมหาดไทยเป็นข้าหลวงรักษากรุง มาถึงรัตนโกสินทร ศก ๑๑๗
 โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนหลวงอนุรักษ์เบศร์ขึ้นเป็น พระอนุรักษ์เบศร์
 ถึงรัตนโกสินทร ศก ๑๑๘ โปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตร ให้
 พระอนุรักษ์เบศร์ เป็นผู้รักษากรุง และเป็นพระยาโบราณราชานุ
 รักษากันในศกเดียวกัน ครั้นมาถึงรัตนโกสินทรศก ๑๒๐ โปรดเกล้าฯ
 พระราชทานสัญญาบัตรให้พระยาโบราณราชานุรักษ์ เป็นปลัดเทศา
 ภิบาลมณฑลกรุงเก่า จนถึงรัตนโกสินทร ศก ๑๒๒ โปรดเกล้าฯ
 ให้พระเจ้าหลานเธอกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวงเทศาภิบาล
 มณฑลกรุงเก่า ไปเป็นข้าหลวงพิเศษจัดการราชการตำแหน่งข้าหลวง
 เทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรี และโปรดเกล้าฯ ให้พระยาโบราณราช
 านุรักษ์ เป็นผู้รับตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมาจนรัตนโกสินทร ศก
 ๑๒๕ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้
 พระยาโบราณราชานุรักษ์ เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า รัย
 ราชการสนองพระเดชพระคุณมาจนทุกวันนี้

ตอน ๒ ภูมิสถานพระนคร

กรุงศรีอยุธยา

กรุงศรีอยุธยานั้น ตั้งอยู่ข้างปากตะวันออกของกรุงเทพมหานคร
 คงอยู่ทางตะวันตกจรดไฟกรุงเก่าออกไป ในแถววัดสมณโกษ
 วัดกุฎีขาว และวัดศรีโยธยา ซึ่งมาภายหลังเรียกกันว่าวัดเดิม
 เมืองคงจะหันหน้าไปทางตะวันออกลงแม่น้ำหันตรา แต่กำแพงข้อม
 ปรากฏเห็นจะไม่ใช้ก่อด้วยอิฐ คงเป็นเชิงเทินดิน เมื่อเมืองร้างแล้ว
 ก็มีคนถากถางเกลี่ยทำเป็นที่ไร่นา และทุ่งปาสาทราชฐานก็คงจะเป็น
 เครื่องไม้ จึงมีไถมีสิ่งใดเหลือ

กรุงเทพมหานคร

กรุงเทพมหานครซึ่งเป็นเมืองหลวงภายหลัง ตั้งอยู่ที่
 ท่าลั่นหนองโสน ซึ่งเป็นที่แผ่นดินแหลมแห่งแม่น้ำลพบุรี กั้นเหนือ
 ด้านใต้ด้านตะวันออกแม่น้ำ แต่ด้านตะวันออก เช่นแผ่นดินเดียวกัน
 กับกรุงศรีอยุธยา เพราะฉะนั้นเมื่อสร้างกรุงแล้วจึงได้ปรากฏว่า ด้าน
 ตะวันออกนั้นมีแต่คู หาดแม่น้ำมีไถ คันขุดแยกจากแม่น้ำลพบุรีแต่ค่าย
 หั้วรอ ไปบรรจบแม่น้ำบางกระบือเพชร์ เรียกว่าคูขื่อน้ำ แต่ชั้นเดิม
 คงจะแคบ มาในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา เมื่อจุลศักราช
 ๙๒๔ ปี จึงโปรดให้ขุดขยายออกไปเป็นกว้าง ๑๐ วา ลึก ๓ วา เพราะ

เข้คเมือควังในแผ่นดินสมเด็จพระมหินทราธิราช คุชอหน้าแคบ ทัพ-
หงสาวดีจึงถมถนนข้ามเข้าตักกรุงไ้

กำแพงเมือง

กำแพงพระนครในชั้นแรกสร้างกรุงเห็นจะยังไม่ได้ก่ออิฐ เข้าใจ
ว่าจะเป็นแต่เชิงเทินดิน ใช้ขุดดินทางริมน้ำกับข้างในชั้นถม คือกเขคเอา
ดินชั้นทางข้างในกำแพงเคียวกันก็เห็นปรากฏอยู่ กำแพงอิฐจะมา
ก่อขึ้นต่อภายหลัง เพราะรากกำแพงอิฐที่พบในเวลานอนอยู่บนเชิงเทินดิน
สูงกว่าระดับดินธรรมดาตั้งแต่ว่าหนึ่งถึง ๖ ศอก ตัวเชิงเทินดินที่เป็น
พื้นทั้งกำแพงกว้างอย่างน้อยราว ๘ วา กำแพงหนา ๒ วาเศษ ก่ออิฐ
๒ ข้างไว้ช่องกลางถมดินกับอิฐหัก ส่วนสูงตั้งแต่เชิงกำแพงถึงปลาย
ใบเสมากระแนวข้างแท่งด้านในที่ต่ำคงจะราว ๓ วา ถ้าสูงคงจะราว ๑๐
ศอกเศษ เพราะพบเศษกำแพงที่เหลือจากรอยยั่วหักทำทาบแบะแท่งหนึ่ง
สูงจากพื้นดิน ๕ ศอกเศษเกือบคืบ กบที่ไต่ตัวจนของหน้าวัดสุวรรณ
มีประตูช่องกกุอยู่ด้วย อีกแห่งหนึ่ง ตรงนั้นเป็นท่อน กำแพงสูง
๖ ศอกคืบมีเศษ หนา ๑๐ ศอก ทศคิดว่ากำแพงตอนนั้นจะสูงเท่านี้ ก็
เพราะด้วยกำแพงที่เหลืออยู่นั้น สูงพ้นหลังประตูช่องกกุขึ้นไปอีกศอก
เศษ ซึ่งกระแนวเกือบจะถึงที่ตงใบเสมา เพราะธรรมดาประตูช่องกกุ
ก็อยู่ได้เลียบหรือต่ำกว่าพื้นเชิงเทินไปเพียงนิดหน่อย พื้นเชิงเทินขึ้นไป
ไม่มากนักอยู่ถึงที่ตงเสมา ก็ใช้ขุดพบเสมากำแพงเมืองยังเห็น

รูปก็อยู่เสมานึ่ง กว้างศอกคืบ หนา ๒ ศอก สูง ๒ ศอกคืบ ถ้าเอา
 ส่วนของใบเสมายกเข้ากับกำแพงทรงวัดท่าทราย ก็คงได้ราว ๓ วา
 กำแพงไต่วัดจันทราว ๑๐ ศอก ถึงจะยิ่งหย่อนกว่านี้ไปข้างก็จะไม่สู้มาก
 นึก แต่ถ้ามืดมืดเอาส่วนของกำแพง ตั้งแต่ระดับดินเดิมไปจนขาด
 ปลายใบเสมาคงจะสูงเลย ๔ วา ทั้งหมด แนวกำแพงพระนครวัดได้
 ๓๑๐ เส้น ในเมืองวัดตามกว้างในที่คอกได้ ๕๐ เส้น ตามยาวได้
 ๕๘ เส้น

ขยายกำแพงเมืองด้านตะวันออก

กำแพงเดิมก่อนแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ กั้นเหนือตั้งแต่
 หน้าพระราชวัง คงจะไปตามแนวถนนน้ำมะพร้าวแล้วไปเลี้ยวที่มุมใต้
 ประตูหอรัตนไชย วกลงไปข้างในห่างจากถนนรอบกรุงเคยวนลง
 ข้อมเพชร แต่ข้อมเพชรมาตามทางริมน้ำทิศใต้ทิศตะวันตกจรด
 ทิศเหนือจากคลองท่อทงเป็นวงจันทร์เกษมเคยวนอยู่นอกพระนคร จะ
 ได้กล่าวต่อไปในตอนหลัง

และเหตุที่กำแพงเดิมอยู่หลังวงจันทร์เกษมห่างจากแม่น้ำเคยวน
 เข้าไปมากนั้น ก็เห็นจะเป็นด้วยครั้งแรกสร้างกรุง ที่เวลานั้นจะเป็น
 หาดทรายและลำลาลุ่มมาก เพราะในเวลานั้นเมื่อขุดดินลงไปลึกสัก
 ศอกเศษ ก็พบพื้นล่างเป็นทราย ครั้นมาภายหลังที่กั้นขึ้น ชานพระนคร
 กว้างออกไป จึงได้สร้างเพนียดทาบข้างบนระหว่างวงจันทร์เกษม กับที่

ซึ่งเป็นวัชชนแสนวิเศษของเขยวณ และบางทีก็จะได้ใช้เป็นที่ทอดปล่อย
 เลียงช้างหลวงควย ครั้นมาในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เกิด
 คักหงสาวดีคักพระนคร คงจะทรงเห็นว่า การที่ไว้ชานพระนครกว้าง
 ปล่อยให้กำแพงบกค้ำกัน ย่อมเป็นทางให้ข้าศึกข้ามค้ำเข้ามาถึง
 กำแพงได้ง่ายเพราะไกลทางขึ้น จึงโปรดให้ขยายกำแพงพระนครออก
 ไปต่งลงขอบริมน้ำ แต่ครั้นนั้นเห็นจะยังไม่แล้วเสร็จ มาเมื่อจุลศักราช
 ๙๒๔ ปี ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา จึงปรากฏว่าได้ทำ
 กำแพงอีกคราวหนึ่ง ก็เห็นจะทำเพิ่มเติม กำแพงที่ค้ำมาในแผ่นดิน
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดินั้นเอง กำแพงใหม่ตอนที่ยกออกมานั้น แยก
 จากกำแพงเก่าที่ทำสลับเขย วังเขยวราชประดิษฐานและที่ซึ่งภายหลัง
 เป็นวัชชนแสน วังจันทร์เกษมไว้ข้างใน แล้ววกลงไปบรรจบย้อมเพชร
 ซึ่งเป็นถนนรอบกรุงที่ไซ้เดินกันไปมาอยู่ทุกวันนี้ ส่วนกำแพงเดิมที่อยู่
 ภายในหลังวังจันทร์เกษมเข้าไป คงจะร่อยราวยลงเป็นถนนในพระนคร
 คงเป็นถนนข้ามสะพานข้างวัดพลับพลาไชยเน

ขุนหลวงหาวัดก่อกำแพงหน้าวัง

อนึ่งกำแพงเมืองข้างวังหลวงด้านริมน้ำ เดิมมีชั้นเดียว และ
 ตอนนั้นก่อกว่าที่อน เชิงกำแพงมีลายบัวคว่ำควย ครั้นคักพระเจ้า
 ออกองพราหมณ์คักพระนคร ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยาศน์
 อัมรินทร์ ข้าราชการไปเชิญเสด็จขุนหลวงหาวัดลาพระผนวช ออก

ช่วยทรงจัดการของกันรักษากรง ขนหลวงหวัดโปรดให้ก่อกำแพง
 ที่ข้างวังลงในที่รมนำต่ำกว่ากำแพงเดิมอีกชั้นหนึ่ง กำแพงสาบัน
 ก็ตรวจพบแล้ว แต่อยู่ในที่น้ำท่วมตามาก ครั้นขุดวังคราวนี้คงใจจะ
 ถมชายคาลงหน้ากำแพงเก่า ให้เท่ากบระดัยถนนหน้าจวนทหารใน จะ
 เขากำแพงสาบันไว้ ก็จะต้องแหวกดินเป็นคูจึงจะเห็น แต่ก็ไม่ใช่เป็นสิ่ง
 ที่น่าดูแลอย่างไร จึงได้ถมเสีย

บ้อมตามกำแพงเมือง

ตามแนวกำแพงมีบ้อมเป็นระยะรอบพระนคร ตามที่ตรวจพบ
 แล้วในเวลานี้มี ๑๖ บ้อม เข้าใจว่าจะมีมากกว่านี้แต่ไม่มีเวลาพอที่จะ
 ขุดค้นได้ตลอด ภายหลังเมื่อตรวจตราได้ความอย่างไร จะได้เพิ่มเติม
 ต่อไป บ้อมนั้นตั้งอยู่ในที่สำคัญ เช่นตรงแม่น้ำหรือทางร่วม ก็เป็น
 บ้อมใหญ่ก่ออย่างแข็งแรง แต่บ้อมเหล่านี้ยังเหลือพอที่จะเห็นทรวดทรง
 สัณฐานได้ ๒ แห่ง คือ บ้อมเพชรแห่งหนึ่ง เป็นบ้อมใหญ่สำหรับ
 ป้องกันข้าศึกที่จะมาทางหน้าตรมมพระนครด้านใต้ บ้อมนั้นก่อบนอก
 ไปจากแนวกำแพงหน้าสามวามีเศษ กลางบ้อมเป็นพื้นดินว่าง มีบันได
 อีรุขึ้นเชิงเทินในบ้อม ตามเหล็บบ้อมที่พินคินมีประตูคอกหอกเป็น
 รมปโค้ง มีรอยติดบานที่จะใช้เปิดเข้าออกได้ คอกกว้าง ๔ ศอก สูง
 ๕ ศอก บนหลังคามีช่องกลวงตลอดขึ้นไปถึงเชิงเทิน กับบ้อมริม
 ประตูข้าวเปลือกอีกแห่งหนึ่งเป็นบ้อมคู่ ตั้งอยู่ ๒ ฟากคลอง แต่เล็ก

กว่าข้อมเพชร ก้อยอเหลียมเข้าเป็นทำบรรจบกันขนข้อมเป็นพินิจ
 ตลอด ความเหลียมข้อมมีประศุหาโค้งเหมือนข้อมเพชร เข้าใจว่า
 เมื่อมีข้าศึกมาตีพระนคร คงจะลากปืนใหญ่ออกทั้งขึงของกันตาม
 ช้องศุหา แต่ถ้ามืดเห็นจะเสียทั่วทั้งที่ ก็คงลากถอยปืนใหญ่ไปในข้อม
 เอาไม้แก่นปักลงในช่องว่าง เป็นเพนียดักช่องศุหากันหน้าบานประตู
 ส่วนขนข้อมก็คงจะยิงปืนใหญ่ได้ ด้วยมีทกวาง

ข้อมข้อม

ข้อมตามกำแพงเมือง ซึ่งมีข้อมมาในพระราชพงศาวดาร ก็มีแต่
 ข้อมมหาไชย ข้อมเพชร หอราชคฤห์ ข้อมนายการ (เห็นจะเป็นในได้)
 ข้อมชคกย หรือท้ายกบ กับข้อมจำปาพลอกข้อมหนึ่ง พงศาวดารไม่ได้
 กล่าวให้เป็นทีเข้าใจว่าข้อมใด แต่ข้อมมหาไชยนั้นได้ความแน่นอน
 แล้วว่า เป็นข้อมอยู่ริมวังจันทร์เกษมอยู่ในที่ซึ่งเป็นตลาดหวัรอ ข้อมนี้
 ก็ที่จะเป็นข้อมใหญ่อย่างแข็งแรงเหมือนกัน เพราะตั้งอยู่ในที่เลียบปาก
 แม่น้ำหน้าวัดสามพิหาร ซึ่งเป็นทางเข้าไปถึงข้างพระราชวังหลวง
 เมื่อครั้งพระเจ้าตะเบงชเวต กษัตริย์กรุงหงสาวดียกทัพเข้ามาตี
 พระนคร ครั้นทรงช้างที่นั่งมายืนอยู่หัววัดสามพิหาร เร่งให้แม่ทัพ
 นายกองซ้อนพลเข้าหักพระนคร พระบารามเอายันนารายณสังหารลง
 สำเภาไม้รอกแม่น้ำ ยิงขึ้นไปถล่มถึงโพธิ์ใหญ่ ๓ กำ หักลงมาใกล้
 ข้างที่นั่งพระเจ้าตะเบงชเวต ขณะนั้นชาวข้อมมหาไชยก็ยิงปืนใหญ่

น้อยสาครเข้าไปดูกรพละมอญพม่าตายมาก ทพหงสาวดีก็องคชย หนึ่ง
เมื่อแรกพระเพทราชาขึ้นเสวยราชสมบัติ ขบถกรรมเถียรช้างพา
พวกเขาย่นอชิตทรงรอทำนบปากตะวันออก พระพุทธเจ้าเสด็จเมื่อยเป็น
กรมพระราชวังบวรเสด็จขึ้นไปบนยอดมหาไชยทรงจับปืนใหญ่ยิงไปถก
ช้างซึ่งขบถกรรมเถียรช้างมา ล้มลงตายในที่นั้น แต่ขบถกรรมเถียรกับ
อ้ายกุลาทาสผู้เป็นควาญหาถูกปืนไม่ เป็นแต่ตกช้างลงมาก็เจ็บป่วย
สาหัส จึงตามจับตัวได้

และข้อมเพชรนั้น เป็นข้อมทองอยู่ตรงมมพระนคร บ้านใต้ตรง
แม่น้ำบางกระบือ เป็นข้อมสำหรับต่อสัสดิศาตมาทางเรือจากข้างใต้
ต่อข้อมเพชรขึ้นไปทางขื่อนหัว ก็มีข้อมใหญ่รายเรียงขึ้นไปอีก ๒ ข้อม
ในระแวกใกล้กัน ข้อมกลางจะมีชื่อเสียงอย่างไรไม่ได้ความ แต่ข้อม
เหนือทองอยู่ข้างวัดจีนหน้าวัดสุวรรณตรงมมเกาะแก้วนั้น คงเป็นชื่อ
หอรวาชคฤห์ ซึ่งพระมหาธรรมราชาเสด็จไปประทับทรงบัญชาการศึก
ข้างกันที่พพระยาละแวก ทยกเข้าไปปล้นกรุงคราวมาตั้งอยู่ที่ชนอนบาง
ตะนาวศรี ครั้นนั้นข้อมนายการ (ในไก่) ก็ได้ต่อสัสดิศาตด้วย
ข้อมในไก่ันที่อยู่เหนือและใกล้ ๆ กับข้อมเพชรทางด้านลำน้ำลำแกล่ม
คือกันไม่ให้ทพเรือขึ้นไปทางเหนือได้ ข้อมชกกับหรือท้ายกบ เป็น
ข้อมอยู่มมพระนครตรงลำน้ำหัวแหลม คืออยู่ในแถวที่ข้างเหนือโรง
ทหารทกวนน ทักควาข้อมนั้นจะเป็นข้อมชกกับก็เพราะมีความในพระ-
ราชพงศาวดารว่า เมื่อพม่ายกมาตีกรุงในครั้งหลังพระศรีสุริยภาค

(น่าจะเป็นพระศรีสรีภท) นายข้อมชกขประจักษ์มหากาฬมฤคยราช
๒ สัก ๒ นก บิงพม่าค่ายวักกเขาทอง เพราะหน้ข้อมนักรงไปทาง
ล้านนาเขาทองคืบ ข้อมจำปาพลนักรมชนราชสีห์ลงไว้ในแผนที่
ของท่านว่า ข้อมท้อออกชื่อมาว่าเป็นข้อมชกขนนั้นเป็นข้อมจำปาพล
แต่ในจดหมายเหต้ออกฉบับหนึ่ง ซึ่งอ้างว่าเป็นคำให้การชนหลวงหาว่า
ข้อมจำปาพลอยู่ถึงประตูข้าวเปลือกเห็นอวัททำทารุณ แต่เห็นว่าข้อม
จำปาพลหาใช่ข้อมตามกำแพงไม่ เป็นข้อมชั้นนอก

ข้อที่ให้เห็นว่าข้อมอยู่นอกพระนครนั้น คือมีความในพระราช-
พงศาวดารกล่าวว่า เมื่อครั้งพระเจ้ากรุงหงสาวดี (ตะเบงซวยดี) ยก
ทัพเข้ามาตีพระนครในศักราช ๕๐๕ ปี ครั้นนั้นสมเด็จพระมหา
จักรพรรดิโปรดให้เจ้าพระยาจักรีออกไปตั้งค่ายตำบลพลี เจ้าพระยา-
มหาเสนาออกตั้งค่ายบ้านคอกไม้ข้อมท้องนาหันตรา พระยาพระคลังตั้ง
ข้อมท้ายคุ พระสุนทรสงครามตั้งค่ายข้อมจำปาพล ในการสงคราม
คราวนั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิพร้อมด้วยพระสุริโยไทย ซึ่งเป็น
สมเด็จพระอรรคราชมเหสี และพระราเมศวร พระมหินทราธิราชโอรส
ทรงช้างพระที่นั่งยกพลออกไปต่อสู้รบกับพระเจ้าหงสาวดีที่ทุ่งภูเขาทอง
ช้างพระที่นั่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสียทีเบนให้หลังแก่ข้าศึก พระ-
สุริโยไทยก็ซบช้างพระที่นั่งสะอึกเขวี้ยงไว้ ช้างพระเจ้าแปรวัยไค่ล้าง
ถนัด ช้างทรงพระสุริโยไทยแหงนหางเสียที พระเจ้าแปรวิ่งพันด้วย
พระแสงของ้าว ท้องพระอัสสาพระสุริโยไทยทะพายแล้งมาถึงราว

พระณัฏฐพระชนม์ยืนค่อช้าง พระราเมศวร พระมหินทรวิภาตก็ขี่ช้าง
 พระที่นั่ง เข้ากันพระศพพระราชมารดาเข้าพระนครได้ สมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิจึงโปรดให้เชิญพระศพพระสุริโยไทยมาไว้ที่สวนหลวง ครั้น
 รุ่งขึ้นพระมหาอุปราชแต่งตั้งพลเข้าตีค่ายพระสุนทรสงครามแตก เสีย
 ค่ายและข้อมจำปาพล ครั้นเลิกการสงครามแล้ว จึงโปรดให้แต่งการ
 พระราชทานเพลิงพระศพพระสุริโยไทย และให้ขงพระราชทานเพลิงนั้น
 โปรดให้สถาปนาเป็นพระอารามชื่อวัดสยสวรค์ มีความดังนี้ ถ้าจะคิด
 ว่าข้อมที่มพระนครตรงแม่น้ำหวแหลมเป็นข้อมจำปาพล ข้อมนั้นก
 อยห่างสวนหลวง ถ้าพหิงสาวคตข้อมนั้นได้ ก็คงเมืองแตก พระ-
 ศพพระสุริโยไทยก็คงจะไม่อยู่มาจนถึงเวลาพระราชทานเพลิง หรือจะ
 คิดว่าข้อมเห็นวัดท่าทรายเป็นข้อมจำปาพล ตามที่จดหมายเหตุ
 ขนหลวงหาว่ากล่าว ก็ถ้าซาคัดใดเมืองก็ต้องแตกอีก และที่พ
 หิงสาวคตควรรณกตพระนครหาได้ไม่ จึงเห็นว่าข้อมจำปาพลไม่ใช่ข้อม
 ตามกำแพงเมืองเป็นข้อมนอกพระนคร คงจะเป็นข้อมที่อยู่ปากตะวันตก
 เห็นวัดท่าวัดการ้องขึ้นไปตรงปากคลองวัดกเขาของข้าม ซึ่งในเวลา
 นั้นยังมีซากข้อม และวัดที่อยู่บริเวณนั้นก็ยังมีซากข้อมอยู่
 ที่พระสุนทรสงครามออกไปตั้งอยู่ข้อมนั้น ก็สำหรับข้อมถนนซาคัด
 ที่ระมาทางขนอนปากค เป็นข้อมขนนอกพระนครด้านตะวันตก และที่
 เจ้าพระยาจักรี ไปตั้งค่ายที่ลุมพลณนคคือไปตั้งค่ายทางซาคัดที่ระมาทาง
 ปากน้ำประสย เป็นทางข้อมถนนทางฝ่ายเหนือ เจ้าพระยามหาเสนาคงท

ประเทศเมือง

ประตูเมืองที่เข่นประตูใหญ่ทำลายหมด พงจะเห็นโคแต่ช่องข้างล่าง กว้างราว ๖ ศอกเศษ ในหนังสือโบราณกล่าวว่า ประตูใหญ่เป็นประตูขอมครุฑทรงมณฑปทาแดง และโคพยรรพาพที่ผนังพระอุโบสถวัดยม ซึ่งนักปราชญ์ในทางวิชาข้างรับราชการเป็นผู้ที่เขียนไว้แต่ครั้งกรุงเก่า ประตูเมืองก็เป็นรูปขอมมณฑปทาแดง เห็นจะพบบ้างเป็นทีเชื่อได้ว่า ขอมประตูเมืองกรุงเก่าไม่ได้เป็นอย่างอื่น แต่ประตูช่องกุฎระหว่างประตูใหญ่นั้น ยังมีเหลือเป็นรูปสัตว์เจนน้อยที่แนวกำแพงไว้วัดจีน ก่อเป็นรูปโคงคูกากว้าง ๔ ศอกคืบ สูง ๕ ศอกเศษ เข้าใจว่าคงจะเป็นรูปตงนกทั่วทุกประตู

ถนนในเมือง

อนึ่ง ในพระนครนั้น มีถนนริถนนขวางและถนนซอยมากมาย
หลายสาย ถนนเหล่านี้ต้องพนักินสูงกว่าระดับถนนเดิมตั้งแต่ ๒ ศอก
ถึง ๔ ศอก เพราะพนักินในพระนครเป็นหลุม ถึงฤดูน้ำ ๆ คงท่วม
ทุกขเหมือนทุกวันนี้ เพราะถนนนี้จึงต้องถมดินเสียชั้นหนึ่งแล้วจึงปูอิฐ
ตะแคง ยาวสายกว้าง ๖ วาข้าง ๓ วาข้าง ๑๐ ศอกข้าง และที่เป็นแต่
ถนนดินเปล่าไม่ได้ปูอิฐก็มี จะออกซื้อเฉพาะแต่ที่เป็นถนนอิฐสายใหญ่
คือถนนหน้าวังเป็นถนนขวางไปหน้าศาลพระกาฬ และปากคลองออกประต
ุไชย ที่กำแพงพระนครด้านโตยาว ๕๐ เส้น ถนนสายนี้เป็นทางที่
พระเจ้าปราสาททอง ครั้นยังเป็นเจ้าพระยากลาโหมสรียวงศ์ ยกพลไป
จับพระเชษฐาธิราช และเป็นทางราชทูตฝรั่งเศสเข้าเฝ้าถวายพระราช
สาส์นในวัง พระราชสาส์นคงจะแก้ด้วยขยวนเรือ แต่เกาะเรือนหรือ
ขนอนหลวงมาขนยกทำประตูไชย เข้าวังที่ประตูข้างหน้าวัดพระศรี
สรรเพชญ์ และที่พกราชทูตก็ให้อยู่ในย่านประตูเทพหมีโตประตู
ไชยด้วย

ถนนริคือถนนหน้าบางตรา ริมท่าสิบเบี้ยไปย่านมพรร้าว ออกที่
ประตูพระนครด้านตะวันออกโตประตูหอรัตนไชยยาว ๕๐ เส้น ถนน
หน้าบางตรานี้เป็นที่ซึ่งเจ้าพระยามหาเสนาฯ ข้างเผือกเข้ารบกับ พระ
ศรีศิลป์ ขยดในแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ ที่ข้างถนนนี้แต่ท่าสิบเบี้ย
ไปจนตรงข้างวัดพลับพลาไชยข้างซ้ายมีแนวเนินโรงข้างยาวเรียงตาม

ถนนไปเห็นพระเป็นโรงช้างที่อยู่สุดหัวถนนป่ามะพร้าว ถัดเชิงสะพาน
 ช้างเข้ามา ที่หมื่นราชสีห์ถือกรรมาศประชาวันเพชรเจาะजू เขา
 ขุนใหญ่คงยังเข้าไปในวังจันทร์ถกกิ่งสนหัก ในครั้งพระบรมโกศรบ
 กับเจ้าฟ้าอภัย เจ้าฟ้าบรมศรีและท้าวคพลัยพลไชยช้างถนนนั้นเป็น
 ที่เจ้าอภัยพระยามาตั้งทัพ คราวจะชิงราชสมบัติกับเจ้าผู้พระยา กับ
 ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์เมื่อครั้งรบกับพระศรีสุธรรมราชา และ
 ส่องพระเป็นเจ้าถึงเทวสถานก็เสด็จทางนี้ แต่หัวถนนมาวัดคพลัยพลไชย
 แล้วเลี้ยวซ้ายไปทางซ้าย แต่พระเพทราชาเมื่อตกพระทัยที่ไค้ข้าว
 ขบถธรรมเดี๋ยว ก็ทรงช้างพระที่นั่งพลายมงคลจักรพาฬเสด็จมาตาม
 ทาง ภายหลังทรงนึกถึงพระแสงขอเจ้าพระยาแสนพลพ่าย ของ
 สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ที่ชนช้างชนะมหาอุปราชาหงสาวดี จึง
 รับสั่งให้มหาดเล็กไปเชิญมาถวายที่ที่สะพานช้าง คงจะเสด็จเกือบ
 ตลอดถนน

ถนนตลาดเจ้าพรหมที่เจ้าอภัยพระยาเจ้าผู้พระยาซึ่งกันจะเข้วาง
 จนเกือบถึงถนนพระชนม์ลงทั้งสองพระองค์ ที่เชิงสะพานป่าถ่านนั้น
 หัวถนนอยู่ต่อกำแพงพระราชวังตรงหน้าพระที่นั่งจักรวรรดิทรงไปป่าถ่าน
 ออกประตูพระนครด้านตะวันออกที่เห็นอย่างเขียนตรงวัดจันทร์ ซึ่งเป็น
 ทำสะพานรถไฟทรงเก๋ยาว ๕๐ เส้น ทิวทัศน์ถนนในแผ่นดินพระ
 มหินทราชาธิราช ที่พิงหงสาวดีถมถนนเข้ามาเข้าพระนครไค้ แต่
 เวลานั้นคงแคบ ถ้ากว้างก็เหมือนทุกวันนี้ เห็นทีจะไม่สำเร็จ เว้น

แต่จะมีอินนิเน่ยวิสันตาคาทิกมาด้วย

ถนนหลังวังหลังตรงมาข้างหอกลอง ผ่านกับถนนหน้าพระกาฬ
เป็น ๔ แพร่ง ที่ตรงนั้นเรียกตรางแสงแกลงตรงไปขึ้นนอกประตูพระนคร
ด้านตะวันออกยาว ๘๔ เส้น และยังมีถนนอีกสายหนึ่งวงตามรรูปกำแพง
แต่อยู่ห่างกำแพงบางแห่งเส้นหนึ่งถึง ๕ เส้นเศษก็มี ถนนสายนี้
ทั้งต้นแต่ท้ายพระราชวังจันทร์เกษม วงไปจดคลองท่อท้ายพระราช-
วังหลวง ยาว ๒๕๐ เส้นเศษ ถนนสายนี้บางตอนใหญ่บ้างเล็กบ้าง
ไม่เสมอกัน

ถนนนอกเมือง

ถนนนอกกำแพงพระนคร ที่ขี้อีสุพยสายเคี้ยวแต่ถนนหน้าจวน
ทหารในริมกำแพงด้านริมนี้ ซึ่งเป็นส่วนข้างพระราชวัง นอกจาก
นั้นก็เห็นจะเป็นแต่ทางหลวง เป็นตรอกซอกพอเดินไปมาตามตะแวงหมู่
บ้านเท่านั้น

คลองในเมือง

และมีคลองเล็กใหญ่ ในพระนครก็หลายคลอง คลองใหญ่คือ
คลองที่อยู่ท้ายวัง ไปออกทางแม่น้ำด้านใต้ตรงหน้าวัดพิไชยสุวรรณ์
ปากคลองทางโน้นเรียกว่าคลองตะไกรใหญ่ คลองประตูข้าวเปลือก
ที่ตำบลท่าทรายตรงไปออกแม่น้ำด้านใต้ ปากคลองทางโน้นเรียกว่า
คลองประตูจีน คลองนี้เมื่อปลายแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ใน
เวลาทรงพระประสูติ พระบรมโกศกับเจ้าฟ้าอภัย เจ้าฟ้าบรมศรี

ทำศึกชิงราชสมบัติกัน พระบรมโกศทั้งค่ายราชวิมลกองฟากตะวันตก
 ออก เจ้าฟ้าอภัยเจ้าฟ้าบรมศรีทั้งค่ายราชวิมลกองฟากตะวันตก เขา
 คลองเป็นเขตกั้นคลองประตู่หรือถนนไชยอยู่ใกล้วังจันทร์เกษม บ้าน
 ตะวันออกไปออกแม่น้ำริมเขี้ยวเพชร ปากคลองทางโน้นเรียกว่าคลอง
 ในไก่และทำไถสะพานข้ามมีคลองแยกจากคลองประตู่ข้ามไปตีกอง
 คลองหลังวังจันทร์จะไปออกคลองหรือถนนไชยหรือคลองในไก่ก็ได้ บ้าน
 ไถเห็นคลองในไก่ขึ้นไปถึงคลองประตู่ พันคลองประตู่ก็ถึงคลอง
 ประตู่เทพหมี ตอนปากคลองเลี้ยวหักวงหน่อยหนึ่ง แล้วตรงไปไปยัง
 ชัยชนะ คลองประตู่เทพหมี ว่าเรียกตามชื่อหลวงเทพอรชุน (หมี)
 ผู้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่นั้น เห็นคลองประตู่เทพหมีก็มีคลองกระโกร
 น้อย ไปทางข้างวัดบรมพุทธารามถึงวัดป่าใน แล้วเลี้ยวผ่านคลอง
 ประตู่เทพหมี คลองประตู่ขึ้นไปบรรจบคลองประตู่ในไก่ ทางบ้าน
 ตะวันตกมีคลองประตู่ท่าพระตรงมาทางตะวันออก ผ่านคลองกระโกร
 ใหญ่มาบรรจบคลองกระโกรน้อย และยังมีคลองซอยคลองแยก ตาม
 ระหว่างคลองใหญ่เป็นหลายสาย

บรรดาคลองใหญ่ซึ่งออกแม่น้ำนั้นเห็นว่า ตามปากคลองคงจะ
 มีทอนบกหน้าไว้สำหรับราษฎร ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในพระนครใช้สอย
 เพราะว่ากรุงเก่าถึงจะเป็นเมืองลุ่มหนาน้ำ ๆ ท่วมก็จริง แต่ถึงฤดูแล้ง
 น้ำก็ลดต่ำกว่าคลองลงไปเกือบ ๓ วา คลองในพระนครอย่างลึกก็คงจะ ๓
 วา หรือไม่ถึง เมื่อเป็นเช่นนั้น ถึงหน้าแล้งน้ำในคลองในพระนครก็คง

แห่งหมก จะมีน้ำโชกแต่ที่ขึงชันแห่งเดียว ข้อที่เห็นว่าจะมีทำนบ
กันน้ำตามปากคลองนั้น ก็ด้วยเมื่อครั้งหนึ่งมีผู้ขุดซ่อมคลองในไก่อ
กับคลองหอรบันไชยไค้พบไม้เต็งรังข้างไม้ตะเคียนข้าง หนึ่งกว้างราว
คืบ ๔ เหลี่ยม ยาว ๖ ศอกข้าง เกิน ๖ ศอกข้าง จมขวางตามปากคลอง
เรียงไปตามแนวกำแพงอยู่เป็นอันมาก และยังมีเสาสน ๆ ขักอยู่ด้วย
จึงคิดว่าเสานั้นคงจะขบกรายเต็มปากคลอง แล้วเอาไม้เหล็มวางเรียง
เป็นค้ำยันไปทั้งสองข้าง ถมดินกลางให้แน่นเป็นทำนบ สูงแต่เพียง
สักครึ่งคลอง ถ้าถึงฤดูน้ำ ๆ ขนมาท่วมเลยหลังทำนบ ก็ใช้เรือไปมา
ในพระนครไค้ แต่เมื่อไถน้ำคลองมาถึงทำนบก็เลิกใช้เรือ ชิงนำ
ไว้สำหรับราษฎรที่อยู่ในพระนครไค้บริโภค

สะพานในเมือง

ตามข้างคลองเหล่านี้ ในที่ใดถ้ามีถนนผ่านมา ก็มีสะพานข้าม
คลองทุกสาย ถ้าเป็นถนนสายใหญ่ก็เป็นสะพานเชิง ๒ ข้างก่ออิฐ
กลางเห็นจะประกอบกันเช่น สะพานป่าถ่าน สะพานชักกัน สะพานข้าม
คลองในไก่อ สะพานหน้าวัดบรมพุทธาราม สะพานราเหย (เห็น
จะเป็นสะพานหน้าห้วยเผย เพราะถนนนั้นมาหน้าคุก) แต่อย่างสะพาน
เช่นสะพานประตูจีน สะพานประตูเทพมณีนกัณฐ์ตลอด กลางคลอง
เจาะเป็นช่องโค้งคหา กลางใหญ่ ๒ ข้างเล็ก เป็น ๓ ช่อง สำหรับ
ให้เรือรอกไปมาไค้ และยังมีอีกสะพานหนึ่งซึ่งว่าเป็นสะพานใหญ่ใน
พระนคร คือสะพานข้างตอถนนข้ามสะพานข้ามคลองประตูข้าวเปลือก

ทรงหน้าวัดพลับพลาไชย สะพานนี้เชิงก่อด้วยแลง และเมื่อครั้ง
พระนารายณ์เสด็จส่งพระเป็นเจ้า ว่าพวกวังหลังแอบซุ่มจะคอยทำ
ร้ายในที่นี้ ก็กับคราวเมื่อพระบรมโกศรบกับเจ้าฟ้าอภัยเจ้าฟ้าบรมศรี
ขุนศรีคงยศพวกเจ้าฟ้าอภัยตั้งค่ายปิดเชิงสะพานฝั่งตะวันตกไว้ จะไม่
ให้พวกวังหน้าข้ามไปได้ ก็อีกสะพานหนึ่งซึ่งมีชื่อแปลกกว่าสะพาน
เหล่านี เป็นสะพานข้ามคลองท่อเข้ามาในวังตอนข้างพระที่นั่งบรมยงค์
รัตนาศน์ แต่เขยงออกไปข้างเหนือ เรียกว่าสะพานสายโซ่ เชิง ๒
ข้างก่ออิฐ ทั้งสะพานจะเป็นอย่างไรทำราไม่กล่าวไปถึง แต่ลองคิด
กันว่าจะเป็นสะพานหักได้ดอดกระมัง เพราะสะพานหักก็ใช้สายโซ่ และ
เห็นเขาทำว่าเป็นสะพานเข้าใกล้วัง ถ้าทำเป็นสะพานข้างท้ายตัวและมี
เหตุการณ์เช่น คัทรจะข้ามเข้าประตูวังก็ง่าย ถ้าเป็นสะพานหัก
เปิดได้แล้ว ถึงจะเกิดคัทรและถารล่องหน้าก็จะชักสะพานนั้นออกเสีย
ไม่ให้เส้นทางเดินเข้ามาประตูวังได้ แต่สะพานข้ามคลองอื่น ๆ
นอกจากที่กล่าวมานั้นจะเป็นสะพานไม้ เพราะไม่ได้พบรากอิฐที่เชิง
สองข้างนั้น

บึงขี้ขี้

ภายในพระนครตอนหน้าพระราชวังด้านใต้มีบึงใหญ่ บึงตอนเหนือ
เรียกว่าบึงญวน ตอนใต้เรียกว่าบึงพระราม เห็นว่าช่อ ๒ ช่อคงจะ
เป็นช่อเพียนช่อหนึ่ง ช่อใหม่ช่อหนึ่ง ที่เรียกว่าบึงญวนนั้นคงจะเป็น
ช่อหนึ่งซึ่งมีช่อมาในฤดูฝนที่บรรล อักช่อหนึ่งก็เรียกว่าบึงพระราม

ผู้ครองอาณาจักรพระราม แต่พิเคราะห์ให้เห็นจะไม่ใช่ของสำหรับวัด เพราะอยู่นอกกำแพงวัดและเป็นที่สูง น่าจะเป็นพระที่นั่งสำหรับเสด็จ ขึ้นไปประทับทอดพระเนตรเรือ ซึ่งจะโปรดให้ประมุขเล่นเพลงสักรว ในคราวนักขัตฤกษ์ฤดูน้ำยังในบางปี

พระราชวังเก่า

พระราชวังหลวง ตั้งอยู่ในที่ต่อกำแพงพระนครด้านเหนือมีหน้า หันหน้าวังไปทิศตะวันออก แต่ไม่ใช่อยู่ตรงกลาง ตั้งค่อนไปข้าง ตะวันตกหน้าอยู่หนึ่งและสร้างเป็น ๒ คราว เมื่อครั้งสมเด็จพระรามาธิบดี พระองค์ที่ ๑ (อู่ทอง) เสด็จมาสร้างกรุงเทพมหานครเมื่อจุลศักราช ๙๑๒ บนน ทรงสร้างพระราชวังในทิศนี้ วัดพระศรีสรรเพชญ์เคยวน มีปรากฏว่าได้สร้างปราสาท ๓ องค์คือ พระที่นั่งไพศุภย์มหาปราสาท พระที่นั่งไพศุณยคัมภีร์มหาปราสาท พระที่นั่งไอศวรรย์มหาปราสาท คิดว่า คงจะเป็นปราสาทไม้ ภายหลังมาในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดี กล่าวไว้ เสด็จออกทรงศีล ณ พระที่นั่งมณฑลภิเศก ทอดพระเนตร เห็นพระสารีริกธาตุเสด็จปาฏิหาริย์ข้างทิศบูรพ์ จึงได้สร้างพระมหาธาตุ ตั้งในที่ตรงนั้น พระที่นั่งมณฑลภิเศกขององค์นี้ไม่ใช่เป็นปราสาทและไม่ใช่เป็นพระที่นั่งมณฑลภิเศก องค์ที่พระเจ้าปราสาททองเปลี่ยนชื่อเป็น พระวิหารสมเด็จ ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชพระองค์ที่ ๑ มีความว่า เพลิงไหม้พระที่นั่งตรมข ได้ชื่อพระที่นั่งในพระราชวังเดิม แต่ท่าน และในพระราชนิพนธ์กระแสพระราชดำริ ซึ่งทรงพระกรุณา

ไปรคเกล้า ฯ พระราชทานข้าพเจ้าไว้ว่า “คณะพระราชวงศ์
นั้นปราสาท ๓ องค์ คือ พระที่นั่งไพศรัยมหาปราสาท พระที่นั่ง
ไพชยนต์มหาปราสาท พระที่นั่งไอศวรรย์มหาปราสาท คงเป็นวิหาร
อยู่ข้างตงอยู่ในระหว่างพระเจดีย์ ๓ องค์ ที่เห็นปรากฏอยู่ข้างนี้ คง
จะเป็นปราสาท ๔ เหลี่ยม ไม่ใช่ย่อเก็จอย่างย่อมนั้นเท่าที่เห็นอยู่นี้
ไม่สู้จะเป็นที่ประทับสัณฐานนัก จึงได้มีพระที่นั่งครุฑมุขพระราชมนเทียร
และพระที่นั่งมิ่งมงคลวิเศก

ถ้าจะคณะพระที่นั่งครุฑมุขนั้น คงจะเป็นที่เสด็จออกมุงหน้า อีก
๒ มุขเป็นที่ประทับ พระราชมนเทียรอยู่หลังเข้าไป ลักษณะอย่างพระ
ราชวังเดิมทกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นพระราชวังทรงฉนวน หรือในพระบรม
มหาราชวัง พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระที่นั่งไพศาลทักษิณ เป็น
ครุฑมุข พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานเป็นพระราชมนเทียร แต่ขนาดใหญ
เล็ก เทียบคปราสาท คงจะไม่ใหญ่เช่นห่มจักรพรรดิพิมานเป็นแน่
น่าที่จะเท่า ๆ กับพระราชวังเดิม และที่ซึ่งตงนั้นที่ไหนไม่เหมาะเท่าที่
พระวิหารใหญ่ด้านตะวันออก

พระที่นั่งมิ่งมงคลวิเศกในพระราชวังเก่า เป็นที่ทรงศีลหรือเป็นที่
ประทับสำราญ ไม่ใช่ประทับอยู่เป็นกิจ ที่ซึ่งควรจะตั้งมีอยู่ ๒ แห่ง คือ
อยู่แนวกำแพงแก้วพระที่นั่งครุฑมุข เช่นหอพระปริตศาตราคม หรือพระ
ที่นั่งสุทไธสวรรย์ในพระบรมมหาราชวัง หรือพระที่นั่งมิ่งมงคลวิเศก พระ
ที่นั่งเอกอุลงกฎในพระราชวังวรอย่างหนึ่ง หรือไม่เช่นนั้นก็อยู่ตรง

มขเห็นอมขไคของพระทณังตริมข เช่นหอพพะเจ้าพระอัฐิ ซึ่งทอกัย
 พระทณังไพศาตทกณณ จะออกไปตั้งอยู่ข้างหน้าทเกียวโมไค เพราะ
 ฉาทองอยู่ข้างหน้าทเกียว สมเด็จพระรามศวรทไไหนจะไปเห็นท้าว
 มนเทียบรณงขวางทาง เพราะผิดตำแหน่งเป็นข้างหน้า แต่ถ้าหากว่าจะ
 เป็นพระทณังข้างในทเกียวกโมไค เพราะพระราชวงษ์หันหน้าทวันออก
 ทไไหนจะทอกพระเนตรเห็นพระสาร์วิกรธาตุลงในทซึ่งสร้างวักมหาธาตุไค
 จึงสันนิษฐานว่าจะตั้งอยู่เหมือนหอพพะเจ้าพระอัฐิ ในพระบรมมหาราชวงษ์
 เมื่อไคความสันนิษฐานเช่นนั้น จึงเห็นเหมาะว่าพระทณังตริมข
 และพระราชมนเทียบ ทงอยู่ในทพระวิหารหลวงก้านทวันออก พระ
 ทณังมัจฉาลภิกเศกคงจะตั้งอยู่ทวิหารหลังพระอโศก เป็นทรงปลาย
 ตรมขข้างหนึ่งและข้างเหนือคงมอกของคหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวทรง
 ธรรมบอกลงสือพระ ก็คงจะเป็นช่อเก่า ไม่ใช่ทงใหม่ เป็นช่อ
 ของพระทณังเป็นเช่นคสุทธานิรมล้อย่มมก้าแพงทงพระโรง แต่วิหาร
 สามหลังเทียบวจะเคลื่อนคลาจากทเดิมก็ไคได้ ท้วยพระวิหารใหญ่
 นั้นไคมาก คงจะทงขยายทออกไป

ทอพระราชมนเทียบ ไปตามแนวพระระเบียงวัดพระศรีสรรเพชญ์
 เทียบวน คงเป็นเรือนเงินทว แล้วจึงมีกำแพงอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งกันเป็น
 ข้างหน้าข้างใน "

พระราชวงษ์ใหม่

ลศักราช ๑๙๖ ปี สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จเถลิงถวัลย

ราชสมบัติ ทรงพระราชอุทิศยกวังเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ เล็กตั้ง
ไปตั้งพระราชนิเวศน์ประทับอยู่มีน้ำ สร้างพระที่นั่งเบญจรัตนมหา
ปราสาทของคหิง พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทของคหิง คือองค์
ปลูกขึ้นเป็นปราสาทสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศลถวายพระเจ้าแผ่นดินกรุงเทพมหานครทวารวดีศรีอยุธยา ใน
งานพระราชพิธีรัชมงคล ซึ่งเสด็จเสด็จถึงฉะบับราชสมบัติบรมราชา
ภิเศกมาได้ ๔๐ ปี เฝ้ารัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ที่ ๒ นั้น
แต่พระที่นั่งเบญจรัตนจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร จะไต่ถามต่อไป
ภายหลัง ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปรากฏว่าได้
มีพระที่นั่งมงคลาภิเศกในพระราชวังใหม่นอกองค์หนึ่ง ซึ่งกล่าวใน
ครั้งแรก เมื่อคราวเสด็จออกรับแขกเมืองเชียงใหม่ พระที่นั่งองค์
ภายหลังเมื่อศักราช ๑๐๐๕ ปี ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
ต้องสนับทึบเป็นไฟไหม้ โปรดให้ทำใหม่ให้ชื่อพระวิหารสมเด็จ

พระวิหารสมเด็จ กับพระที่นั่งสรรเพชญ์มหาปราสาท ๒ องค์
นั้นกำแพงแก้ว และในกำแพงแก้วพื้นลานหน้าพระที่นั่งสรรเพชญ์
อิฐเกรียงปูน ข้างขวาพญานาคยังมีพอบเห็นรูปค้อย แต่ข้างซ้าย
ซุกกันเสี้ยนน้อยยิบไม่เป็นรูปร่าง ในคราวที่ขกวังทำปราสาทเป็น
บำเพ็ญพระราชกุศลครั้ง เห็นว่าพญานาคลานหน้าพระที่นั่ง มีเป็น
หย่อมเป็นคอน ลุ่ม ๆ คอน ๆ ไม่เสมอกัน ครั้นจะเอาพญานาคไว้ก็
ไม่น่าดูและไร จึงได้ถมดินเกลี่ยให้เรียบแล้วปลูกหญ้าเป็นสนาม

บรรยงก์ ภายหลังเปลี่ยนเป็นจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาท พระ
 ทนงองค์น้อยยกกำแพงชั้นในค้ำหน้าพระราชวังทิศตะวันออกห่างจาก
 มุมวัดพระศรีสรรเพชญ์ ๑ วา ห่างกับกำแพงชั้นนอก ๒ เส้น เป็น
 ปราสาททริมข ค้ำหลังมีค้ำหนักใหญ่องค์หนึ่ง เล็กต่อไปข้างซ้ายอีก ๒
 มีศาลาถมพนสูงเดินไต่รอบค้ำหนักทั้ง ๓ องค์ บนฐานพระมหา
 ปราสาทค้ำตะวันตกมีทิมค้ำ ๒ หลัง เป็นพระที่นั่งสำหรับประทับทอด
 พระเนตรชยวนแท้ หน้าพระที่นั่งออกไปเป็นท้องสนามหลวง กว้าง
 ๒ เส้น ยาว ๑ เส้น ขุดลงไปพยแต่ทราย ลึกลงไปจึงพบดิน เข้าใจ
 ว่าพนสนามคงโรยทราย ไม่ได้ปลูกหญ้าเหมือนทุกวันนี้ เมื่อคราวทำ
 พิธีปลงศกษราช ก็โปรดให้ทำเขาพระสุเมรุราชขึ้นในทิศแคว้น ครั้นเมื่อ
 รุคคักราช ๓๐๐๒ ปี พระเจ้ากรุงอังวะแต่งทูตมาทูลพระราชสาส์น
 คัดค้านไม่ยอมใช้ศกษราชที่ปลงใหม่ คราวนั้นเสด็จออกรับแขกเมือง
 ทิมขพระที่นั่งจักรวรรดิ ครองสมเด็จพระนารายณ์ร่วมกับพระศรีสุธรรม
 ราชาก็เสด็จทรงช้างพระที่นั่งมาขึ้นในสนาม รัชสังให้เอาปืนใหญ่
 ตั้งยิงเข้าไปในพระราชวังชั้นใน เมื่อแผ่นดินพระเพทราชา เจ้าพระ
 ขวัญโสภณต์แล้ว ก็เสด็จออกมาทรงหัตถ์มาอยู่ทุกวัน หลังพระที่นั่งเข้า
 ไปคงจะมีกำแพงคั่น และคงจะมีฉนวนออกไปบรรจบฉนวนวัดพระศรี
 สรรเพชญ์ ทางสระแก้วฟากตะวันตกของฉนวนคงจะเป็นค้ำหนักและ
 คลังต่างๆ ข้างฟากตะวันออกจะเป็นโรงแสง และห้องภษามาลา
 โรงแสงที่ประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็คงจะอยู่

ข้ามกำแพงออกไปเห็นทางแม่น้ำข้างวังใต้ ถ้าจะเทียบกับแผนผังกรุง
 เทพมหานคร ก็ทำนองกับข้อมทัศนิกนิก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างขึ้นบนกำแพงด้านตะวันตกริมน้ำ
 โดยข้อมอินทรวังสวรรคตลงไปแล้วสักมากัน เป็นแต่ข้อมทัศนิกนิกอยู่บน
 กำแพง และเหนือพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ออกไปมาก แต่พระที่นั่ง
 สุริยาศน์อมรินทร์อยู่ในกำแพง และอยู่ตรงพระที่นั่งสรรเพชญ์ออกมา
 ความเห็นว่าพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์องค์นี้สร้างที่หลัง
 แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่คงไม่เกินแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระเจ้าปราสาททองขึ้นไป และไม่ใช้แผ่นดินพระเพทราชา ข้อที่
 เห็นว่าจะสร้างที่หลังแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และก่อน
 แผ่นดินพระเพทราชา นั้น ค่ะ เพราะว่าเวลาที่ควรจะสร้างมีอยู่ ๒ คราว
 คราวหนึ่งในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งกำลังทรงโปรดสร้าง
 พระที่นั่งหลายแห่ง และทั้งพงศาวดารในรัชกาลนั้น ก็กล่าวใกล้
 เคียงเข้ามา หรือมีฉะนั้นก็เป็นในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่ง
 ทรงโปรดในวิชาช่างอย่างใหม่ จะทำไว้สำหรับประทับในเวลาเสด็จ
 เข้ามาพระราชวังหลวง ให้เป็นที่ทรงสบาย พระเพทราชาเห็นว่า
 พระที่นั่งองค์นี้เป็นของสมเด็จพระนารายณ์ จึงเชิญพระบรมศพขึ้น
 ประดิษฐานไว้เพื่อให้เป็นพระเกียรติยศ ด้วยพระองค์เป็นเจ้าของ
 ผู้สร้าง หรือเพื่อจะให้เหมาะกบที่ซึ่งเป็นที่พอพระราชหฤทัยมาแต่
 ยังกดำรงพระชนม์อยู่ ข้อที่เห็นว่าน่าจะสร้างในแผ่นดินพระเจ้า

ปราสาททองนั้น ก็ด้วยพงศาวดารกล่าวว่า ลุคักราช ๕๕๘ ปี
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้รื้อเทวสถานพระอิศวรพระนารายณ์ขึ้นมา
 ตั้งขึ้นใหม่ ในยุคนั้นให้ยกกำแพงพระราชวังออกไป ให้สร้างพระ
 มหาปราสาทพระวิหารสมเด็จพระที่นั่งนั้น เห็นว่าคำที่ว่าสร้างพระ
 วิหารสมเด็จพระที่นั่งเป็นคำเรียกก่อนมีชื่อพระวิหารสมเด็จพระ
 ฐานอยู่ทุกวันนี้ เพราะพระวิหารสมเด็จพระที่นั่ง ในพงศาวดารกล่าวความ
 ชัดเจนว่า เมื่อลักราช ๑๐๐๕ ปี อสนีบาตตกลงเป็นเพลิงไหม้
 พระที่นั่งมณฑลภิเศกที่ชื่อปราสาททอง ทรงโปรดให้ช่างจัดการก่อ
 ใหม่ขึ้นสร้างเสร็จให้ชื่อพระวิหารสมเด็จพระที่นั่ง ลักราชผิดกันถึง ๑๖ ปี และ
 พระที่นั่งวิหารสมเด็จองค์ที่เปลี่ยนชื่อมาจากมณฑลภิเศก หรือปราสาท-
 ทองนั้น ก็เป็นพระที่นั่งอยู่ในกำแพงชั้นใน เป็นแต่ทำใหม่ให้ดีขึ้น
 เท่านั้น หากต้องถึงขยายกำแพงวังไม่ หรือจะคิดว่าพงศาวดารตอนนั้น
 กล่าวความผิดเพี้ยน คราวที่ขยายกำแพงวังเป็นคราวสร้างพระที่นั่ง
 จักรวรรดิ แต่พระที่นั่งจักรวรรดิก็สร้างเสียแล้วแต่เมื่อลักราช
 ๕๕๔ ก่อน ปราสาทที่กล่าวชื่อมาเมื่อลักราช ๕๕๘ ขึ้นไปอีก ๓ ปี
 และพระที่นั่งจักรวรรดินั้น ก็หากต้องขยายกำแพงวังไม่ ด้วยตั้งอยู่
 ขนกำแพงชั้นใน และอยู่ภายในกำแพงชั้นนอก ทั้งกำแพงข้างก็มีแล้ว
 จึงเห็นว่าตามพงศาวดารที่กล่าวไว้ ปราสาทซึ่งสร้างเมื่อลักราช
 ๕๕๘ ปี ที่ต้องยกกำแพงวังออกไปนั้น น่าจะเป็นพระที่นั่ง
 สรียาคนอำมรินทร์นั่นเอง ด้วยมีรอยขยายกำแพงออกไปถึงสองหยัก

แต่เมื่อเรียบเรียงพระราชพงศาวดารเป็นเวลากายหลังกมา จะเขียนข้อ
กลางเคลื่อนไว้ก็จะเป็นไต่

พระที่นั่งบรรยงกิริตนาคัน สร้างในแผ่นดินพระเพทราชา
เมื่อศักราช ๑๐๔๕ ปี พงศาวดารกล่าวความละเอียดว่า ไคซุศสระ
เป็นค้อยู่ซ้ายขวาแล้วก่ออ่างแก้ว และภูเขามีย่านน้ำไหลลงในสระแก้ว
และทำระหัดน้ำฝั่งทอ ให้น้ำเดินเข้าไปผูกในอ่างแก้ว แล้วให้ทำ
พระที่นั่งทรงบนทท้ายสระเป็นทสี่เหลี่ยม ออก กลับเขาซ้ายสนมเป็นท
ข้างหน้า และทำศาลาลูกขนในซ้ายขวา โปรดให้ขุนนางเข้าเฝ้า
ณพระที่นั่งทรงบน และเข้าทางประตูมหาโกศราช

พระที่นั่งองค์นี้ ตั้งอยู่ในวังด้านหลังทางตะวันตกเป็นปราสาท
จตุรมุขอยู่บนเกาะ มีสระน้ำล้อมรอบ อิริยที่ก่อใช้ขนาดเดียวกันและก่อ
ลักษณะอย่างเดียวกันกับพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ คือค้อมีแสง
สลวยเป็นชั้น คงจะทรงโปรดพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ ว่าก่อ
แข็งแรงมั่นคงดี จึงโปรดให้เลียนอย่างมาทำบ้าง เป็นแต่เปลี่ยน
รูปและลดทาลายให้ผิดกันไปเท่านั้น ที่ตรงมุขด้านหลังพระมหา
ปราสาทก่อเป็นแท่นอิฐมีชั้นลด เชิงแท่นมีลายบัวคว่ำทง ๒ ข้าง
ที่ข้างแท่นด้านในฝั่งทอคั่นค่อแท่นเข้ามาข้างในก่อเป็นช่องเป็นตอนเล็ก
เป็นทขึงหน้า เมื่อชกตลงไปในที่แถวนี้พยหินก่อเขาหลายสับก้อน
คิดว่าในทตนเองจะเป็นอ่างแก้ว ที่ก่อเขามอนม่น้ำพบนทเลียง
ปลาเงินปลาทอง แท่นสูงนั้นจะเป็นทสี่เหลี่ยมไปประทับทอดพระเนตร

ปลา ถ้าทอดพระเนตรไปทางตะวันตก ก็ทรงเห็นปลาใหญ่ในสระ
 ถ้าทอดพระเนตรมาทางข้างใน ก็ทรงเห็นอ่างแก้วปลาเงินปลาทอง
 และบนแท่นนั้นจะเรียกพระที่นั่งไปรอบข้าวตอกก็จะไต่กระมัง ที่ม
 สระคานเห็นอกมแท่นใหญ่อีกแท่นหนึ่งกว้าง ๕ วา ๒ ศอก ยาว ๑๐ วา
 ศอก สูง ๗ ศอก ข้างบนคานจะมิดนึ่งเป็นคันทวย แต่เห็นจะรก
 รือเสียแล้ว ที่มณังข้างใน มีท่อนผาผิงลงมาที่พื้นดิน ห่างจาก
 ฐานอิฐใหญ่มาทางตะวันออก ๗ วา มีที่นั่งนาคอิฐเกรียงยื่น
 กว้าง ๖ ศอก ยาว ๑๑ ศอกคืบ ลึก ๑ ศอก แท่นอิฐสูงนั้นคง
 จะเป็นที่นั่งสำหรับไขไปฟูในที่ต่าง ๆ แต่วิธีที่ระเอนาชนไปข้างบน
 ไต่อย่างไร ยังมองไม่เห็น ที่ท้ายสระคานตะวันตกมีสะพานข้ามไป
 พระที่นั่งทรงบันกว้าง ๒ วา บั๊กเสารับ ๓ แถว เสาบนทุกอัน
 ในฤกษ์แสงน้ำในสระวงก็บังเห็นได้ และสะพานใหม่ซึ่งทำข้ามสระ
 ในคราวนี้ ก็ทำตามแนวเดิมบั๊กเสาริมเสาเก่า แต่คานตะวันออก
 ที่จะข้ามมาจากพระที่นั่งบรรยงก์ มาห่มพระที่นั่งสรรเพชญ์มหา
 ปราสาทพระวิหารสมเด็จพระที่นั่ง ก็คงต้องมีสะพานอีกสะพานหนึ่งเป็นแน่
 แต่จะอยู่ตรงที่ใดหายังไม่พบ สะพานที่สร้างขึ้นใหม่ในคานนี้ เห็นจะไม่
 ตรงของเดิม แต่ถ้าต่อไปตรวจพบที่เดิมเมื่อใด ก็จะย้ายไปปลูกให้
 ตรงกัน

ที่มขอขสระคานได้นอกเกาะพระมหาปราสาทออกไป มีรากคก
 เป็นหลังเรียงไปตามรูปสระ เห็นจะเป็นตำหนักคกเจ้าฟ้ากรมหลวง

โยธาทิพ เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ พันบริเวณตำหนักตึกลงไป
 บ้านโตมิกำแพงกัน แบ่งเขตข้างหน้าข้างในต่อจากกำแพงหลังวัง
 บ้านตะวันตก ตรงไปจนจดถนนวัดพระศรีสรรเพชญ์ กันเอาสระ
 แก้วไว้วางนอกทริมขอบสระแก้ว ตอนบ้านตะวันตกมีรากตึก
 คงเป็นตำหนักสระแก้ว และตำหนักศาลาลูกก็ระยอยู่ในแถวนั้น
 เป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอในพระบรมโกศ พระตำหนัก
 ส่วนการถ่ายที่ชนหลวงหาวัดประทับมาแต่เดิม จนเป็นกรมพระราชวัง
 ขวาก็คงระยอยู่ต่อลงไปที่มีมพระราชวัง ตอนตะวันตกบ้านโตมิกำแพงวัด
 พระศรีสรรเพชญ์ จะทำนองพระตำหนักสวนกุหลาบ แต่ยังไม่ได้
 ชุคยังบอกรูปไม่ได้ว่าจะเป็นอย่างไรว

เหตุซึ่งพระเพทราชามาประทับอยู่บ้านหลังวังนั้น ก็จะเป็นด้วย
 วังตอนหน้าของเดิมทรุดโทรม และต่อมาจนถึงแผ่นดินพระบรมโกศ
 ก็ประทับอยู่ที่พระที่นั่งบรรยงก์ บ้านหน้าวังเก่าคงจะรุ่งโรยมาก

ในพระราชวังชั้นใน มีถนนอยู่ที่หลังพระที่นั่งสรรเพชญ์ตรงไป
 พระวิหารสมเด็จ แล้วเลี้ยวซ้ายไปนอกกำแพงแก้ว เกือบจะถึงตรงที่
 มุขกลางพระวิหารสมเด็จ จึงเลี้ยวขวาไปเข้าวัดพระศรีสรรเพชญ์
 ในระบะนั้น ถ้าเลี้ยวซ้ายก็เป็นถนนทางไปหลังพระที่นั่งจักรวรรดิ
 เรียกว่าถนนวัดพระศรีสรรเพชญ์ แต่ถ้าจะออกมาทางกำแพงด้าน
 ริมหน้าลงที่ขนานน้ำประจำท่า เรียกว่าพระถนนน้ำประจำท่าวาสกรี
 เป็นท่าที่เสด็จลงทรงเรือพระที่นั่ง ทั่วสะพานท่าพระถนนนานั้น

เป็นรูปครึ่งหลังคาซ้อน มงกุฎของละมุดปลูกปลูกถึบนตามบันลุ่ม
 มีลายบนเป็นนาคราชครึ่งละมุดเล็กพื้งพาน ลงมาจากเชิงกลอนแทน
 ทางหงส์ ไบรภาขึ้นเป็นกระบังรูปเทพนมถวายกร บนหลังคาหน้า
 บรรณทอกไก่ ขึ้นเป็นพรมสี่หน้าแทนช่อฟ้าลายหน้าบรรณค้ำข้าง
 เหนือทเรือประทับ ขึ้นเป็นรูปนารายณ์สักรทองครุฑ หน้าบรรณค้ำ
 ข้างบนเป็นรูปเทพสุริยมณฑลสถิตใน ขุนยก มหาพิไชยราชรถ
 เทียมด้วยม้าอาชาไนย ต่อหลังศาลาทำฉนวนมีกำแพงฉนวน ๒ แถว
 เหนือขึ้นไปอีกประตูใหญ่ที่กำแพงพระนคร ราษฎรเรียกว่าประตูฉนวน
 ขึ้นนอก แต่ชื่อหลวงปรากฏว่าประตูมหาไถรภพชลทวารอุทก ถัด
 ประตูนั้นเข้าไปในพระนครก็เป็นกำแพงฉนวน ๒ แถว ไปอีกประตู
 คุกทักกำแพงเขื่อนเพชรพระราชวังชั้นใน ชื่อประตูคหาลพชล ที่คน
 เรียกว่าประตูฉนวนใน ยายจำแ้วรักษายู่ที่ศาลาकिनภายในประตู
 และที่กำแพงฉนวนทั้ง ๒ ข้างนั้น มีประตูห้ข้างข้างละประตู สำหรับ
 ปิดกั้นกันคนไว้ ที่ปลูกสะพานพระฉนวนในคราวนั้น ก็ปลูกตรง
 ออกมาจากแนวท่าเก่า แต่ไม่ได้ตรงที่เดิมที่เคย เพราะถมดินทำ
 ถนนใหญ่ออกมาริมน้ำ ในที่เดิมคงจะเป็นในแม่น้ำสะพานใหม่
 คงจะเกินที่สะพานฉนวนเก่าออกมามาก ที่เก่าคงจะรวมมกำแพง
 วัดใหม่ซึ่งพระยาไชยวิชิตสร้างไว้แต่รัชกาลที่ ๓ นั้น ต่อขนานน้ำ
 ประจําท่าลงไปทางท้ายสนมที่ริมน้ำ มีฐานอิฐก่อขึ้นออกไปเข้าใจว่า
 เป็นที่ทิ้งระหัด

อนึ่ง ในกฎหมายเทียบบาลออกชื่อพระที่นั่งสนามไชย สนามจันทร์
และพิมานรติยา ในพงศาวดารตอนแผ่นดินพระยอดฟ้ากล่าวว่า
พระที่นั่งพิมานรติยาเป็นหอพระข้างหน้าท้าวศรีสุทธานทร์ออกไปเที่ยว
เล่นพบกับขุนยตรศรีเทพก็เกิดรักใคร่กันแต่นั้นมา จนถึงเลือนให้เข
ย่นวรวงษาธิราชและคิคว่านำกำจัดพระยอดฟ้า ยกราชสมบัติให้เข
เจ้าแผ่นดิน

อนึ่ง พระที่นั่งที่มีชื่อนี้ในบานแผนกกฎหมาย นอกจากพระที่นั่ง
มณฑลภาณิก หรือพระวิหารสมเด็จพระที่นั่งเบญจรัตน์แล้ว ยังมี
ชื่อพระที่นั่งมณฑลพิมาน พระที่นั่งบงกชมาลาปราสาท พระที่นั่ง
คิควมาลาปราสาท พระที่นั่งจตุรมุขมาลาปราสาท พระ
ที่นั่งสุวรรณมาลาปราสาท พระที่นั่งทองพระโรงตรัมชั่งตรา พระ
เสาวคนธกัญ แต่ชื่อพระที่นั่งทวามาน บางชื่อจะเรียกเป็นพิเศษใน
บางชื่อก็จะเป็นส่วนพระมหาปราสาท พระที่นั่งย่อม ๆ
ก็มี แต่องค์ใดจะอยู่ที่ใดเหลือสงสัยที่จะหา

ตำหนักหนองหวาย

ตำหนักหนองหวาย ที่พระบาทเจ้าเสือครั้งยังเป็นกรมพระราชวัง
บวร ลวงเจ้าพระขวัญไปสำเร็จโทษนั้น คงจะอยู่ริมสระหนองหวาย
เห็นจะไม่สั้ห่างไกลกันนัก

คำหนักน้อยใหญ่เรือนโรงห้วยคลังต่าง ๆ คิดว่าจะเป็นเครื่อง

ไม่มากกว่าอัฐิ เมื่อขุดลงไปถึงระดับพื้นเดิม โดยมากพบแต่
กระเบื้องมุงหลังคาที่ทำมูลเถาและโคลนสาไม่แน่น ซึ่งเข้าใจว่าเป็น
เครื่องเรือนไม้

ศาลาลูกขุนใน

ศาลาลูกขุนใน ชั้นแรกคงจะอยู่ตอนหน้าวังด้านตะวันออก
เพราะปรากฏว่า เมื่อสมเด็จพระนารายณ์เสด็จไปจับพระศรีสุธรรม-
ราชา สมเด็จพระนารายณ์ทรงช้างพระที่นั่งมาหยุดอยู่ที่หน้าพระที่นั่ง
จักรวรรดิ พระศรีสุธรรมราชาทรงช้างออกมาขึ้นอยู่หลังศาลาลูกขุน
สมเด็จพระนารายณ์ขึ้นช้างพระที่นั่งเข้าไปถึงนอกกำแพง หน้าศาลา
ลูกขุน ใ้พรพลงสองฝ่ายได้รบพุ่งกัน พระศรีสุธรรมราชาต้องขึ้นที่
พระบาท สมเด็จพระนารายณ์ต้องขึ้นที่หลังพระบาทซ้าย พระศรีสุธรรม
ราชากลับช้างพระที่นั่งหนีไปวังหลัง สมเด็จพระนารายณ์เข้าพระ-
ราชวังไ้
ตอนนั้นคิดว่าศาลาลูกขุนจะอยู่ในที่หน้ากำแพงชั้นใน
แถวประตูมงกุฎสนทรร คงแต่แผ่นดินพระเพทราชาเสด็จลงไปประทับ
อยู่ท้ายวัง คราวเมื่อสร้างพระที่นั่งบรมยงค์รัตนาคันไ้ไปรคไ้สร้าง
ศาลาลูกขุนในซ้ายขวาขึ้นที่ท้ายสระ คงจะอยู่ในที่นอกสระออกมาด้าน
เหนือ เพราะมีความในแผ่นดินพระบรมโกศว่า เมื่อคราวจะชำระ
กรมพระราชวังเสนาพิทักษ์ ซึ่งเป็นชุกยเจ้าพานมเจ้าพาสงวาลย์
รับสั่งให้หากรมพระราชวังฯ ทรงเรือพระที่นั่งเสด็จมาจะชนฉนวน

วจัณหา มหาตเล็กที่ล่องหนามารับเสด็จกราบทูลว่า ประทศเสา
 ขงไชยบัต จึงล่องลงไปประทับอยู่ที่ถนนน้ำประจําทำประตุนวน
 กบัก เรือพระที่นั่งล่องลงมาเสด็จขึ้นสะพานใต้ระหัดน้ำ ทรงเสด็จ
 มาถึงศรีสำราญ ทอดพระเนตรเห็นคนนั่งอยู่ที่ศาลาลูกขนท้ายสระเป็น
 อันมาก จึงให้กลีบพระเสด็จ หลวงศรีพวงกราบทูลว่าขอเชิญ
 เสด็จเข้าไปเฝ้าจึงจะชอบ จึงเสด็จไปเฝ้าที่มกายในจดหมายเหตซึ่ง
 อ้างว่า เป็นคำให้การของชนหลวงหาว่า ศาลาลูกขนในใหญ่ ๓
 หลังแฝก มีข้อฟ้าทางหงส์หน้ามขระโงก มีสระน้ำอยู่หน้าศาลาลูก
 ขนสำหรับพิสน์ลูกความให้คํานาในสระนั้น แต่พันทในพระราชวัง
 ชนนอกก็ห้ามมิสระที่ควรจะคํานาได้ไม่ มีสระเดียวแต่สระหนองหวาย
 ก็เป็นสระอยู่ในกำแพงชั้นใน และเห็นว่าจะเป็นที่พิสน์ลูกความไม่ได้
 เพราะพันทในพระราชวังสูงกว่าระคัยน้ำในตุตแล้ง ถ้าจะให้สระหนอง
 หวายมีน้ำถึงแก่พอที่คนจะคําคได้ ก็จะต้องลึกไม่ต่ำกว่า ๕ วา แต่
 พิเคราะห์ที่สระนั้น เห็นจะไม่ลึกนักจะเป็นแต่สระสำหรับขังน้ำไว้ใช้
 ในพระราชวัง การพิสน์คํานาน เข้าใจว่าพิสน์กันน้ำในแม่น้ำใหญ่
 เพราะในคำโองการที่ขาลูกขนอ่าน ก็มีแต่แข่งให้ผิสาจรเซ้งอง
 เข้าทำอันตรายผลกล่าวเท็จ ซึ่งเห็นว่าเป็นของที่มีประจําที่องที่ และมี
 เค้ามุขที่ประกอบเหตุผลได้อีกอย่างหนึ่ง คือในเรื่องขนข้างขนแผน
 ดึงแม่น้ำของเรื่องจะเป็นนิทาน ไม่ใช่เป็นจดหมายเหตที่เป็นหลักฐาน
 ก็จริง แต่หนังสือเรื่องนักปราชญ์ทั้งหลายได้ยอมรับรองว่าเป็น

สำนวนที่แต่งไว้แต่ครั้งกรุงเก่า กิริยาอาการของคนที่ยกชื่อมาในนิทาน
หรือมีสำเนาซึ่งว่ามาในหนังสือเรื่องนั้น ผู้แต่งคงจะแต่งเทียบเอาตาม
ที่ที่เคยเห็นการเป็นอย่างไรในเวลานั้น ในตอนที่ว่าด้วยชนช้าง
กับพระไวยพัสน์ตัว กล่าวว่พัสน์คำนาทหน้าทำฉนวน จึงเห็นว่า
การพัสน์คำนาไม่ได้ทำในวัง ถึงแม้จะมีสระที่ใกล้ศาลาลูกขุน ก็คง
เป็นสระซึ่งน่าสำหรับใช้การอื่น

ศาลหลวง

ศาลาลูกขุนนอก คือศาลหลวง คงจะอยู่ภายในกำแพงชั้นนอก
ไม่สู้ห่างนัก คงจะอยู่มาทางตอนใกล้กำแพงด้านริมหน้าด้วยในท้น
เมื่อชนช้างได้พบกันประจำผูกสำนวนมีตราเป็นรูปต่าง ๆ และบางก้อน
ก็มีรอยหยักเลียบมือ ศาลหลวงคงจะถูกไฟไหม้เมื่อเสียกรุง ถิ่นประจำ
ผูกสำนวนจึงสึกเหมือนดินเผา

โรงราชยาน

ที่หน้ากำแพงชั้นในใต้ประตูมงคลสุนทรนั้น ขุดพบราก่ออิฐ
อีกหมู่หนึ่ง กรมหลวงคำวรมบสั่งว่าเป็นโรงราชยาน ด้วยเมื่อ
รัชกาลที่ ๔ พระองค์ท่านเคยทรงเห็นโรงราชยานอยู่ในแถวนอก
ประตูปิมาณไชยศรีซึ่งขยคนเขนห้องมหาดเล็กเวรสิทธิ

หอแปลพระราชนิพนธ์

ได้ขุดพบรากตึกหลังหนึ่ง อยู่ในกำแพงชั้นนอกกว้าง ๒ วา
ยาว ๖ วา เป็น ๓ ห้อง ที่ตรงนั้นจะเป็นหอแปลพระราชนิพนธ์

โรงช้าง

หนึ่งในหนังสือโบราณหลายฉบับกล่าวว่า ริมสนามภายใน
กำแพงชั้นใน ระหว่างพระวิหารสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ มีโรง
ช้าง แต่เมื่อได้ตรวจก็ได้พบแต่อิฐก่อขึ้นเป็นพื้นอยู่ริมกำแพง
ยาวเป็นแถวเนื่องกันไป บางทีจะเป็นพื้นโรงช้างก็ได้

โรงม้า

โรงม้าพระที่นั่งนั้น ว่าอยู่ในพระราชวัง แต่โรงม้าแข่งม้าใช้
ราชการ อยู่นอกกำแพงวังชั้นนอก ทั้งต้นแต่หลังวัดธรรมิกราชไปจน
ตรงที่หน้าพระที่นั่งจักรวรรดิ

กำแพงวัง

กำแพงพระราชวังชั้นนอกด้านหน้า กันต่อจากกำแพงเมืองที่ริม
ท่าคัน ตรงไปหลังวัดธรรมิกราชเลี้ยวมุมไปบรรจบข้างวัดพระศรี-
สุริยาศน์ แล้วไปหักมุมที่หลังวัดพระศรีสุริยาศน์ พอหมดเขตวัด
จึงเลี้ยวตรงไปทางด้านตะวันตกหักมุมเลี้ยวขึ้นไปริมคลองท่อ บรรจบ

กำแพงเมืองที่ปากคลองท้อ กำแพงชั้นในกันต่อจากกำแพงเมืองที่ไทร
 ประดู่ท่าปรายห่างหน้าพระที่นั่งสรรเพชญ์ ๒ เส้นเศษ ซึ่งตรงไปชน
 หลังพระที่นั่งจักรวรรดิ บรรจบกำแพงวัดพระศรีสรรเพชญ์อีกสายหนึ่ง
 กันจากด้านตะวันตกตรงมาตะวันออก ถึงฉนวนวัดพระศรีสรรเพชญ์
 ๒๕๙๙ เป็นกำแพงแบ่งข้างหน้าข้างในคือตอนเหนือเป็นข้างในหมู่พระที่นั่ง
 บรรจบกันตอนใต้เป็นข้างหน้า คือหมู่ตำหนักสระแก้วและสวนกระต่าย
 กำแพงสายนี้เมื่อถึงฉนวนวัดพระศรีสรรเพชญ์แล้ว เลี้ยวขวามาข้าง
 เหนือ จวนจะใกล้ถึงพระที่นั่งข้างพระวิหารสมเด็จพระเจ้าเอกทัศไปทาง
 ตะวันออก บรรจบกำแพงวังชั้นในด้านตะวันออกกันเหนือห่างจาก
 กำแพงเมือง ๓๐ วาเศษ มีกำแพงกันต่อจากกำแพงวังชั้นในกันหน้า
 อีกสายหนึ่ง ตรงไปในระหว่างพระที่นั่งสรรเพชญ์กับพระที่นั่งสุริยาศน์
 อัมรินทร์ แล้วไปหักมุมเลี้ยวข้างพระที่นั่งสุริยาศน์อัมรินทร์
 บรรจบกำแพงเมือง กำแพงวังชั้นนอก หน้า ๖ คอก เชิงเทียนกว้าง
 ๓ คอกคืบมีเศษ สูงขาดปลายใบเสมา ๘ คอกคืบ กำแพงชั้นใน
 คิดว่าจะสูงในราวนี้ แต่เห็นจะบางกว่า

บ่อนรอบวัง

บ่อนถมขอมมาในกฎมนเฑียรบาล คือบ่อนทรายสนมบ่อนท่าคัน
 บ่อนศาลาสารชาญชี บ่อนศาลาพระมุงกลบพิตรบ่อนมมวักรามาวาส
 บ่อนสวนกรุงเก่า ๖ บ่อนเท่านั้น แต่เมื่อได้ตรวจดูพบศพเคียวบ่อน

ปากคลองท่อ เป็น^๔บ่อ^๕กำแพงเมือง^๕อยู่^๕ม^๕วัง^๕ด้าน^๕หลัง^๕ข้าง^๕เหนือ^๕
 คงเป็น^๕บ่อ^๕ท้าย^๕สนม^๕แน่^๕ ต่อ^๕ชน^๕มา^๕ท^๕รม^๕ฉนวน^๕น้ำ^๕ประ^๕จำ^๕ท่า^๕ว^๕าส^๕ก^๕
 คิด^๕ว่า^๕คง^๕จะมี^๕อีก^๕บ่อ^๕หนึ่ง^๕ แต่^๕ท^๕น^๕ท^๕ร^๕ว^๕จ^๕ไม่^๕ได้^๕ ด้วย^๕พระ^๕ยา^๕ไซ^๕ย^๕ว^๕ิช^๕ิต^๕
 ใน^๕รัช^๕กาล^๕ที่^๕ ๓ สร้าง^๕ว^๕ัด^๕คร^๕่อม^๕ไว้^๕ ต่อ^๕ชน^๕มา^๕ถึง^๕บ่อ^๕ม^๕ริ^๕ม^๕ท่า^๕ว^๕ัด^๕คร^๕ม^๕ิ^๕กร^๕า^๕ช^๕
 คือ^๕ท^๕ซ^๕ือ^๕บ่อ^๕ม^๕ท่า^๕ค^๕น^๕ เป็น^๕บ่อ^๕ม^๕ม^๕ว^๕ัง^๕ด้าน^๕หน้า^๕ข้าง^๕เหนือ^๕ ต่อ^๕ไป^๕ด้าน^๕
 ตะ^๕วัน^๕ออก^๕คง^๕มี^๕บ่อ^๕ม^๕ศาลา^๕สา^๕ว^๕า^๕ณ^๕อยู่^๕ก^๕ล^๕าง^๕ระ^๕ยะ^๕ก^๕ำ^๕เพ^๕ง^๕แต่^๕ยัง^๕ช^๕ุด^๕ค^๕ัน^๕ไป^๕
 ไม่^๕ถึง^๕ พ^๕น^๕ท^๕าก^๕บ่อ^๕ม^๕น^๕ไป^๕ก็^๕ถึง^๕บ่อ^๕ม^๕ม^๕ว^๕ัง^๕ด้าน^๕หน้า^๕ข้าง^๕ใต้^๕ ตาม^๕ล^๕ำ^๕ค^๕ับ^๕ใน^๕
 กฎ^๕ม^๕น^๕เท^๕ีย^๕ร^๕บ^๕าล^๕ว่า^๕พ^๕น^๕บ่อ^๕ม^๕ศาลา^๕สา^๕ว^๕า^๕ณ^๕ช^๕ี^๕ไป^๕แล้ว^๕ ถึง^๕บ่อ^๕ม^๕ศาลา^๕
 พระ^๕ม^๕ง^๕ค^๕ล^๕ย^๕พิ^๕ตร^๕ แต่^๕บ่อ^๕ม^๕ศาลา^๕พระ^๕ม^๕ง^๕ค^๕ล^๕ย^๕พิ^๕ตร^๕จึง^๕ถึง^๕บ่อ^๕ม^๕ม^๕ว^๕ิ^๕ตรา^๕มา^๕-
 ว^๕าส^๕ เห็น^๕ว่า^๕น่า^๕จะ^๕เร^๕ียง^๕ช^๕ื่อ^๕ช^๕ื่อ^๕ล^๕ำ^๕ค^๕ับ^๕ ถึง^๕แ^๕ม^๕จะ^๕คิด^๕ว่า^๕เดิม^๕พระ^๕ม^๕ง^๕ค^๕ล^๕
 ย^๕พิ^๕ตร^๕อยู่^๕ข้าง^๕หน้า^๕ ก็^๕คง^๕จะ^๕อยู่^๕ใน^๕แ^๕ว^๕ข้าง^๕ว^๕ัด^๕พระ^๕ร^๕าม^๕คง^๕ไม่^๕ใช่^๕อยู่^๕หน้า^๕ว^๕ัด^๕
 พระ^๕ร^๕าม^๕ เมื่อ^๕บ่อ^๕ม^๕ม^๕ว^๕ัง^๕เร^๕ียง^๕กว่า^๕บ่อ^๕ม^๕ศาลา^๕พระ^๕ม^๕ง^๕ค^๕ล^๕ย^๕พิ^๕ตร^๕แล้ว^๕ บ่อ^๕ม^๕
 ต่อ^๕เข้า^๕ไป^๕จะ^๕เร^๕ียง^๕ก^๕บ่อ^๕ม^๕ม^๕ว^๕ิ^๕ตรา^๕มา^๕ว^๕าส^๕ไม่^๕ได้^๕ เพราะ^๕ห^๕ม^๕ค^๕า^๕ณ^๕า^๕เช^๕ท^๕ว^๕ัด^๕
 พระ^๕ร^๕าม^๕แล้ว^๕ จึง^๕เห็น^๕ว่า^๕บ่อ^๕ม^๕ม^๕ว^๕ัง^๕ด้าน^๕หน้า^๕ข้าง^๕ใต้^๕ คง^๕เร^๕ียง^๕ก^๕บ่อ^๕ม^๕ม^๕ว^๕ิ^๕ตรา^๕มา^๕
 ว^๕าส^๕เป็น^๕แน่^๕ ต่อ^๕มา^๕ข้าง^๕ด้าน^๕ใต้^๕มี^๕อีก^๕บ่อ^๕หนึ่ง^๕ ซึ่ง^๕นับ^๕ตาม^๕ล^๕ำ^๕ค^๕ับ^๕ใน^๕
 กฎ^๕ม^๕น^๕เท^๕ีย^๕ร^๕บ^๕าล^๕ก็^๕จะ^๕ต้อง^๕เร^๕ียง^๕ว่า^๕ บ่อ^๕ม^๕ม^๕ว^๕ิ^๕ตรา^๕มา^๕ว^๕าส^๕ แต่^๕โดย^๕ที่^๕ก^๕ล^๕่า^๕ว^๕
 มา^๕แล้ว^๕ว่า^๕ ใน^๕กฎ^๕ม^๕น^๕เท^๕ีย^๕ร^๕บ^๕าล^๕ล^๕ำ^๕ค^๕ับ^๕ช^๕ื่อ^๕ค^๕ล^๕า^๕ท^๕เค^๕ล^๕อน^๕จาก^๕แ^๕ผน^๕ที่^๕
 จึง^๕เห็น^๕ว่า^๕บ่อ^๕ม^๕น^๕ คง^๕เป็น^๕บ่อ^๕ม^๕ศาลา^๕พระ^๕ม^๕ง^๕ค^๕ล^๕ย^๕พิ^๕ตร^๕ เพราะ^๕อยู่^๕หน้า^๕ว^๕ิ^๕ห^๕าร^๕
 พระ^๕ม^๕ง^๕ค^๕ล^๕ย^๕พิ^๕ตร^๕ ต่อ^๕มา^๕ถึง^๕ม^๕ม^๕ว^๕ิ^๕ด^๕พระ^๕ศรี^๕ส^๕ร^๕ร^๕เพ^๕ช^๕ณ^๕ก^๕ม^๕บ่อ^๕ม^๕อีก^๕บ่อ^๕หนึ่ง^๕
 แต่^๕ไม่^๕ได้^๕พ^๕ย^๕ที่^๕มา^๕ว่า^๕จะมี^๕ช^๕ื่อ^๕เล^๕ียง^๕อย่าง^๕ไร^๕ ต่อ^๕ลง^๕ไป^๕ที่^๕ม^๕ม^๕ว^๕ัง^๕ด้าน^๕หลัง^๕ข้าง^๕

ครั้นตก ก็มีขอมอีกขอมหนึ่ง ซึ่งเข้าใจว่าเป็นขอมสวนงูนี้ รวมทั้ง
หมกกงจะมี ๘ ขอม

รูปขอมรอยพระราชวัง ถ้าเป็นขอมมมวกก็ยกยื่นออกไปจาก
กำแพงทั้ง ๒ ข้าง ถ้าเป็นขอมกลางวัง ก็ยกยื่นออกไปเป็นเหลี่ยมรูป
ในขอมชั้นบนคิดว่าระปกระกาน เพราะพวยรอกอยู่รอบข้างแต่ชั้นล่าง
ใต้พื้นคงโปร่ง มีช่องคูหาออกจากกำแพงวังเข้าไปในขอมใต้ ที่ใต้
กำแพงขอมลงมา สังกจากพนักบันไดคอก มีช่องข้างในกว้างเกือบ
๒ คอก สูง ๒ คอกเศษ เป็นรูปโค้งก่อเรียวไปถึงข้างนอกเป็นช่องกลม
วัดผ่าศูนย์กลางใต้ ๒๐ นิ้ว เข้าใจว่าจะเป็นช่องสำหรับสอดขอกกระบอก
ยื่นออกมาถึงข้างนอกในทิศต่างทางหนึ่งด้วย

ประตูวัง

ประตูพระราชวังตามทมิฬเข้ามาในกฎมนเฑียรบาล คือประตูถนน
น้ำประจําท่า อีกชื่อหนึ่งเรียกประตูมหาไทรภพ ชลทวารวาทก ประตู
เสารังไชย ประตูข้างเผือก ๓ ประตูนี้เป็นประตูวังชั้นนอก และได้พบ
ในจดหมายเหตุรายการพระศพเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ มีชื่อประตู
ทำปปรายอีกกระทหนึ่ง ใต้ประตูถนนลงไปตอนท้ายสนมก็คงจะมีประตู
อีก กว้างได้พบแผนที่ในหนังสือของเคมเฟอร์ ซึ่งมากองเก่าในแผ่นดิน
พระเพทราชาลงไว้ว่า มีประตูออกแถวข้างวังด้านริมนี้ ๔ ประตู
ประตูไม่มีบอกก็จะเป็นช่องกฎ ๓ ประตู ด้านหน้าวังชั้นนอกในแผนที่

ลงไว้ ๒ ประการ แต่ประการที่แรกถึงคงจะเป็นประการที่กรมทิดมา เพราะมี
 ความในจดหมายเทศ ครึ่งราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปถึงกว่าทัง
 “ณ วันศุกร์ เดือนห้าขึ้น ๑๐ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๑๔ ปีวอก จัตวาศก
 เพศย่ำซังแล้ว ๖ บาท เชิญพระมรฎปพระพุทธยุหิย พระธรรม
 และพระราชสาส์นและเครื่องมงคลบรรณาการ ลง ณ ถนนท่าจีนใหม่
 ณ ท่าจีน แล้วเชิญพระมรฎปไปเฝ้าพระราชสาส์น เสด็จลงเรือพระที่นั่ง
 ศรีพิमानไชย พระอภัย ๑ พระอริยมุนี ๑ พระสงฆ์อันคืบ ๑๕ รวม
 ๑๗ รูป ลงเรือศรีผาแดงไปบำรุงพระศาสนา ณ กรุงศรีวิชัยบุรี” ต่อ
 ไปจนสุดมมวังค่านหน้าข้างใต้ก็มีประตูอีก ๒ แต่ข้อใดไม่ได้ความ
 เลี้ยวมาข้างวังค่านใต้คงจะมีประตูหนึ่ง แล้วถึงอีกประตูหนึ่ง ซึ่งอยู่
 มุมวัดพระศรีสรรเพชญ์ ประตูนี้คงจะชื่อประตูนครไชย ซึ่งเป็นถนน
 ออกพระเมรุ ที่พระบรมโกศเสด็จในงานพระศพเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธา-
 เทพ ต่อลงไปในด้านข้างวัดพระศรีสรรเพชญ์ ก็มีประตูอีกประตูหนึ่ง
 ประตูนี้ไปออกหน้าวิหารพระมงคลบพิตร ถ้าเวลามีการพระศพ เห็น
 จะเป็นประตุนวอนสำหรับข้างในไปพระเมรุ ด้านหลังวัดพระศรีสรร-
 เพชญ์ก็มีประตู ซึ่งก็คิดว่าจะเป็นประตูข้างอีกประตูหนึ่ง ที่กำแพงวัง
 ต่อมุมวัดพระศรีสรรเพชญ์ มีประตูหลังคาคหาซ้อนสองชั้น เลี้ยวไป
 ด้านตะวันตกท้ายพระที่นั่งบรมยงค์ ก็มีประตูมหาโกศราช ตามระยะ
 ที่กล่าวมานี้ คิดว่าจะมีประตูนอกแต่ยังชดคันตรวงไปไม่ทั่ว จะลงไว้
 กันนั้นก็เกรงกลาดเคลื่อน ที่กำแพงชั้นในตรงข้ามพระที่นั่งสุริยาศน์

อำมรินทร์ มาทางตะวันออกมีประตูหนึ่ง ที่กำแพงข้างระหว่างพระที่นั่ง
 สรียาศน์อำมรินทร์ กับพระที่นั่งสรรเพชญ์ มีประตูหนึ่ง มาถึงตรงหน้า
 พระที่นั่งสรรเพชญ์มีอีกประตูหนึ่ง ต่อมาถึงหน้าพระวิหารสมเด็จพระ
 ประตูหนึ่ง ซึ่งเข้าใจว่าเป็นประตูมณฑลสุนทรเพราะเป็นประตูอยู่ทาง
 ใต้ ข้อที่เห็นว่าจะเป็นประตูมณฑลสุนทรนั้น ก็ด้วยเมื่อคราวพระเจ้า
 ทรงธรรมไปประสมพรรคพวกอยู่ทั่วคหฬชาติ ครานั้นคงจะเดินมา
 ทางถนนตลาดเจ้าพรหม เข้ากำแพงชั้นนอกใต้ คงจะเลี้ยวมาข้างขวา
 ถึงประตูนั้นก่อน ถ้าเขาประตูนั้นใต้แล้วก็เป็นอันเข้าวังชั้นในใต้ และเมื่อ
 พระเจ้าปราสาททอง ครั้นยังเป็นเจ้าพระยาตากโฮมสรียวงศ์ ยกพลมา
 จับพระเชษฐา ก็กล่าวว่า ชั้นที่ประตูไชยมาพื้นประตูมณฑลสุนทร เพราะ
 ฉะนั้นประตูกำแพงชั้นใน ประตูใต้ที่เป็นทางเข้าข้างในใต้และถึงก่อน
 ประตูนั้นต้องเป็นประตูมณฑลสุนทร ประตูแสงธรรมก็คงจะอยู่ต่อประตู
 มณฑลสุนทรลงไป แต่คงอยู่นอกกำแพงคันสายใน ประตูอื่นที่มีชื่อมา
 เช่นประตูพระพิฆเนศวร ประตูศรีสรรเพชญ์ ประตูพลทวารก็คงเป็น
 ประตูชั้นใน ที่กำแพงคันที่ห้องสนามหลวงมีประตู เรียกว่าประตูคึกขว
 และที่แถวสระแก้วก็มีประตูคึก ก็คิดว่าจะเป็นประตูห้าง ไม่ใช่ประตู
 ขอดหรือประตูซุ้ม

รูปประตูพระราชวังเห็นจะเป็น ๔ อย่าง ประตูชั้นนอกด้านข้าง
 ริมน้ำและด้านหน้า คงจะเป็นประตูขอมณฑล เพราะเมื่อขุดตรวจใน
 แถวเหล่านี้ พบแต่หลุมเสาประตูมียอดปักลึกลงไปทางข้างกำแพงชั้นนอก

ข้างใน และไม่มีกระเปาะก่อเยื่อไม้ท่อน ประตูกำแพงชั้นในบ้านหน้า
 คงเป็นยอดปรางค์ กว้างไปชิดคพยช่องประตูและชั้นยอดก่ออิฐ
 เป็นปรางค์ กระเปาะข้างประตูก่อไม้สับทก และอิฐปรกชั้นคงเป็นหลังคา
 คุหาซ้อนสองชั้น เหมือนประตูด้านข้างใต้ซึ่งยังเห็นอยู่จนทุกวันนี้
 ประตูด้านนี้คงเป็นประตูหน้า เห็นระ ๔ อย่างเท่านั้น

ที่ท่าพระเมรุในเมือง

ที่นอกกำแพงพระราชวังด้านใต้ ในที่ว่างต่อพระวิหารกลด
 ออกไป เป็นที่ท่าพระเมรุในเมือง ที่พระเมรุเดิมแต่ครั้งพระบรมศพ
 สมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) ว่า ทำในที่ซึ่งเป็นที่วัดพระราม ครั้นมา
 ถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงสร้างวัดพระรามขึ้นในที่
 ถวายพระเพลิงสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) แล้ว ตั้งแต่นั้นมาการ
 พระเมรุ คงจะยกมาตั้งทำในที่วัดพระรามในลานซึ่งไต่กล่าวมานี้

ต่อที่ท่าพระเมรุออกไปข้างใต้ มีคลองแยกมาจากคลองที่
 เรียกว่าคลองนครบาล เข้ามาตอนกลางเป็นบึงใหญ่ กลางบึงมีเกาะ
 เป็นที่คอกขงนักโทษ พันเกาะคูกออกไปริมถนนตะแสงแวงหน้าวัดเกษ
 เป็นที่หอกลอง โคนเสาหอกลองยังมีหลอมดินอยู่เป็นเสาไม้แก่น
 ขนาดใหญ่ ถนนข้างหอกลองตรงไปวังหลังมีสะพานข้ามคลองที่
 เคยวนเรียกสะพานรำเหย คิดว่าคงจะเป็นสะพานหน้าหีบเผย เพราะ
 ถนนนี้อยู่หน้าคุก น่าจะเรียกเพยน

โรงเรือพระที่นั่ง

โรงเรือพระที่นั่ง ตามหนังสือโบราณกล่าวไว้ว่าอยู่ที่วัดกุเจิงท่า
 ในแผนที่หนังสือมอญชื่ออีราลแบร์ ซึ่งเป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์น
 พระเจ้าหลุยที่ ๑๔ กรุงฝรั่งเศสเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ใน
 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ลงไว้ในที่ตรงนั้น ก็ลงไว้ว่า
 ที่เห็นขอมเพชรขึ้นมา ตรงหน้าวังพญางิ้วข้ามเป็นเรือทะเลด้วย
 อนึ่งในระหว่างที่แก้วกู่เจิงท่าไปวัดพนมโง่นนั้น ชาวบ้านซึ่งอยู่ใน
 เวลานั้น ผู้ใดใคร่ค้าขายออกเล่าสืบทอดกันมา ก็ว่าเป็นที่โรงเรือหลวง ยังมี
 ลำรางอยู่ลำหนึ่ง ชาวบ้านเรียกกันว่าคูไม้ร้อง ก็คงจะเป็นเรือทะเลเรือ
 หอมากเรือพระที่นั่งไว้ และจะมีเหตุขึ้นอย่างไร ซึ่งทำให้คนเข้าใจว่า
 นางไม้มาเรือที่อยู่ในอันนี้ร้อง จึงเลยเรียกว่าคูไม้ร้องต่อมา ที่ข้าง
 คูไม้ร้องหักตายมาแล้ว มีเศษเหล็กมระปลูกเรือนได้พบเรือมอญใต้ดิน
 ก็ไม่อาจปลูกในที่ตรงนั้น ต้องเลื่อนที่ไปใหม่ แต่เรือพระที่นั่งกับเรือ
 ขบวนใหญ่น้อย เห็นจะอันตรายไปเสียก่อนกรุงแตกมาก ด้วยเมื่อครั้ง
 พระเจ้าอลองพญา ยกทัพเข้ามาตีกรุง ในแผ่นดินพระที่นั่งสุริยาศน์
 อัมรินทร์นั้น ทรงโปรดให้ถอยเรือพระที่นั่งถึง ๒๐ ลำ คราว
 และเรือตงเรือกันเรือศรีษะสัทวาทหลายใหญ่น้อย ก็ทั้งกำยั้นแล
 เรือรบ ลงไปไว้ที่ท้ายคู พม่ายกลงไปที่ท้ายคูแตก แล้วเผาเรือ
 พระที่นั่งกับกำยั้นและเรือรบเสีย เข้าใจว่าจะเหลืออยู่ไม่กี่ลำ ครั้นเมื่อ
 มีมหันตภัยกับเนเมียวยกมาตีกรุงแตกในครั้งหลัง ได้ความว่า

ประจักษ์แม่ทัพทางใต้ เขาเรือพระที่นั่งลงไปขึ้นตะเข็บท่าคันทรงชัก
 เชื้อไปลงลำน้ำสุมิออกปากน้ำเมืองเมาระตะมะ ส่งไปถวายเจ้าอริระ
 ลำหนึ่ง แต่ขุนพระพิเรนซึ่งพามาหาไปพร้อมกบเรือพระที่นั่งงอนนั้น พม่า
 เห็นว่าใหญ่นัก จะขึ้นบกชักลากไปไม่ไหว จึงขึ้นชนทอคเขมาเอา
 ดินดำยรรจุเต็มกระบอกจุเพลิงระเบิดเสียแก่ทองไป หนึ่งโชนเรือ
 พระครุฑพาด ซึ่งอยู่ในอยุธยาพิพริภคณ์ทุกวันนี้ ก็คงจะเป็นโชนที่ตัว
 เรือชำรุดอยู่ต่างหากหรืออย่างไรจึงไม่เป็นอันตราย เมื่อกรงแตกแล้ว
 จึงมีคนเกยเอามาทำศาลขึ้นไว้นับถือนะเทพรักษ์ เดิมว่าศักดิ์สิทธิ์
 นัก มีละครแก่นกันไม่เว้นเดือน ครั้นมาเมื่อรัตนโกสินทร ศก ๑๒๒
 ศาลพัง จึงได้เก็บมารักษาไว้ในอยุธยาพิพริภคณ์ ท่อเรือทะเลซึ่งมี
 ในแผนที่หนังสือลาดแบร์ ที่แถวถนนบุญมีทรายมูลขึ้นเป็นพนสูงถึง
 ตลอดแต่เมื่อสัก ๕-๖ ปี มาเจ้าของบ้านชด้อยทอดทิ้งเรือน พยเรือ
 ทะเลใหญ่ลำหนึ่งกว้างเห็นจะราว ๑๐ คอก หรือ ๓ วา แต่ยาวจะเท่าใด
 ไม่ได้เห็นตลอด เพราะเรือนเจ้าของบ้านปลุกคร่อมอยู่มาแต่เกมที่
 เรือจมอยู่นั้น ถ้าจะดึงดูแสงน้ำในช่องวัดแล้ว ไปดูเมื่อใดก็ได้
 เห็นเสมอ

วังหน้า

ที่ประทับพระมหาอุปราชกรมพระราชวังบวรเดิมอยู่ที่นี่ พงศา-
 วการไม่ได้กล่าว ฟังมากล่าวในแผ่นดินพระศรีสุธรรมราชา เมื่อได้
 ราชสมบัติ โปรดให้สมเด็จพระนารายณ์ราชาขึ้นเป็นอุปราช เสด็จ

ประทับอยู่ ณ พระราชวังบวรสถานมงคล ตามท้องเรื่องที่ว่าด้วยแผนก
 พระราชวังบวร ก็เป็นที่พระราชวังจันทร์เกษมเดิมนั้น สมเด็จพระ-
 นารายณ์ เสด็จประทับอยู่ในพระราชวังนี้ ตลอดจนถึงเวลาที่ใดเป็น
 พระเจ้าแผ่นดิน ครั้นมาในแผ่นดินพระเพทราชา โปรดให้หลวงสรศักดิ์
 เป็นพระมหาดุราศ เสด็จไปอยู่ ณ วังจันทร์ เกลี้ยขึ้นเป็นพระราชวัง
 บวร มาในแผ่นดินพระพุทธเจ้าเสือ โปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
 พระองค์ใหญ่ คือเจ้าฟ้าเพชร ประดิษฐานที่กรมพระราชวังบวร แต่
 มิได้ไว้ให้ชื่อว่าโปรดให้ไปประทับอยู่ที่ใด แต่ก็เห็นอันเข้าใจได้ว่า
 คงประทับอยู่ที่วังจันทร์นี้ ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ โปรดให้
 สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าพรประดิษฐานในที่พระมหาดุราศ
 กรมพระราชวังบวร เสด็จมาประทับในพระราชวังจันทร์เกษม จนถึง
 เมื่อใดเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้วยังประทับอยู่อีก ๑๓ ปี ถึงจุลศักราช
 ๑๑๐๖ จึง เสด็จลงไปประทับอยู่ในพระราชวังหลวง ขอทูลสมเด็จพระ-
 นารายณ์หรือพระเจ้าอยู่หัวพระบรมโกศ ใ้ได้สวราชสมบัติเป็นพระ-
 เจ้าแผ่นดินแล้ว ยังคงประทับอยู่ในพระราชวังบวร ไม่เสด็จลงไปประทับ
 ที่วังหลวงนั้น ก็คงจะเป็นด้วยทรงกลัวพวกข้างวังหลวง เพราะเมื่อ
 แรกได้ราชสมบัติได้ฆ่าพวกวังหลวงเสียมาก ต่อมาภายหลังทั้ง
 ขุนนางใหม่ขึ้นแทน และเห็นจะค่อยหายทรงกลัวแล้ว จึงเสด็จเข้าไป
 ประทับในวังหลวง ในแผ่นดินพระบรมโกศ โปรดให้สมเด็จพระเจ้า
 ลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์ กรมขุนเสนาพิทักษ์ เป็นกรมพระราช-

วัจจว กัสเต็จประทับอยู่ในพระราชวังจันทร์เกษม ภายหลังกรม
 พระราชวัจจวต้องรับพระราชอาญา ด้วยโทษที่เป็นชู้กับเจ้าฟ้านม
 เจ้าฟ้าสังวาลย์ จึงทรงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอวมพร
 กรมขุนพรพินิจ เป็นกรมพระราชวัจจว แต่หาได้เสด็จไปประทับที่
 พระราชวังจันทร์เกษมไม่ คงประทับอยู่ที่ตำหนักสวนกระต่ายในพระ-
 ราชวังหลวง ซึ่งเป็นที่ประทับมาแต่เดิมไ้ความตามพระราชพงศาวดาร
 แต่ท่าน หาไ้ความว่าพระราชวังจันทร์เกษมมีมาแต่เมื่อใด และ
 เหตุไฉนจึงชื่อวังจันทร์ไม่ ในคำให้การขุนหลวงหาวัดกล่าวว่า พระ-
 ราชวัจจวสถานมงคล คือวังหน้าเก่านั้นตั้งอยู่ใกล้พระราชวังหลวง
 วังหน้าเก่านั้นเคย ภายหลังจึงยกวังจันทน์ขึ้นเป็นพระราชวังหลวงสถาน
 มงคล เป็นพระราชฐานที่ตำรงของพระมหาอุปราชกรมพระราชวัจ-
 จวสถานมงคลฝ่ายหน้า มีความเพียงเท่านี้ แต่ก็มีใคร่ขบออกไป
 ให้ชัดเจนว่า วังหน้าเก่านั้นตั้งอยู่ที่ใด และวังจันทน์นั้นเดิมเป็นของใคร
 จึงมาเฉลิมขึ้นเป็นพระราชวังจว แต่เมื่อได้พิเคราะห์ตรวจค้นความ
 ในพระราชพงศาวดารให้ถ้วนถี่แล้ว จะเห็นได้ว่าตำแหน่งพระมหา-
 อุปราชแต่เดิมมาเป็นเจ้า ครองเมืองพิษณุโลกทุกพระองค์ หาได้ประทับ
 อยู่ในพระนครเหมือนดังในชั้นหลังไม่ มาจนถึงแผ่นดินสมเด็จพระมหา
 ธรรมราชาที่ยังทรงโปรดให้สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า ไปครองเมือง
 พิษณุโลก และต่อมาไ้ความปรากฏว่า เมื่อจุลศักราช ๙๒๕ บักราช
 เดือน ๑๑ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า เสด็จลงมาแต่เมืองพิษณุโลก

สถิตอยู่ ณ วังใหม่ คำที่เรียกว่าวังใหม่ในที่นี้ คงจะหมายถึงวังนั้น
 พังแรกสร้าง และวังซึ่งจะเป็นวังของสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า ผู้
 ครองเมืองพิษณุโลกนั้น จะเป็นวังเล็กน้อยก็ไม่ได้ คงต้องเป็นวังใหญ่
 และวังใหญ่โตเช่นนั้น จะสร้างในที่ใกล้วังหลวงก็ไม่ควร ด้วยข้าราชการ
 ไพร่พลก็ตามเสด็จมาก็คงไม่ใช่่น้อย จะเที่ยวยุ่มย่ามละเล้าละลุ่มไป
 ถึงข้างวังหลวง ก็ระพาให้มีเหตุคนสงสัย วังที่สร้างใหม่จึงต้องสร้าง
 ให้ห่างวังหลวง ที่ที่สร้างวังใหม่ที่ไหนไม่เหมาะเท่าด้านขื่อหนาคอก
 วังจันทร์เดยวัน จึงเห็นว่าพระราชวังจันทร์เกษมนี้เอง ที่เรียกว่าวังใหม่
 ในครั้งนั้น เพราะในแคว้นเดิมเป็นที่ฐานพระนครซึ่งได้กล่าวมาแล้ว
 ว่าอยู่นอกกำแพงเมือง ภายหลังสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ โปรดให้
 ขยายกำแพงเมืองลงไปถึงขอบริมน้ำ แต่ก็ไม่สำเร็จ ด้วยเวลานั้น
 กำลังติดพันอยู่กับศึกหงสาวดี พังมาสำเร็จในแผ่นดินพระมหาธรรม-
 ราชา เมื่อได้ขยายกำแพงออกไปแล้ว ที่ในแคว้นนั้นก็คงจะเปลี่ยนว่า
 ไม่ใคร่มีบ้านเรือนราษฎร และด้านขื่อหนานเป็นด้านสำคัญ ทักษิณ
 พม่า เขมร มาคราวใด ก็มักจะเข้าทางด้านนี้ เพราะฉะนั้นจึงต้อง
 เอาวังเจ้าใหญ่มาโตเข้ามากี่ สำหรับจะได้เป็นกำลังรับรองข้าศึก และ
 ยังมีข้ออนที่ระบอบจะให้สมเหตุผลได้อีก คือ เมื่อสมเด็จพระนเรศวร
 พาพระมหาเถรคันฉ่องกับพระยาเกียรติ พระยาพระราม มาจากเมือง
 มอญนั้น พระมหาธรรมราชา โปรดให้พระมหาเถรคันฉ่องอยู่วัดมหาธาตุ
 ให้พระยาเกียรติพระยาพระราม อยู่บ้านขมิ้นวัดขุนแสน ซึ่งพระมหา

ธรรมราชาโปรดให้พระยาเกียรติพระยาพระราม มาอยู่บ้านขมิ้นนั้น ก็
 ด้วยบ้านขมิ้นอยู่ใกล้พระราชวังสมเด็จพระนเรศวร พระยาเกียรติ
 พระยาพระรามเป็นผู้มีคุณต่อสมเด็จพระนเรศวร และสมเด็จพระนเรศวร
 เป็นผู้ทรงพาลงมา จะไต่ให้รับความอุปการะ หรืออีกอย่างหนึ่งถ้า
 ว่าด้วยไว้วางใจ ก็จะได้คือพระวังหลวงพระยา คำซึ่งออกช่อดังนั้นแลเห็นในต้น
 เห็นจะเรียกก่อนไปในเวลาที่ยังไม่มีวัด ด้วยพงศาวดารจะเรียบเรียง
 ภายหลังเมื่อมีวัดแล้ว ผู้เรียบเรียงทั้งใจที่จะกล่าวให้รู้ว่าพวกพระยา
 เกียรติพระยาพระราม อยู่ในทชังภายหลังเป็นวัดขุนแสนนั้นด้วย

ข้อที่ทรงใจทรงต้องเป็นวังสำหรับตำแหน่งพระมหาอุปราช กรมพระ
 ราชวังบวร ก็ด้วยเหตุทั้งที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ตำแหน่งพระมหาอุปราช
 เกิมเป็นเจ้าผู้ครองเมืองพิษณุโลก มาจนถึงแผ่นดินพระมหาธรรมราชา
 ก็ยังทรงโปรดให้สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปครองเมืองพิษณุโลก ภายหลัง
 เกิดศึกก็เขมรมารบกวนบ่อยเข้า และทั้งสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า
 ก็ทรงพระดำริทรงต้นที่จะต่อสู้กระทำให้ข้าศึกจากอำนาจกรุงหงสาวดี แต่
 เวลานั้นไพร่พลในพระนครเบาบาง ด้วยเมื่อเสียดกรุงแก่พระเจ้า
 บุเรงนองกรุงหงสาวดี ในแผ่นดินพระมหินทราธิราช พระเจ้ากรุงหง-
 สาวดี กวาดค่อนเอาครอบครัวราษฎรไปเสียมาก เหลือไว้ให้อยู่ประจำ
 พระนครแต่หมื่นหนึ่ง ครั้นเมื่อพระมหาธรรมราชาได้เสวยราชสมบัติ
 แล้ว ได้ทรงโปรดให้เกลี้ยกล่อมอาณาประชาราษฎร ซึ่งแตกฉาน
 ชานเซ็นอยู่ในที่ต่าง ๆ เข้ามาไว้ในพระนคร แต่ก็คงจะไม่ไต่มากมาย

เท่าใด จึงทรงเห็นว่าหัวเมืองฝ่ายเหนือ ยังมีไพร่พลเมืองอยู่มาก แต่
 ถ้าละทิ้งไว้คงต้องทำไว้ แม้ศึกหงสาวดียกเข้ามา แต่ลำพังหัวเมือง
 ฝ่ายเหนือก็ระบือรองไว้ไม่อยู่ สักวาค่อนเอาราชภูรลงมาไว้เป็นกำลัง
 ในกรุง คิดต่อสู้ด้วยกันเอาแต่กรุงแห่งเดียว จะเป็นประโยชน์กว่า
 จึงโปรดให้สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า เสด็จพร้อมพวกราชหัวเมือง
 ฝ่ายเหนือมาไว้ในพระนคร สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็เสด็จลงมา
 สู่พระนคร และคงจะประทับอยู่ที่พระราชวังจันทร์ ตั้งแต่นั้นมาตำแหน่ง
 พระมหาอุปราช ก็คงประทับอยู่ในกรุงหาได้ไปประทับอยู่ที่เมือง
 พิษณุโลกเหมือนแต่เดิมไม่ ก็เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า ซึ่งได้
 ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระมหาอุปราช ผู้ครองเมืองพิษณุโลกได้ ประทับ
 อยู่ที่พระราชวังแล้ว วังนั้นก็ขึ้นชื่อว่า เป็นวังสำหรับตำแหน่งพระมหา
 อุปราช ต่อมาพระองค์ใดใดเป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวร
 จึงต้องเสด็จมาประทับอยู่ที่พระราชวังจันทร์ กวดยถือเป็นวังสำหรับ
 ตำแหน่งนั้น

และที่มิชฌว่าวังจันทร์นั้น ก็เห็นจะเอาชื่อวังเก่าที่เมืองพิษณุโลก
 มาสมมุติเรียก เพราะวังเก่าที่เมืองพิษณุโลกชื่อวังจันทร์ มีคนรักชื่อ
 กันมาจนทุกวันนี้

อนึ่งชื่อที่เรียกพระราชวังบวรสถานมงคลว่าวังหน้า ก็มาจากเหตุ
 ที่พระราชวังบวรตั้งอยู่ช่อกหน้าและเย็นคานหน้า ของพระราชวังหลวง
 กวดย ในพงศาวดารกล่าวความว่า ในพระราชวังจันทร์มีพระที่นั่งจตุรมุข

พระที่นั่งพิมานรติยาและศาลาลูกขุน และคงจะได้มีโรงช้างโรงม้า
 พระที่นั่ง และห้วยคลังต่าง ๆ ด้วย จึงได้เริ่มซ่อมพระราชวังจันทร์บวร
 เมืองกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาทำลายแล้ว จึงก่อร่างวางแปลา
 ภายหลังมีมีราษฎรทำไร่ปลูกต้นน้อยหน้า มาในรัชการที่ ๕ เมื่อปี
 รัตนโกสินทร ศก ๑๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด
 ให้ทำพระที่นั่งพิมานรติยาขึ้นตามแนวรากเดิม กับทำพลับพลาक्रम
 มีกำแพงล้อมรอบ เป็นพระราชวังที่ประทับ สำหรับในเวลาเสด็จพระ-
 ราชดำเนินขึ้นมาประพาศกรุงเก่า ทรงเปลี่ยนสร้อยชื่อเป็นพระราช-
 วังจันทร์เกษม แต่กำแพงวังซึ่งโปรดให้ทำขึ้นในรัชกาลที่ ๔ นั้น
 วงเล็กแคบกว่าวงกำแพงเดิมมาก มาในรัชกาลที่ ๕ ขึ้นมา ได้ใช้ที่
 โรงละครคือที่เป็นศาลมณฑลอยู่เดิวนั้นเป็นโรงทหาร มาภายหลัง
 เมื่อโปรดให้ตั้งมณฑลเทศาภิบาล จึงได้ย้ายให้กองทหาร ออกไปตั้ง
 อยู่ที่โรงนอกกำแพงวัง โปรดให้ซ่อมพระที่นั่งพิมานรติยา กับพลับพลา
 क्रमขกับแถวทิมคคสำหรับใช้เฝ้าทวารวาทการ ครั้นเมื่อ ๓๓ วันที่
 ๒๖ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๓๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 เสด็จพระราชดำเนิน ขึ้นไปประทับบนพระที่นั่งพิมานรติยา ทรงพระ-
 กรุณาพระราชทานพระฤกษ์ ทรงเบิกให้เป็นทวารมณฑลกรุงเก่า

วังหลัง

พระราชวังหลังตั้งอยู่ในกำแพงพระนครด้านตะวันตก ทรงหน้า

แต่พระราชวังหลังนี้ แต่เดิมมาจะเป็นอย่างไรพงศาวดารไม่
 ไปถึง เป็นแต่ได้ความว่าอยู่ที่สวนหลวง จึงเห็นว่าสวนหลวงนี้ ที่
 เป็นพระราชอุทยานนอกพระราชวัง ทั้งหนังสือโบราณแทบจะทุกเรื่อง
 ซึ่งกล่าวด้วยกษัตริย์ หรือพระบรมมหาราชวัง และพระราชพิธีเสด็จออกชม
 สวน แล้วก็ต้องทรงรถม้าพระที่นั่ง และขบวนอย่างแบกหาม
 สำหรับไปทางไกล เห็นว่าสวนหลวงนี้ก็คงจะเป็นสวนอย่างนั้น เพราะ
 ถนนไปแต่พระราชวังหลวงก็มี และทางก็ไกลถึง ๓๐ เส้นเศษ พอที่
 จะแห่แห่นเป็นขบวนไปเหมือนแบบอย่างโบราณได้ อนึ่งเมื่อมีพระราช-
 อุทยานไกลจากพระราชวังเช่นนี้ ก็ย่อมจะต้องมีพระราชวัง เป็นที่
 ประทับในพระราชอุทยาน แต่ภายหลังมาการเสด็จประพาสพระราช
 อุทยานภายนอกคงจะยกเลิกไป จะเป็นด้วยเหตุเกิดกบฏอินทรา-
 ย หรือไม่ทรงสนุกเข้าอย่างไร สวนและวังนั้นก็ทิ้งไว้ร้างอยู่ แต่ด้วย
 วังในสวนหลวงเคยเป็นพระราชวังที่ประทับ จะทอดทิ้งเสียก็เคียดก็เห็น
 จะออกทรงเสด็จกาย มาภายหลังเมื่อพระราชวงศ์พระองค์ใด มีความ
 ชอบยิ่งใหญ่ว่าจะเป็นตำแหน่งธรรมดา ก็เห็นว่าไม่สมควรแก่ความ
 ชอบ ครั้นจะให้ขึ้นถึงพระมหาอุปราชก็ไม่ได้ ด้วยที่ไม่ว่างหรือขาม
 ไม่ถึง จึงยกขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฝ่ายหลัง และคำที่
 เรียกว่าวังหลังนั้น ก็ด้วยเหตุที่วังน้อยริมพระนครด้านตะวันออก เป็น
 ด้านหลังของพระราชวังหลวง จึงได้เรียกกันว่าวังหลัง

วังหลังนี้เมื่อกรุงทำลายแล้ว วังก็คงร้างตามกันมา หรือบางที

ระวังเสียก่อนกรงแตกก็ว่าไม่ได้ มาภายหลังราษฎรเกลื่อนเกลี้ยทูล
ทำเป็นสวนปลูกต้นไม้มีผล เรียกว่า สวนมะม่วง ครั้นเมื่อรัตนโกสินทร
ศก ๑๒๔ โปรดเกล้าฯ ให้จัดการทหารมณฑลกรุงเก่า กรมยทชนา
ธิการได้เลือกเอาทวังหลัง ตลอดจนวัดสวนหลวงสยสวรค์ เป็น
โรงทหาร

วังเจ้านายก็จะเป็นที่ทำนุกระแจะไม้ กำแพงอิฐก็น่าจะไม่ใคร่มี
คงจะเป็นรั้วเสาไม้แก่น เพราะคงแต่ได้ทรวัดกันมา ก็พวยงเคียวที่
กำแพงก่ออิฐและมีรากทำนุเป็นคอก วังนั้นอยู่ริมคลองบ้านบาตรตรง
หลังวัดพิไชยออกไป และอยู่ใกล้กับวัดโพธาราม ได้พบแผ่นศิลาจารึก
ที่วัดโพธารามแต่แตกกระจาย ทัวอักษรกระเทาะ อ่านไม่ได้ความเสีย
มาก ที่อ่านได้ในตอนต้นมีความว่า วัดนี้เดิมชื่อวัดเพชรแก่ชารุก
เจ้าฟ้าศรีศรีสวัสดิวงศ์พงศ์กษัตริย์ ทรงปฏิสังขรณ์ แล้วเปลี่ยนชื่อ
ใหม่เรียกว่าวัดโพธาราม จึงเห็นว่าวังนั้นอยู่ใกล้กับวัด คงเป็นเจ้าของ
วังเป็นผู้ปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม จึงได้ลงไว้ในแผนที่ว่าแผนวังเจ้าฟ้า
ศรีศรี แต่ชาวบ้านเรียกกันว่าวังเจ้าฟ้าคอกมะเดื่อ คิดดูตามที่เขาวา
ก็ชอบกต ทัวเดิมขุนหลวงหาวัดเป็นกรมพระราชวังบวร ก็ประทับ
อยู่ที่ทำนุกระแจะทวาย ในพระราชวังหลวง ครั้นได้เป็นพระเจ้า
แผ่นดิน ๑๐ วัน ก็ถวายราชสมบัติแก่พระเชษฐาเจ้าฟ้าเอกทัศ
กรมขุนอนุรักษ์มนตรี แล้วเสด็จออกไปทรงผนวชที่วัดเดิม ไปประทับ
อยู่วัดประทุม เมื่อเจ้าฟ้าเอกทัศ กรมขุนอนุรักษ์มนตรี ขึ้นเสวย

ราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว โปรตังนายชั้นพระเจ้าจอมเพง-
 เจ้าจอมแม่นพระสนมเอก เป็นพระยาราชนนตรีบริรักษ์ งามวง
 มหาคเล็ก ตั้งนายฉิมน้องชายของเจ้าจอมทั้ง ๒ เป็นจมนศรีสรวิชัย
 พระยาราชนนตรีบริรักษ์ทูลของอาจ ถือตัวว่าเป็นคนโปรตขรณเข้าออก
 ในพระราชวังทั้งกลางวันกลางคืน ไม่มีใครว่ากล่าวห้ามปรามได้
 ครั้นเมื่อศึกพระเจ้าอลองพญามาถึงพระนคร ขุนนางและราษฎรไป
 กราบทูล ขอให้ขุนหลวงหาวิศิลาพระผนวชออกช่วยป้องกันข้าศึก
 ขุนหลวงหาวิจึงลาพระผนวชออกมาช่วยจัดการรักษาพระนคร ใน
 ครั้นนั้นมีรับสั่งให้พระยาราชนนตรี จมนศรีสรวิชัยมาจำไว้ ให้มี
 กระที่ตามว่า เข้าไปภายในพระราชวัง คอยหาทำชู้ด้วยนางข้างใน
 เป็นหลายคน ครั้นรับเป็นสาคแล้ว ให้ลงพระราชอาญาเขมยคน
 ละ ๕๐ ที่ จำคุกไว้อยู่ ๓ วัน พระยาราชนนตรี (ขึ้น) ตาย ให้เอา
 ศพไปเสียบประจานไว้ ณ ประตูไชย แต่จมนศรีสรวิชัยอยู่มาจนถึง
 ขุนหลวงหาวิกลับทรงพระผนวชครั้งหลังแล้ว พระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่ง
 สิริยาศน์อัมรินทร์ โปรดให้พันโทและโปรดให้คงฐานันดรศักดิ์เดิม
 จึงเห็นว่าพระยาราชนนตรีทำวุ่นวายจนในครั้งนั้น ขุนหลวงหาวิจะ
 ทรงระแวงและทรงยับยั้งใน ๆ ส่วนพระองค์ท่านออกไปรวมอยู่ที่วัง
 เจ้าฟ้าวิศมัยก็ได้ เพราะเจ้าฟ้าวิศมัยเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอใน
 พระบรมโกศ

ตลาด

ตลาดสำคัญที่มีชื่อมาในพระราชพงศาวดาร ก็คือตลาดขอก
 พงศาวดารตอนแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาว่าเพลิงไหม้ในพระนคร แต่
 ทำกลาโหมลงไปถึงพระราชวังท้ายท่อกตลาดขอก ลมหอยเอาลูกเพลิง
 ไปตกที่แลงแกง ไหม้ลามลงไปป่าของโรงครามละไกร ๓ วันจึงค
 มียานุชเรือนโรงสาธการุวิหารไหม้แสนหาสิย จำนวนนั้นเห็นระมาก
 เกินไป ด้วยที่ในพระนครถ้าจะมีเรือนถึงแสน คน ๆ หนึ่งอยู่เรือนหล
 หนึ่ง จำนวนคนคงจะน้อยกว่าจำนวนเรือนมาก ในกฎหมายเทียบลว่า
 คุ้มแบ่งท้องที่มีคำว่า แต่หอกลงถึงเจ้าโศยและตลาดขอกแขวง
 ชุมธรณียาล แต่ตลาดขอกอยู่ใต้ ในเวลานั้นหมกคนทรูกรทเสีย
 แล้ว แต่ได้พบในหนังสือของมองซิเออร์ลาแลแบร์ ซึ่งเป็นราชทูต
 มาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ลงไว้ตรงยกที่คานใต้ค
 ศาลพระเทพาลังไป ว่าเป็นตลาด แต่จะใช้ตลาดขอกหรือมีใช้ก็ยังไม่
 มีใครรับรอง แต่อย่างไรก็ดี ที่นั้นคงเป็นตลาดจริง และตลาดขอกนั้น
 ถ้าจะกระเนตามตัวหนังสือก็คงอยู่ราวที่คานตะวันตก เยื้องไปข้างทิศใต้
 พระราชวัง แต่คงเป็นตลาดโรงร้านเครื่องไม้ ยากที่จะพบหลักฐาน แต่
 ที่แถวถนนย่านประตูจีนมาประตูเทพหมี เห็นที่จะเป็นตลาดก็คงยัง
 คุ้มมีเคาอยู่ในย่านถนนที่ประชุมชนพลเมืองนอกจากที่ไคว่มานั้น ก็คง
 จะมีตลาดขอกตลาดน้ำอีก แต่ไม่มีเหตุอันใดที่จะกล่าวไปถึง

ตำแหน่งกลาโหม ค่อยไปจะมีกำลังวังชาอย่างพระองค์ท่าน และจะทำ
 อย่างพระองค์ท่านบ้าง จึงแยกหน้าที่ให้ขาดกันเสีย พันท่ากลาโหม
 ขึ้นไปถึงท่าทราย ท่าท่านมีทรายจริงด้วย ถ้าชั่งลงไปไม่กี่มกนน้อยก็
 เป็นทรายทั้งพัน ท่าทรายบนพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ เมื่อศึกพม่า
 มาล้อมกรุงศรีอยุธยา ช้างในกรุงให้ลากขนทรายหงสาออกไปตั้งที่
 ท่าทราย ยิ่งค่ายพม่าวัดศรีโพธิ์ ยิ่งกระสุนแตกประจวบกันน้อย คำไป
 ถูกคลัง ครั้นประมาณขึ้น กระสุนออกส่งข้ามเกินวัดศรีโพธิ์ไป และ
 เมื่อวันกรุงจะเสีย ไฟก็ไหม้ตั้งแต่ท่าทราย ทิศลามไปถึงสะพานช้าง
 คลองประจวบเขี้ยวเปลือก แล้วข้ามไปทิศบ้านมะพร้าวและบ้านโตน บ้าน
 บ้านทอง บ้านยา วัดราชบูรณะ วัดมหาธาตุเพลิงไปหยุดเพียงวัดจักรวรรดิ
 จำนวนเรือนโรงกัฏฐิหารว่าไหม้ถึงหมื่นหนึ่ง เห็นจะมากเกินไป คำที่ว่า
 เขาบนตั้งท่าทรายยิ่งค่ายพม่าวัดศรีโพธิ์นั้น วัดศรีโพธิ์ ซึ่งชาวบ้าน
 เรียกกันทุกวันนี้ อยู่ในคลองสระบัว มีวัดอันยังหน้า ทางไกลหลาย
 ลี้ยเส้น แต่วัดซึ่งอยู่ตรงท่าทรายก็มีแต่ชื่อวัดวิหารทอง วัดอินทาราม
 วัดโรงฆ้อง มีชื่อวัดโพธิ์อีกวัดหนึ่ง ก็อยู่ตรงท่าลี้ยเขี้ยวข้าม เห็นว่า
 ข้างทิศเรียกชื่อผิดไปก็เห็นได้ แต่อย่างไรก็ดี ชื่อที่ว่าเขาบนใหญ่ออก
 ยิ่งพม่าขึ้น คงเป็นความจริง เพราะพม่าตั้งค่ายรายเรียงตามฝั่ง
 แม่น้ำปากเหือง มาตั้งแต่วัดแม่น้ำงปลัดจนถึงวัดหน้าพระเมรุ แล้ว
 หลังบ้านหม้อต่อจากวัดแม่น้ำงปลัดลงมา เข็มทิศที่พม่าพูนขึ้น สำหรับ
 เขาบนตั้งจึงกาถึงพระนคร ก็ยังมีปรากฏอยู่

วัด

วัดพระศรีสรรเพชญ์เป็นวัดในพระราชวัง ไม่มีพระสงฆ์ เป็นที่
ข้าราชการประชุมกับรัชพระราชทานนำพระพิพัฒน์สัตยา แต่แรกยกวัง
ทำเป็นวัดในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จะไ้ทรงสร้างอะไร
ไว้มิได้กล่าว มาถึงแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ที่ ๒ เมื่อ
จุลศักราช ๘๓๖ ปี ว่าได้ประณิฐานพระบรมอัฐิ สมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถเจ้า ไว้ในพระมหาสถูป น่าจะเป็นพระเจดีย์ใหญ่องค์หน้าหรือ
องค์กลาง และอีก ๒ องค์นั้น ก็คงจะได้ประณิฐานพระบรมอัฐิ
พระเจ้าแผ่นดินไว้เหมือนกัน อนึ่งในแผ่นดินนั้นทรงพระราชศรัทธาให้
หล่อพระพุทธรูปสูงถึง ๘ วา หุ้มทองคำทั้งพระองค์ ถวายพระนามว่า
พระศรีสรรเพชญ์ ประณิฐานไว้ในพระวิหารใหญ่หลังกลาง ครั้นเมื่อ
กรุงเสีย พม่าเข้าศึกเอาไฟสมลอกทองคำพระพุทธรูปไปหมด
ภายหลังผนังพระวิหารพังทลาย องค์พระก็ชำรุดแตกแยกร้าวราน ใน
รัชกาลที่ ๑ โปรดให้เชิญลงไปกรุงเทพฯ จะทรงปฏิสังขรณ์ ก็เหลือ
กำลังที่จะให้ได้ ด้วยยับเยินมาก จึงเชิญเข้าบรรจุไว้ในพระเจดีย์
ศรีสรรเพชญ์วัดพระเชตุพน

พระเจดีย์รายรอบในวัดนั้น ก็คงจะได้เป็นที่บรรจุ พระอัฐิเจ้านาย
ไว้ทุกองค์ ที่หลังพระระเบียงก้านตะวันตก มีมณฑปทรงมุข ตาม
มุขทั้ง ๔ ประณิฐานพระปาง กลางมณฑปก่อเป็นชั้นเหมือนพระเจดีย์
และมีช่องตามชั้น เข้าใจว่าสำหรับบรรจุพระอัฐิ ทั่วในท่อนหลัง

จุลศักราช ๙๖๕ ปี โปรทให้ชักมาไว้ในทิศตะวันตก คือในที่ซึ่ง
ประดิษฐานอยู่เดิมนั้น และโปรดให้ก่อพระมณฑปสวมไว้ด้วย ถึง
แผ่นดินพระพุทธเจ้าเลื้อ เมื่อจุลศักราช ๑๐๖๒ ปี อสนีบาตตกต้อง
ยอดมณฑป คึกเป็นเพลิงไหม้เครื่องบนโทรมลงมา ก้องพระเคียร
พระพุทธรูปหักสับแตกลง ณ พื้นมณฑป จึงโปรดให้ช่างจักการรื้อและ
ก่อสร้างขึ้นใหม่ แปลงเป็นพระมหาวิหารแต่เห็นจะไม่ทันสำเร็จ มา
ในแผ่นดินพระบรมโกศ จึงปรากฏว่าได้ทรงปฏิสังขรณ์ และยก
พระเคียรพระพุทธรูปขึ้นต่อกับพระองค์อีก พระมณฑปพิตรองค์นี้ มี
อยู่เฉพาะแต่พระวิหาร ในกฎมนเฑียรบาลเรียกศาลาพระมณฑปพิตร
หาใช่เป็นวัดวาอารามไม่

พระอารามหลวง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์
และทิมซ่อมมาในพงศาวดาร

๑ วัดพระราม สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างในที่
ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระรามาธิบดี (อยู่ทอง) อยู่ต่อ
มุมพระราชวังด้านหน้าข้างใต้ ในทำเนียบสมณศักดิ์ครั้งกรุงทวารวดี
ศรีอยุธยาว่า พระเทพกวี เป็นเจ้าอาวาส

๒ วัดมหาธาตุ ซึ่งสมเด็จพระรามาธิบดีทรงสร้างในที่พระสำริ
รักษาปฏิบัติอยู่ อยู่ตรงหน้าพระราชวังด้านตะวันออก ถัดเชิง
สะพานด้านปากถนนข้างใต้ สมเด็จพระอริยวงษาสังฆราชาธิบดี
เจ้าคณะคามวาสีฝ่ายซ้าย สถิตเป็นประธานสงฆ์

๓ วัชรราชบูรณะ สมเด็จพระบรมราชาธิราชพระองค์ที่ ๒ ทรงสร้างในที่พระราชทานเพลิงพระศพเจ้าอ้ายพระยาเจ้าอู่พระยา อยู่ปากถนนต่อเชิงสะพานด้าน ด้านข้างเหนือตรงกับวัดมหาธาตุ เจ้าอาวาสจะเป็นตำแหน่งใดไม่ได้ชื่อ

๔ วัชรราชประดิษฐฐาน ซึ่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (คือพระเพ็ชรราชา) ประทับอยู่ในเวลาทรงผนวชนั้น อยู่ริมปากคลองประตูข้าวเปลือกฝั่งตะวันตก พระพรหมมุนีเป็นเจ้าอาวาส

๕ วัชรวังไชย ซึ่งเป็นวังเดิมของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ประทับอยู่แต่ก่อนทรงผนวช อยู่ริมพระนครด้านตะวันตกเฉียงใต้ พระนิกรมเป็นเจ้าอาวาส

๖ วัชรสยสวรรค ซึ่งเป็นที่พระราชทานเพลิงพระสุริโยทัย ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงสร้างขึ้นเป็นวัดนั้น อยู่ริมพระนครด้านตะวันตกข้างเหนือ คือในที่ซึ่งเป็นโรงทหารทุกวันนี้ ในทำเนียบสมณศักดิ์ ลงรวมเรียก วัดสวนหลวงสยสวรรค พระธรรมเจดีย์เป็นเจ้าอาวาส เห็นพระธรรมเจดีย์จะปกครองอยู่ทั้ง ๒ วัด

๗ วัชรเวชัย ซึ่งสมเด็จพระเอกาทศรถทรงสร้างถวายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อยู่หลังวัดวรโพธิ พื้นผืนคลองต่อปากตะวันตก พระอธิวงษ์มุนี เป็นเจ้าอาวาส

๘ วัชรบรมพุทธาราม ซึ่งเป็นบ้านเดิมของพระเพทราชา อยู่ที่ย่านของริมถนนปากตะวันออก พระญาณสมโพธิเป็นเจ้าอาวาส

พระอารามนอกพระนคร

๙ วัดพุทธไสยาสน์ สมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ที่ ๑ (อู่ทอง) ทรงสร้างขึ้นในทิศฝ่ายเบื้องหลัง ซึ่งแผ่นดินทงพลับพลาประทับ เมื่อเสด็จลงมาสร้างทรง อยู่ริมแม่น้ำด้านใต้พระนครปากตะวันตก พระพุทธไสยาจารย์เป็นเจ้าอาวาส

๑๐ วัดกษัตริย์พงศาวิหาร เห็นว่าเดิมเป็นของพระนครศรีอยุธยา สร้างแต่พระเจ้ายี่ไข มาในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดี ทรงสถาปนาขึ้นเป็นพระอาราม อยู่กลางทุ่งในทิศตะวันตกเฉียงเหนือแห่งพระนคร

๑๑ วัดมเหยงค์ เป็นวัดเดิมแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระบรมราชาธิราชพระองค์ที่ ๒ กับพระเจ้าอู่ทองท้ายสระ ทรงปฏิสังขรณ์ อยู่ทิศตรงหน้าสเทชันรถไฟกรุงเก่าปากตะวันออก พระธรรมกิติเป็นเจ้าอาวาส

๑๒ วัดไชยวัฒนาราม พระเจ้าปราสาททองทรงสร้างในที่บ้านพระพนัสนิคม อยู่ริมแม่น้ำด้านใต้ปากตะวันตก ทำแท่นเจ้าอาวาส เดิมชื่อพระอิศริ์เถร ภายหลังเปลี่ยนเป็นพระวิเชียรเถร

๑๓ วัดสมพลนิภาคาราม พระเจ้าปราสาททองทรงสร้างขึ้นที่เกาะบางยี่ไข ใกล้กับพระราชวังวัดที่ประทับ แต่เจ้าอาวาสครั้งกรุงจะเป็นตำแหน่งใดไม่ได้ชื่อ

๑๔ วัดพระยาแมน พระเพทราชาทรงปฏิสังขรณ์ถวายพระ-
 อาจารย์ ซึ่งเป็นผู้ทำนายพระลักษณะมาแต่เดิม อยู่ในคลองสระบัว
 พระศรีสังฆญาณมุนี เป็นเจ้าอาวาส

๑๕ วัดกุฎีขาว เป็นวัดครึ่งกรุงศรีอยุธยา พระบรมโกศทรง
 เมือยังเป็นกรมพระราชวังบวร ทรงปฏิสังขรณ์ อยู่ปากตะวันออกแถว
 หนาสเตชันรถไฟ แต่เบื้องไปข้างเหนือ พระเทพมุนีเป็นเจ้าอาวาส

ส่วนวัดราษฎรก็มีสถลชัยซ้อนรายเรียงกันไป เกือบจะไม่มีผู้ใด
 วิจารณ์จริงได้ ว่ามีเท่าใดทั้งหมดเมือง เพราะเหตุวัดเหล่านั้น
 หักพังทำลายเป็นโคก และอยู่ในป่ารกเสียมาก การสร้างวัดของ
 กรุงเก่าเป็นต้นบรมสร้างขึ้นสำหรับไว้อุทิศในวงศ์ตระกูล เพราะทำเนียม
 ครองนั้นใช้เกียจอุทิศไว้ทำบุญทั่ววัด หากได้เกียจไว้กับบ้านเรือนเหมือนดังทุก
 วันนี้ไม่ จึงเห็นว่าผู้ใดมีกำลังก็ต้องสร้างวัดไว้สำหรับตระกูลนั้น คง
 จะเป็นด้วยความชอบ จึงมีคำปราชญ์เล่าต่อกันมาว่า ครึ่งกรุงเก่า
 คนเป็นเศรษฐีมีเงินมาก ถึงสร้างวัดให้บุตรเล่น ถ้าบุตรผู้ใดไปเล่น
 วัดผู้อื่นก็เขินท้อขาย คำที่เล่ามานี้ เห็นจะได้มาโดยไม่เข้าใจความ
 ประสงค์ของคนชั้นเดิม และวัดในครึ่งนั้นเข้าใจว่าจะร้างเสียแล้วมาก
 ถ้าจะเป็นวัดดีทั้งหมด ก็เห็นจะไม่มีจำนวนพระสงฆ์พอที่จะรักษา วัด
 คงเป็นวัดดีบ้างร้างบ้างมาแต่ครั้งโน้นแล้ว

ตอน ๓ แม่น้ำลำคลองนอกพระนคร

แม่น้ำลพบุรี

แม่น้ำที่ไหลผ่านลงมาทางกรุงเก่า แรกเดิมคงจะมีแต่ลำน้ำ
 ลพบุรีสายเดียว ถึงลำน้ำลพบุรีเองก็คงจะไม่ได้มาทางหน้าวัดบรมวงศ์
 ลงที่แยกวัดทองปี่ ซึ่งเป็นทางขึ้นล่องอยู่ทุกวันนี้ ลำน้ำเดิมคงจะลง
 ลำน้ำบ้านม่วง แยกตรงหน้าวัดเขาคินมาโพธิ์สามต้น อ้อมไปทางวัด
 ช้าง วัดสามพระยา วัดทมน วัดศาสตรา มาเหนือเพนียดลงหน้าวัด
 สามวิหาร วัดแม่น้ำปลิมไปข้างเกาะกรุงเก่าเหนือ วงลงไปด้าน
 ตะวันตกด้านใต้ ถึงอ้อมเพชรบางกระจะ ภายหลังมากคงจะได้ชักคลอง
 ลึกตอนบน ตั้งแต่ไถ่กวาดกระดองลงมาบรรจบแม่น้ำที่เหนือเพนียด
 เรียกว่าบางซวด เดิมก็คงจะเป็นคลองเล็ก ภายหลังน้ำเดินแรงจึก
 กว้างขึ้น แม่น้ำอ้อมเดิมทางวัดช้าง วัดสามพระยา วัดทมน วัดศาสตรา
 ก็ตอนขึ้นไป ลำน้ำข้างเมืองด้านเหนือซึ่งเรียกกันว่าคลองเมืองทุกวันนี้
 ความจริงเป็นลำน้ำสายลพบุรีหาใช่คลองขุดใหม่ไม่ ถ้าจะทรวรทราให้
 ละเอียดยแล้ว ก็จะได้เห็นว่าคลองเดิมนั้นของอกใหม่ กว้างไม่ได้มี
 ต้นไม้ใหญ่เลย และวัดที่อยู่ในฝั่งปากข้างเหนือลำคลองเมืองนั้น ตอน
 เหนือตั้งแต่วัดแม่น้ำปลิม วัดกู่ทอง ตลอดไปจนวัดศาลาปูน โปสถ์
 วิหารคงอยู่ห่างจากแม่น้ำเดิมนั้นเข้าไปมาก แต่ตอนไต่วัดขนวนออก
 ไป คลองปากตะวันตกข้างเมืองทางใต้จะออกออกไปมาก ลำน้ำสาขาน

ทั้งแก้วกับแม่นางปลื้มไปจนข้ามเพชฌฆาตเป็นทางอัน ภายหลังเมื่อสร้าง
กรุงแล้ว ชุคคชื่อน้ำแยกจากแม่น้ำที่เหนือข้ามมหาไชย คงไป
บรรจบข้ามเพชฌฆาต เห็นสายน้ำจะพัดลงทางคชื่อน้ำแรง เกิดกลัว
แม่น้ำข้างเมืองจะตื้น จึงทำรอกทำนบกั้นไว้ที่ปากคชื่อน้ำข้ามมหาไชย
(คือที่ตลาดหัวรอเดี๋ยวนี้) เพื่อจะกั้นให้น้ำไหลเข้าไปทางข้างเมือง
ให้แรง สำหรับจะไถ่กักให้ถ่านน้ำลึกอยู่เสมอ คลองสระบัวที่ชุก
แยกจากแม่น้ำข้างเมืองที่เหนือขนานน้ำประจำท่า ไปออกถ่านน้ำเดิมที่
เพนียดนั้นคิดว่า คงจะไถ่ชุกในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
เมื่อครั้งโปรดให้ขยายกำแพงพระนครด้านตะวันออกไปถึงริมน้ำ ซึ่ง
เลิกเพนียดวัดของ ย้ายไปตั้งที่ทะเลหญ้า คลองนี้สำหรับเป็นทาง
เสด็จออกไปเพนียด

ถ่านน้ำแยกใหม่

ต่อมาเกิดมีสายน้ำแยกลงที่หน้าวัดเขาคิน มาหน้าวัดบรมวงศ์
ลงวัดทองป่ ทางนี้เป็นทางตรงน้ำไหลเชี่ยวจืด ก็ทำให้แม่น้ำเดิมทาง
บ้านม่วงโพธิ์สามต้น ซึ่งมาลงทางหน้าวัดสามวิหารต้นชน เมื่อครั้งเก่า
จากรลด้วยพม่าเข้าศึก รอกทำนบกั้นพังทำลาย น้ำไหลไปทางข้างเมือง
อัน ถ่านน้ำข้างเมืองด้านเหนือจึงตื้น คลองจึงออกออกมาทำให้เป็นตื้นแคบ
จึงเห็นกันว่าเป็นคลองไป

ซึ่งเห็นว่า แม่น้ำที่ขนได้วัดเขาคินมาหน้าวัดบรมวงศ์ เป็น
แม่น้ำใหม่นั้น ก็ด้วยเหตุที่ได้พบหลักฐานในจดหมายเหตุโบราณ มี

พระราชพงศาวดารและโครงการตามเสด็จในนครสวรรค์ ซึ่งแต่
 ทรงเก้ายังปรกติ กล่าวแต่ทางลำน้ำโพธิ์สามต้นทางเดียว เมื่อครั้ง
 พม่ามาตีกรุงในแผ่นดินพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ พม่าก็เอากองทัพ
 มาตั้งไว้ที่โพธิ์สามต้น ถ้าหากมีแม่น้ำสายที่เป็นทางชลออยู่ทุกวัน
 นี้แล้ว เหตุใดพม่าจะไม่เอากองทัพไปตั้งปักทางไว้อย่าง และทรงยังมี
 หลักฐาน ที่จะประกอบเนือความในหนังสือใดอีก คือว่าตาม ๓ ผังทาง
 ใหม่นี้ จะได้อำนาจความซึ่งเป็นฝีมือโบราณ แต่สักวักเดียวก็หาไม่ได้
 ถึงวัดขรมวงศ์ ซึ่งเดิมชื่อวัดทะเลหญ้า เป็นวัดโบราณก็เป็นวัดของ
 แม่น้ำสายเดิม จึงเห็นว่า แม่น้ำสายนี้คงจะเกิดขึ้นในรอยขยี้เคย
 เท่านั้น

ลำน้ำบ้านใหม่

แม่น้ำอีกสายหนึ่ง แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่บางแก้วลงข้างนาง
 รั มาตั้งบ้านนนทรีออกปากน้ำพตเสถียร ขรรจบแม่น้ำสายที่มาจาก
 แม่น้ำลพบุรีที่มพระนครบ้านตะวันตก ซึ่งเรียกว่าหัวแหลมนั้น คง
 จะได้ชักคลองให้สะพานแยกจากแม่น้ำสายนี้ ไปออกที่แม่น้ำเจ้าพระยา
 ที่เหนืออกเขา ใช้เป็นทางลัดสำหรับไปป่าโมกข์หรือบ้านเจ้าเจ็ดปากให้
 ปากคลองข้างแม่น้ำไค้บ้านใหม่มะขามหย่อง เรียกว่าขนอนปากคู
 และเมื่อครั้งพระเจ้าทรงสารภี (นันทบุเรง) ยกกองทัพเข้ามาตีกรุง
 ในแผ่นดินพระมหาธรรมราชา ได้ตั้งค่ายมั่นอยู่ ณ ที่นี้ มังมอดโอรส
 พระเจ้าทรงสารภีกับพระยาตาม ทั้งอยู่ค่ายมะขามหย่อง พระยานคร

ทั้งปากน้ำพุทเลา นันทสุตงขนอนยางลาง พระมหาอุปราชากับพระยา
ทองอุ ขกมาทางทพวันและสระบุรี เข้าตั้งมั่นทำปดชายเคือง ครวงน
สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า เสด็จพระราชดำเนินออกไปตั้งทัพไชย
ณ วัคชองลม (ซึ่งเป็นวัคที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราช
ดำเนินขึ้นไปทรงรับพระบำเลไล มากระทำพทสมโภช ที่พลียปลา
เกาะลอยเมื่อวันที่ ๑๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๕ นั้น) และในครั้งนั้นสมเด็จ
พระนเรศวรเป็นเจ้า มีพระราชดำรัสให้เอาขึ้นพระกาฬมฤตยูราช ลง
สำเภาขึ้นไปยิงค่ายพระเจ้าหงสาวดี ๆ เลิกทัพไปตั้งอยู่ ณ บำไมกซ์
คลองหัวสะพานนั้น ครึ่งเดือนคงจะลึกและกว้างมาก จึงมีเกาะ เรียกว่า
เกาะมหาพราหมณ์ คงจะได้มีพวกพราหมณ์มาตั้งบ้านอยู่ที่เกาะนั้น
และเมื่อจุลศักราช ๕๐๖ ปี พระศรีศิลป์ ซึ่งเป็นพระอนุชาพระยอดฟ้า
และเป็นพระราชภาคิไนยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ซึ่งทรงเลี้ยงไว้
เป็นชบด ยกพวกเข้าไปในพระราชวังได้ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ไม่ทันรู้พระองค์ ลงเรือพระที่นั่งหนีขึ้นไปเกาะมหาพราหมณ์ ต่อมา
ในราว ๕๐-๖๐ ปีล่วงมานี้ มีทางน้ำเกิดขึ้นใหม่ แยกจากแม่น้ำ
เจ้าพระยาที่ข้างวัคฟ้าตำบลบ้านกุ่ม สายน้ำพัดแรงจกักคลองลึก
กว้าง มาบรรจบแม่น้ำบ้านใหม่มะขามหย่องเป็นทางตรง ทั้งแต่นั้น
มาน้ำในคลองหัวสะพานก็ไหลอ่อน ทำให้คลองตัน และเคยเข้าใจว่า
เต็มมาก

ตำนานสัก

แม่น้าสัก ชันเดิมคิดว่าคงจะลงมาเพียงเสมอบ้านธวัณญิก แล้วลงมาบ้านพระแก้วไปออกบ้านโพ ภายหลังมาคงจะชกต่อยจากบ้านธวัณญิกมาบ้านศาลาเกวียน ออกคลองปากข้าวสารตรงหน้าวัดสุวรรณ-การารามข้าม เมื่อมีแม่น้าเป็น ๒ สายเช่นนี้ จึงพาให้มีความคิดชกต่อย แยกจากแม่น้าให้มาที่บ้านหน้าวัดวันออก ไปบรรจบแม่น้าเก่าที่บ้านช่องสระเคาทเรียกกันว่าคลองบ้านข้าวเม่าหน้าหน้า เป็นทางไปมาระหว่าง ๒ แม่น้านั้น ทั้งชายเคอที่พระมหาอุปราชาสงสาวก็มาตั้งที่ที่ ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า ก็ยั้งสมเด็จพระเอกาทศราชู เสด็จยกทัพเรือออกไปต้นนั้น ก็อยู่ในคลองนี้ ต่อมาคงจะได้ชกต่อยจากบ้านศาลาเกวียนมาออกข้างวัดมณฑป ลงบรรจบคชชนา เมื่อคชชนา ไตรยสาขาน้ำทางแควแม่น้าสักและแควลพบุรี เป็น ๒ สายรวมมาลงทางเดียวดังนี้ คชชนาจึงกว้างลึก จนคนพากันเห็นว่าเป็นแม่น้าเดิม เลยมั่นึกถึงที่เคยเป็นคูมาแต่ก่อนนั้นเสีย

ตอน ๔ การปกครองท้องที่

แบ่งแขวง

การปกครองรักษาท้องที่ในกำแพงพระนคร แบ่งเป็น ๒ หน้าทิศอิรวเณพระราชวัง เป็นหน้าทกรมวัง พ้นนั้นออกไปจนหมดแขวงกรุง เป็นหน้าทกรมพระนครบาล การแบ่งเขตในกำแพงพระนคร เอาหอ

กลองเป็นศูนย์กลาง คือส่วนหนึ่งตั้งแต่หอกทองถึงเจ้าไสยและกลาต
 ขอก แขนงขุนธรรมาบาล คิดว่าจะเป็นท้องที่แขวงตะวันตกไปถึงเฉียงใต้
 ตั้งแต่หอกทองถึงป่ามะพร้าว ทำซัดขางเขิน แขนงขุนโลกบาล
 คิดว่าจะเป็นแขวงตะวันตกเฉียงเหนือ ตั้งแต่หอกทองไปถึงประตูไชย
 และเจ้าไสย แขนงขุนธรรมาบาล คิดว่าจะเป็นแขวงตะวันออกเฉียงเหนือ
 ตั้งแต่หอกทองมาถึงขางเขินมาถึงจวนวัง แขนงขุนนรบาล คิดว่าจะเป็น
 ท้องที่แขวงตะวันออกเฉียงใต้ ท้องที่นอกกำแพงพระนครตามจำนวน
 ๕๕ มา เรียกว่าแขวงทั้ง ๕ แต่เมื่อออกชอนนายแขวงมีแต่ ๓ ชอ
 คือขุนนคร ขุนไทย ขุนเสนา เป็นชนแขวง แขวงขุนนคร คงจะได้
 ว่าตั้งแต่ในลุ่มลำน้ำสักกับลำน้ำลพบุรีไปจดแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นท้องที่
 แขวงเหนือ แขวงขุนไทยคงจะได้ว่า แต่ทิศเหนือต่อจากแขวงขุนนคร
 ทางใต้จดแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นท้องที่แขวงตะวันออก แขวงขุนเสนา
 คงจะได้ว่าในทิศตะวันออกเฉียงใต้ต่อจากแขวงขุนไทย ทิศตะวันออก
 เฉียงเหนือ ต่อแขวงขุนนคร เป็นท้องที่แขวงตะวันตก แต่ให้สงสัย
 ว่าจะมีนายแขวงว่าการท้องที่รอบกรุง หรือรอบพระนครอีกสักแขวงหนึ่ง
 แต่จะเป็นตำแหน่งใดไม่ได้พบที่มา ถ้ามีแขวงรอบกรุงอีกแขวงหนึ่งก็
 เช่น ๔ ครบตามจำนวนที่บอกไว้ในหนังสือโบราณ ต่อมาเมื่อประคิย
 ฐานกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยา และยกกรุงเก่า
 เป็นเมืองจัตวาแล้ว ชอนนายแขวงชนทนก็เห็นระบียงคงอยู่ ภายหลังคง
 จะเกิดจากการเปลี่ยนแปลงตัวกรมการ คือเอาคนตำแหน่งอื่นไปว่าแขวง

เช่นเอาหลวงพลไปเป็นนายแขวงแทนขุนเสนา จะเรียกว่าหลวงพลนาย
แขวงขุนเสนาอีกซักหุ แต่ครั้นจะทรงข้อท้องที่ขึ้นใหม่ ก็คงจะเห็นกันว่า
ทำให้เข้าใจยาก เพราะราษฎรรู้จักชื่อขุนแขวงเดิมเคยเรียกมาช้านาน
แล้ว เพราะฉะนั้นจึงเปลี่ยนชื่อตำแหน่งมาเป็นชื่อท้องที่ เรียกว่าแขวง
นคร แขวงอุไทย แขวงเสนา กรมการตำแหน่งใดได้รับหน้าที่ก็เรียก
นายแขวง และในชั้นนี้ได้ความว่ามีแขวงรอบกรุงขึ้นด้วย ว่าการ
เฉพาะแต่ในเกาะกรุงเท่านั้น ท่อมาว่า เป็นผู้รักษากรุงในรัชกาลที่ ๓
แบ่งแขวงนครซีกซ้ายเป็นนครใหญ่ เอาซีกขวาเป็นนครน้อย แบ่ง
แขวงเสนาตอนเหนือเป็นเสนาใหญ่ ตอนใต้เป็นเสนาน้อย แต่แขวง
อุไทยคงตามเดิม รวมแขวงในชั้นนี้มี ๖ อันแขวงรอบกรุงแต่เดิม
ว่าอยู่แต่ในเกาะพระนคร ผลประโยชน์ที่ได้ของนายแขวงน้อยนัก ไม่
พอเป็นกำลังราชการ ผู้รักษากรุงจึงตัดเอาแขวงนคร แขวงเสนา
แขวงอุไทย ที่อยู่ใกล้กรุงยกเป็นเขตแขวงรอบกรุง ขยายให้ท้องที่
ใหญ่ขึ้น ครั้นเมื่อโปรดเกล้าฯ ให้พระยาไชยวิชิต (สิงห์โต) เป็นผู้
รักษากรุง พระยาไชยวิชิต (สิงห์โต) แบ่งแขวงอุไทยตอนเหนือเป็น
อุไทยใหญ่ ตอนใต้เป็นอุไทยน้อย ถึงรัตนโกสินทร ศก ๑๑๕
โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่ออำเภออุไทยน้อยเรียกเป็น อำเภอพระราชวัง
และเมื่อรัตนโกสินทร ศก ๑๑๔ เป็นเวลาเริ่มจัดการปกครอง
ท้องที่ตามระเบียบ ซึ่งภายหลังได้ตราเป็นพระราชบัญญัติลักษณะ
ปกครองท้องที่ขึ้นนั้น พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพ

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงพระดำริเห็นว่า แขวงนครใหญ่
 นครน้อย เสนาใหญ่ เสนาน้อย ผู้คนพลเมืองมากและท้องที่กว้างขวาง
 เกินความสามารถของกรมการนายแขวงที่จะตรวจตราให้ทั่วถึง จึงมี
 รัชสั่งให้ผู้รักษากรุงแบ่งแขวงนครใหญ่ข้างเหนือ คงเป็นนครใหญ่ แต่
 เปลี่ยนเรียกท้องที่เป็นอำเภอ เรียกอำเภอ นครใหญ่ แบ่งเขตข้างใต้
 เรียกว่าอำเภอ นครใน แบ่งแขวงนครน้อยตอนเหนือ เรียกอำเภอ นคร
 น้อย ตอนใต้เรียกอำเภอ นครกลาง ต่อมาเมื่อรัตนโกสินทร ศก ๑๒๒
 โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่ออำเภอ นครกลางเป็นอำเภอ นครหลวง
 เพราะเหตุพระนครหลวงที่พระเจ้าปราสาททองทรงสร้างไว้ อยู่ใน
 ท้องที่นี้ และแบ่งแขวงเสนาใหญ่ตอนเหนือเป็นอำเภอเสนาใหญ่ ตอน
 ใต้เป็นอำเภอเสนากลาง แบ่งแขวงเสนาน้อยตอนเหนือกับเขตแขวง
 เสนาใหญ่ตอนตะวันออก เป็นอำเภอเสนาใน แขวงเสนาน้อยตอนใต้
 คงเป็นอำเภอเสนาน้อย รวมท้องที่ในกรุงเก่า ๑๑ อำเภอ หนึ่งในทุ่ง
 หลวงหลังอำเภอพระราชวังและอำเภออุไทยใหญ่ ซึ่งเป็นป่าพงสำหรับ
 ปลูกช้างอาศัยนั้น บริษัทชุกคลองและขุนาสยามชุกคลองเข้าไปถึง มี
 ราษฎรไปตั้งทำไร่ในทุ่งหลวงมากขึ้น และเป็นทางใกล้ที่กรมการ
 อำเภอพระราชวัง อำเภออุไทยใหญ่ จะตรวจตรารักษากรุง มาใน
 รัตนโกสินทร ศก ๑๒๖ นี้ จึงโปรดให้แบ่งท้องที่อำเภอพระราชวัง
 กำนตะวันออก ท้องที่อำเภออุไทยใหญ่ด้านใต้ ยกขึ้นเป็นอำเภอ
 เรียกอำเภออุไทยน้อย รวมในเวลาท้องที่ในกรุงเก่าเป็น ๑๒ อำเภอ

ขนอนหลวง

ขนอนหลวง คือท่านสำหรับคอยตรวจตราสิ่งของทั้งห้ามและ
ผู้คนแปลกปลอม ซึ่งจะไปตามในพระนครแต่ครั้งกรุงเก่ายังเป็นปรกตินั้น
ข้างใต้ท้องที่ข้างวัดโปรกสวัดแห่งหนึ่ง ที่คลองบ้านกรวดซึ่งเป็นทางแยก
จากคลองบ้านโพ เป็นทางไปถึงกรุงแห่งหนึ่ง ทั่ววันออกก็คิดว่าจะมี
ในแถวบ้านข้าวเม่า ข้างเหนือคงจะมีที่ลำน้าสักตอนบ้านศาลาเกวียน
ทางลำน้าโพธิ์สามต้นอยู่ที่ยางกลาง ทางลำน้าบ้านใหม่มะขามหย่อง ถึง
ที่ปากคลองหัวสะพาน เรียกขนอนปากคุ

ตอน ๕ ลำมะโนครวัดพลเมือง

พลเมือง

จำนวนคนพลเมืองแต่ครั้งกรุงเก่ายังปรกติ ลำมะโนครวัดเดิมจะมี
เท่าใดก็ไม่มิจดหมายเหตุ แต่ได้พบในหนังสือ มงซิเออร์ ลาลูแบร์
ซึ่งเป็นราชทูตกรุงฝรั่งเศส เข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ลงไว้ มีคนแสนเก้าหมื่น มาใน คศ ๑๖๖๒ นี้ได้สำรวจลำมะโนครวัด
พลเมืองซึ่งใกล้ต่อความแน่นอนที่สุด ได้จำนวนคน แสนเก้าหมื่น
สามพันสองร้อยเจ็ดสิบสองคน เมื่อจะคิดเทียบกับความเจริญของ
บ้านเมือง ในสมัยก่อนกับเวลานี้ แม้แต่กรุงเก่าเป็นหัวเมืองแล้วก็ตาม
ยังมีพลเมืองมากกว่าครั้งกรุงเก่า เป็นพระนครราชธานีถึงสามพันสอง

ร้อยเจ็ดสิบสองคน ภูมิฉำเบ้านเรือนของพลเมืองในเวลาโน้น คง
จะอยู่ในที่ร่มแม่น้ำลำคลอง และที่ใกล้กำแพงพระนครทั้งภายในและ
ภายนอก แต่กลางเมืองเห็นจะเป็นที่ว่างเปล่า หรือคงจะมีบ้างคั่นน้อย
สังเกตดูความในพระราชพงศาวดาร ถ้าเกิดพิศุคคราวใด ก็ต้อง
กวาดต้อนราษฎรในแขวงจังหวัดทั้ง ๔ เข้าไปไว้ในพระนคร ถ้าบ้าน
เรือนแน่นหนาผัดคั้ง อย่างกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรา-
ยทธยาในปัจจุบัณนี้ เห็นจะกวาดต้อนเอาผู้คนข้างนอกเข้ามาไว้ไม่ได้
มีพยานที่ได้เห็นประทัษฏาในเวลาทีล่วงมาสัก ๑๐ วันนี้ กรมยทุธนา-
ธิการระคมทหารหมื่นหนึ่ง เข้ามารับเสด็จพระราชดำเนินในกรุงเทพ ฯ
จะหาที่ใหัทหารพักในกำแพงพระนครยังไม่ได้ ต้องไปปลูกโรงอาศัย
อยู่กลางแจ้งขัณฑ์วัน

อนึ่งบ้านเรือนพลเมืองในครั้งนั้น สังเกตดูตามพงศาวดาร ของ
ชาติ และหนังสือของคนต่างประเทศต่างไว้ว่า บ้านเรือนคนพนเมืองทำ
ด้วยแคว้งไม้ (แต่ท่านผู้แต่งเห็นจะไม่ไ้เห็นตึกสี่เหลี่ยมที่พระเพท-
ราชาพระราชทานเจ้าพระยาสุรสงคราม กษัตริย์เจ้าพระยาคลังที่ข้าตะกั่ว
จึงว่าไม้แต่เรือนไม้) แต่ชาวยุโรป จีน แขนกมัวร์ หมายความว่าพวก
นับถือศาสนาหมัก ชาวอาระเบียณคงจะเป็นชาติเปอร์เซียณ (ไทยเรียก
โครसान ตึกหลังหนึ่งอยู่ในวัดเสาชิงทอง เมืองลพบุรี หนังสือเดิม
เขียนบอกว่า ตึกคชสารวนทีจะผิด ด้วยตึกหลังนั้นเป็นตึกราชทูต
เปอร์เซียเดิมคงเรียกตึกโครसान แต่นานมาแปลกกันไม่ออกก็หันลง

เป็นคชสาร) บ้านเรือนก่อเป็นคึกข้าง แต่พวกญุ่นหันหากกลัวไม่ เห็น
จะเป็นเรือนไม้ด้วยไม่เคยเห็นรากคึก ข้างเรือนคึกกรมของชาวญูโรไป
ซึ่งปรากฏในเวลานั้นว่า มีพวกโปรตุเกสวิลันดากันอยู่ชุกชุมที่ริมแม่น้ำ
ท้ายตลาดน้ำแม่เขียบ ใต้ขอมเพชร แต่คนฝรั่งเศษก็ขอซื้อขอมขี้ระวงงาน
ราชการ เป็นชาติที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงโปรดปราน จึง
ทรงพระกรุณาพระราชทานที่ให้อยู่ใกล้พระนคร และพระราชทานพระ-
ราชานุญาต ให้สร้างวัดลงในที่ปากคลองตะเคียนข้างเหนือ ซึ่งยังมี
ซากคึกต่อมาจนปัจจุบัน พวกอังกฤษและชาติอื่นจะอยู่ที่ใดไม่ได้ความ
แต่เห็นว่าอยู่แถวเดียวกับพวกวิลันดากะมัง ถ้าจะคิดเทียบบ้านเรือน
ผู้คนพลเมืองแต่ก่อนกับเดี๋ยวนี้ ก็จะมีผิดกัน คือ แต่เดิมมีบ้านเรือน
ผู้คนอยู่ในจังหวัดพระนครมาก แต่แขวงนอกพระนคร บ้านเรือนและ
คนคงจะน้อย ในปัจจุบันนี้ในพระนครร้างเป็นป่า มีคนแต่ริมลำน้ำเห็นจะ
น้อยกว่าครั้งก่อน แต่ที่ท้องที่อำเภอต่าง ๆ ผู้คนพลเมืองมากขึ้น คงจะ
แปลกกันแต่เท่านั้น

ตอน ๖ ขุดวัง

เรืออิฐกรูเก่า

เมื่อกรุงเก่าร้างแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ซึ่งเป็นปฐมบรมราชาธิราช ประดิษฐานกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสิน-
ทรมหินทรายุทธยา ทรงสร้างพระนครใหม่ (คือกรุงเทพมหานคร

เกือบวัน) ไปรศให้รื้ออิฐกำแพงเมืองกรุงเก่า ไปใช้ในการสร้าง
 กรุงเทพมหานคร เจ้าหน้าที่จะถูกเกณฑ์คงจะไม่รื้อแค่เฉพาะกำแพง
 บัณฑิตปราการ คงจะรื้อเอาอิฐปราสาทราชฐานทำหนักรัน้อยใหญ่ห้วยคลัง
 ลงไปหมดแต่ในครั้งนั้น และการที่ไปรศให้รื้อซ่อมกำแพงกรุงเก่าเสีย
 นั้น ก็คงจะเป็นด้วยทรงพระราชดำริเกรงไปว่า ถ้าทิ้งไว้ เกิดมีผจญ
 เข้าไปทำบ้านแปลงฤดูร้อนอยู่ในเมือง ก็จะต้องปราบปรามทำให้ต้องเสีย
 ชีวิตผู้คนและป่วยการเวลา ถ้ารื้อเอาออกเสีย ก็จะได้อิฐมาใช้เป็น
 ประโยชน์ในการสร้างพระนคร ที่จำนวนที่จะต้องทำใหม่ได้อีกมาก
 และถึงแม้จะมีข้าศึกศัตรูเกิดขึ้นก็ไม่ต้องมีความวิตก เพราะอาปราย
 ปราบได้ง่าย ด้วยปราศจากที่กำบังแล้ว และที่พระราชวังทั้งที่แน่นมา
 ก็คงจะไม่มีสิ่งอันใดเหลือ และคงจะเป็นแต่โคกแค่นั่นอิฐหักกากปูน
 ทั่วไปทั้งวัง นานมากก็เกิดหญ้าและต้นไม้งอกขึ้นแล้วเขียวแห่งตาย
 ทัชฌมอญบนกองอิฐหักกากปูน เกิดเป็นมูลกินขึ้นข้างบนอีกชั้นหนึ่ง
 ราษฎรเห็นเป็นทิวากันพากันไปปลุกต้นไม้ทำสวนปลูกของเป็นเจ้าของ ชก
 คุเป็นร่องทำรวกกันตามเขตเจ้าของที่ ทำให้รากฐานที่ในพระราชวัง
 บ่อยขึ้นทำลายลงไปอีก และถึงช้าเมื่อรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังพระราชประสงค์แลงมาก่อพระปรางค์ใหญ่ที่
 วัดสระเกศ (คือบรมบรรพตเกยวัน) ที่ข้างแห่งที่ก่อด้วยแลง ซึ่ง
 ยังเหลืออยู่สูงกว่าพื้นดินมาจากถวอในคราวแรก ก็ถูกชดออีกครั้ง
 หนึ่ง จึงเป็นอันที่จะเรียกได้ว่าเกือบสูญหมด

สร้างพระที่นั่งสรรเพชญ์

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า พระราชวังที่กรุงเก่าเคยเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา ควรจะให้มั่งคั่งที่ระลึกไว้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นราชสีหวิกรมเป็นแม่กอง เสด็จขึ้นไป ทำปราสาทขนาดย่อม ก่อขึ้นบนโคกพระที่นั่งสรรเพชญ์มหาปราสาท และได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปทรงก่พระฤกษ์ ที่ปราสาทใหม่ ทรงพระราชดำริว่า เมื่อแล้วเสร็จจะได้จารึกพระนามสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเสวยราชสมบัติ ณ พระนครทวารวดีศรีอยุธยาทุกพระองค์ ประดิษฐานไว้ในพระมหาปราสาท ให้เป็นที่เคารพเทิดทูนประชาราษฎรต่อไป แต่ปราสาทที่ก่อใหม่มิยังหาทันสำเร็จไม่ ก็พอสิ้นรัชกาล

ขุดวัง

ครั้นมาในรัตนโกสินทร ศก ๑๒๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ เหนือกระหม่อมว่า ถึงรัตนโกสินทรศก ๑๒๖ เป็นปีที่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติมาได้ ๕๐ พรรษา เสมอด้วยรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ที่ ๒ ซึ่งยืนยาวกว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น เป็นเหตุให้ทางพระยาศรีสุนทรโวหาร ฤทธิเดชทูลทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์

ที่ ๒ กับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเสวยราชสมบัติในกรุงทวารวดี
 ศรีอยุธยาทุกพระองค์ จนถึงพระเจ้ากรุงธนบุรี และจะได้โปรดเกล้าฯ
 ให้จัดการพระราชพิธีรัชมงคลในพระราชวังโบราณกรุงเก่า พระเจ้าน้อง
 ราชกุมาร กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยรับ
 พระราชโองการใส่เกล้าฯ แล้ว มีรับสั่งให้พระยาโบราณราชธานีย
 ชาติหลวงเทศาภิบาล เป็นผู้ขอพระราชวังให้ใคร่ปลุกศพและกระดูก
 ดินเดิม แล้วให้ปลุกพระที่นั่งสรรเพชญ์มหาปราสาทและสถานที่ข้าง
 แห้งตามรปรากของเก่า พระยาโบราณราชธานีย จึงได้กินยาน
 คมนักไทยเรือนจำมณฑลออกมาลงมือทำ ทั้งแต่วันที่ ๒๘ กันยายน
 รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕ และพระยาโบราณเห็นว่า ทำยานักไทยเรือนจำ
 มณฑลมาทำการในพระราชวัง เป็นทางไกลถึง ๘๐ เส้นเศษ เสีย
 เวลาเกินไปมาก ได้ทำการแต่่น้อย จึงได้จัดสร้างถ้ำเรือนจำขึ้นที่ข้าง
 วนผู้รักษากรุงเดิม ทรงหน้าวัดกรมมกราช ซึ่งอยู่ใกล้กับที่ทำงาน
 ส่วนตัวพระยาโบราณนั้น ได้มาตรวจสั่งการแล้วกลับไปมาเป็นเวลา
 และเห็นว่าการทำงานที่ถ้ำเรือนจำนั้น ซึ่งเป็นทางไกลกับที่ทำงาน จะมา
 ตรวจสั่งการก็ได้แต่เวลา ที่เสร็จราชการที่ศาลาว่าการมณฑลแล้ว
 หรือเวลาเช้าก่อนไปนั่งทำการที่มณฑล ได้เวลาแต่่น้อย ถ้าไปนอน
 ประจําอยู่ที่ทำงาน เข้าเย็นก็มีเวลาตรวจการ กลางวันก็มาสั่ง
 ราชการที่มณฑล ได้เวลาทั้ง ๒ ฝ่าย ประการหนึ่งนักไทยที่ยกเข้า
 ไปอยู่ที่ถ้ำเรือนจำก็เป็นที่เปลี่ยว ด้วยบริเวณเหล่านั้นเป็นป่า คำนวณ

ภรรยาคณิสสรซึ่งเป็นกองรักษาก็ไม่มีคน ถ้ามีหัวหน้าข้าราชการไปอยู่
ในทันทวยก็จะทำให้การควบคุมแข็งแรง และงานจะเปลืองขึ้นอีกมาก
จึงได้ไปปลุกเรือนที่พักเครื่องไม้ไม่หลังคามุงจาก อยู่ในกำแพงพระ
ราชวังด้านหน้าตรงหลังข้อมท่าคัน มีหลวงสุพรรณเขตชโยคัมพะทำ
มรง กับหม่อมราชวงศ์เปรมพินังงานรักษาพระราชวังจันทร์เกษม
นายเงินผู้ช่วยพนักงานโยธาซึ่งเป็นนายคานชดว้าง เข้าไปประจำอยู่ด้วย
ที่พักหลังนภายหลังสมเด็จพระเจ้าอนงยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรา-
วุฒิวังศ์ เสนาบดีกระทรวงวัง เสด็จขึ้นมาทรงตรวจการทำพระที่นั่ง
สรวรเพชญ์มหาปราสาท โปรดให้เรียกชื่อว่าโบราณศาลา

การชดว้างในชั้นแรกเป็นทิวคกหนักใจ ของผู้อำนวยการด้วย
พระราชวังที่ทรงเก่า ตั้งแต่ทรงร่างและอิฐหักกากปูนมลทินที่ขุดมมา
กว่าร้อยแล้ว ก็รู้สึกได้ว่า โคนนั้นเป็นพระที่นั่งองค์นั้นในบาง
องค์ แต่จะหาผู้ว่า พระที่นั่งองค์ใดปรอลวกลายสัณฐานเป็นอย่างไร
และมีอะไรต่อติดกับพระที่นั่งบ้าง ก็ไม่มีตัวที่ชี้ ถ้าหากเขาชดไปลด
ของเก่าที่ยังเหลืออยู่เสียแม้แต่เล็กน้อย ก็จะทำให้หลักฐานต่อไปอีกไม่ได้
จะกลายเป็นโทษไปยิ่งกว่าที่ไม่ได้ชด จึงได้ตั้งใจระวังตรวจค้น ด้วย
เดชพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อมจะชดลงในที่ใด ก็ได้พบรากแนว
กำแพงผนังและพื้นกระดานเดิมสมควรความประสงค์ทุกแห่ง ที่ซึ่งได้ชด
แล้วคราวนี้ คือ :-

พระวิหารสามเตี้ย ขุดรอบของคัลลิก ๒ ศอกเศษ จึงถึงพนเดิม
 พระที่นั่งองค์ข้างขวาพระวิหารสามเตี้ย ต้องขุด ๒ ศอกคืบ จึงถึงพน
 และเห็นรูปพระที่นั่งข้างซ้ายพระวิหารสามเตี้ย ต้องขุด ๒ ศอกคืบ โรง
 ข้างข้างพระวิหารสามเตี้ยขุดลึกแต่คืบเดียว โรงข้างข้างพระที่นั่ง
 สรรเพชญ์ขุดลึกศอกกำ พระที่นั่งสรรเพชญ์มหาปราสาทต้องรอ
 ไครงอิฐที่กรมขุนราชสีห์ก่อขึ้นไว้น โศก ซึ่งจวนจะพังแล้วนั้นลง
 และขุดลงไปอีก ๕ ศอกเศษ พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ ขุดชั้นบน
 ๓ ศอก ชั้นล่าง ๒ ศอกคืบ พระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ ศอกเศษ
 พระที่นั่งทรงปืน ๒ ศอกเศษ พระที่นั่งจักรวรรดิพิฆเณย์ โศกถึงพนหลัง
 ฐาน ๒ ศอกเศษ จากหลังฐานถึงพนดิน ๓ ศอกเศษ พระราชมนเฑียร
 ขุดจนโศกถึงพนบน ๒ ศอกคืบ จากพนบนถึงระดับพन्दินศอกคืบ ช่อง
 ประตู และกำแพงวังชั้นในคานหน้าและข้างเหนือข้างใต้ ๓ ศอกเศษ
 กำแพงวังชั้นนอกคานหน้า ๒ ศอก ฐานสั้เหลี่ยมซึ่งเป็นทงหน้าชาว
 สรรเพชญ์พระที่นั่งบรรยงก์ ๕ ศอกเศษ และลานที่ว่างบางแห่งที่เป็นโคก
 สูง ก็ต้องขุดออกตั้งแต่คืบ ๑ ถึง ๒ ศอก และไต่ถ่มร่องค้ำราง
 ขุดคั่นเป็นคั่นเขตสวนก็หลายคั อิฐหักกากปูนและคันทันจากพระ-
 ราชวังในแปลงนี้ ไต่เอาไปถมที่ชายคลองริมน้ำ ตั้งแต่หน้าวัดธรรมิก-
 ราชถึงหลังวัดใหม่สูงตั้งแต่ ๓ ศอกถึง ๕ ศอกเศษ กว้างตั้งแต่ ๑๐
 วา ถึง ๑๔ วา ยาว ๑๑ เส้น กว้างแต่ ๓ วา ถึง ๖ วา สูง ๕ ศอก ถึง
 ๕ ศอกเศษ ยาว ๕ เส้น

วังที่มอญเดิมมีบางคนคิดว่า เป็นตัวคิงนอกสูงชั้น แต่
ความจริงวังมอญในกองอิฐหักกากปูนที่รื้อทิ้งไว้ ซึ่งไม่ต้องการแล้ว
มีดินคอนชนแต่เล็กน้อย ถ้าจะประมาณตัวกันทั้งวัง อย่างมากใน
๑๓๕ ปัน ที่ดินจะคอนชนก็ไม่ถึงคืบ
